

UNIVERSITAS
CAROLINA
PRAGENSIS

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE

in seriebus, quae Biologica, Geologica,
Geographica, Mathematica et Physica,
Medica, Gymnica, Oeconomica, Iuridi-
ca, Philologica, Philosophica et His-
torica, Historia Universitatis Caroli-
nae Pragensis dicuntur, edenda curat

Actis edendis praeest Pavel Levit
Cuius vice fungitur Zdeněk Červený
Quibus a manu est Olga Volková

Series singulas edendas curant

B. Fott (Biologica), J. Konta (Geologi-
ca), V. Häufner (Geographica), J. Mohr
(Mathematica et Physica), C. John
(Medica), J. Fleischmann (Gymnica),
B. Urban (Oeconomica), V. Outrata
(Iuridica), Zdeněk Urban (Philologica),
L. Vebr (Philosophica et Historica),
F. Kavka (Historia Universitatis Ca-
rolinae Pragensis)

Cuius consilii sedes est
Ovocný trh 5
Praha 1-Staré Město, ČSSR

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 3

OBSAH

<i>Ota Weinberger</i> : Pojem zájmu a jeho teleologická explikace	3
<i>Marie Kalenská</i> : Některé charakteristické rysy pracovního právního poměru	17
<i>Zdeněk Přibyl</i> : K problematice právního postavení podniku	57

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Ота Вайнбергер</i> : Понятие интереса и его телеологическое применение	3
<i>Марие Каленска</i> : Некоторые характеристические черты трудового правоотношения	17
<i>Зденек Пржибыл</i> : К вопросу об основах правового положения предприятия	57

INHALT

<i>Ota Weinberger</i> : Der Interessebegriff und seine teleologische Explikation	3
<i>Marie Kalenská</i> : Einige charakteristische Züge des Arbeitsrechtsverhältnisses	17
<i>Zdeněk Přibyl</i> : Zur Problematik der rechtlicher Stellung der Unternehmen	57

Rukopisy odevzdány do března 1969

Pojem zájmu a jeho teleologická explikace (Formální a gnoseologická analýza)

Понятие интереса и его телеологическое применение

Der Interessebegriff und seine teleologische Explikation

OTA WEINBERGER

I. ZVLÁŠTNOSTI POJMOSLOVÍ SPOLEČENSKÝCH VĚD PROBLÉM DEFINIC KLÍČOVÝCH TERMÍNŮ METODOLOGIE SPOLEČENSKÝCH VĚD

Podstatná část termínů, které tvoří kostru společenských věd a které mají v jejich metodologii fundamentální význam, má určité zvláštnosti, kterými se podstatně liší jak od termínů matematických věd, tak od termínů přírodovědecko-empirických. Tyto zvláštnosti se týkají struktury a významu pojmů vyjádřených uvažovanými termíny i povahy jejich definic.

Pro oblast společenských věd je charakteristické, že jejich předmětem je vždy v té či oné formě člověk jako aktivní bytost, nebo opatrněji řečeno, jejich předmětem je přímo nebo nepřímo něco, co závisí na lidské aktivitě, na vůli, na postojích lidí, na hodnotách nebo na hodnocení. U matematicko-logických pojmů (např. u pojmů přímky, kruhu, projekce, vektoru, součtu, inference) nebo u empirických pojmů přírodních věd nic podobného neexistuje: tyto pojmy jsou definovány ryze popisnými znaky, které jsou nezávislé na hodnotících postojích reálných nebo pomyslných subjektů.

Poznámka 1. Mohlo by se zdát, že v empirické oblasti existují výjimky, jako např. termíny „horký“, „tvrdý“, „rozpustný“. Chápeme-li však termíny typu „horký“, „tvrdý“ jako termíny ryze přírodovědecké, jsou vlastně použity jejich vědecké explikace, reprezentované určitou stupnicí, a proto objektivně měřitelné. Ani u termínů typu „rozpustný“ nejde, jak by se mohlo zdát, o voluntární lidskou činnost. Označuje-li chemik určitou látku za rozpustnou, nechce tím vyjádřit, že se rozpouští, když někdo s ní provádí určité operace (rozpouštění), nýbrž v přírodovědeckém kontextu znamená tvrzení „tato látka je rozpustná“, že se rozpouští v každé situaci, kdy se látka dostává do styku s rozpouštědlem (a jsou dány ostatní podmínky pro rozpouštění), nezávisle na tom, zda tuto situaci vytvořil či chtěl nějaký člověk.

Termíny, kterými operuje společenská věda, mívají ve své struktuře elementy voluntárního, normativního, teleologického či hodnotového charakteru, např. právní řád, potřeba, zájem, jednání, volba, mravnost, konflikt, právní úkon, řízení, efektivnost práce, rozpor apod. Tyto voluntární, normativní, teleologické a hodnotové elementy můžeme označit za elementy praktické, neboť jde o pojmy, které spadají do oblasti praxe ve filosofickém smyslu, do oblasti lidského chtění a aktivity.

To má důležité logicko-metodologické důsledky:

a) Tyto pojmy je třeba chápat vždy ve vztahu k určité praktické soustavě (normativní, teleologické, k soustavě hodnot nebo ve vztahu k určitému subjektu vůle). Jde o termíny relativní, jejichž struktura si vyžaduje, aby se nechápaly absolutně, nýbrž vždy jako něco, co je ve vztahu k určité praktické soustavě. Mluvíme-li např. o vině, nutno pojem viny chápat relativně, tj. z hlediska určité normativní soustavy, neboť uvažovaný subjekt může být pro určité chování vinen z hlediska jedné soustavy, z hlediska druhé však bez viny. — Účelnost nelze chápat jako něco daného absolutně, nýbrž jako něco, co je určeno vzhledem k systému hodnocení nebo vzhledem k soustavě účelů.

Relativnost v poměru k praktickému systému dává těmto pojmům zvláštní sémantický charakter, který se podstatně liší od ryze popisných relativních termínů, jakým je např. „rychlost“. (Pojem rychlosti je relativní, neboť nemá smysl leč ve vztahu k určité souřadnicové soustavě.)

Poznámka 2. Nesmíme zaměňovat otázku objektivnosti a absolutnosti. Když zde mluvíme o relativnosti, je to pouze míněno jako protiklad k absolutnosti, nikoli k objektivnosti. Např. určitý právní vztah může být objektivně platný (je skutečností, že v dané společnosti platí), není však absolutní; je objektivně platný jako článek platného (fakticitního) právního systému, je však možné, že z hlediska jiného normativního systému (etického nebo jiného právního systému) neplatí. — Právní systém je objektivně fakticitní, právní řád však není entitou jsoucí absolutně, tj. nezávisle na pozorovacím pohledu.

b) Sémantická zvláštnost klíčových pojmů společenských věd je v tom, že jejich význam není dán ani ryze ostenzivně jako v empirických vědách, ani na základě konstruktivních definic, obvyklých v matematických vědách. Nedá se ukázat, co znamená norma („má být“), co je to hodnota, co je dobro; to lze jen zažít a chápat. Význam termínů v praktické oblasti nechápou uživatelé jazyka na základě ostenze a smyslového vnímání, nýbrž proto, že jsou přímo účastní jako aktivní subjekty spolu s jinými uživateli jazyka praktického života. Jazyk má významnou úlohu komunikační v praktické sféře a vlastní k tomu určité specifické vyjadřovací prostředky. Jejich intersubjektivní srozumitelnost závisí na pochopení jejich zvláštnosti; jsou významově odlišeny od ryze popisných termínů.

c) Řada klíčových termínů společenských věd změnila v historickém vývoji svůj význam, je vágní, a intersubjektivní shoda v chápání jejich významů je sporná. Definice zde často nabývají korektivní charakter, jsou výsledkem analýzy. Zde se uplatňuje Kantovo tvrzení, že „ve filosofii

definice (jako vyměřená jasnost) dílo spíše uzavírá, než by se jí mělo začít“ (Kant, I., Kritika ryzího rozumu).

d) S tím souvisí podstatná metodologická zvláštnost hodnotově, normativně, citově nebo účelově zabarvených termínů z hlediska jejich úlohy v argumentaci. Na tuto skutečnost výstižně upozornil Ch. Perelman. „Není vůbec indiferentní, zda definujeme spravedlnost, dobro, ctnost, skutečnost tím nebo oním způsobem, neboť tím se určuje smysl přisouzený uznaným a připuštěným hodnotám, velmi užitečným nástrojům v jednání, které tvoří skutečné společenské síly. Přijmout definici takového pojmu není vůbec indiferentním činem, nýbrž znamená říci, čeho si vážíme, čím opovrhujeme, znamená určit smysl našeho jednání, znamená připoutat se k stupnici hodnot, kterou se ve svém bytí budeme řídit.“ (Perelman, Ch., *De la justice*, v.: *Justice et raison*, Brusel 1963, str. 10 a n.)

Termínu s vágním významem je tu přiřazena hodnota a termín je nadán motivační silou; vymezením pojmu, který termín vyjadřuje, dáváme určitým obsahům hodnotu, argumentujeme pro určitý teoretický nebo praktický postoj. Terminologie a definice zde tedy nejsou pouhé konvence a pro úvahu neutrální, nýbrž mají přesvědčovací funkci, jsou složkou argumentace.

e) U uvažovaných pojmů nabývá zvláštní význam problém zjistitelnosti pojmových znaků. S tímto problémem se setkáváme také u pojmu zájmu. Této problematice se týká operacionalistický požadavek, aby u všech vědeckých pojmů bylo možno operacemi rozhodnout, zda subsumpční kritéria jsou splněna. Tento požadavek tvoří zdravou bariéru proti spekulaci, omezuje však někdy možnosti užitečných a potřebných úvah nežádoucím způsobem. V oblasti úvah společensko-vědních nutno počítat i s „Verstehen und Einfühlen“; nelze vypustit z úvahy vše, co není přesné nebo co závisí na subjektivních zážitkových datech. Zdá se, že v mnohých společensko-vědních úvahách je přípustné pracovat s pojmy, které jsou z operacionalistického hlediska neurčité nebo vágní. Bylo vždy třeba natolik si ujasnit gnoseologický charakter klíčových pojmů společenských věd, abychom věděli, zda splňují operacionalistické požadavky nebo zda jsou zjistitelné jen na základě pochopení a vcítění se.

f) Ještě důležitější než zjištění operacionalistické či neoperacionalistické povahy znaků je ovšem, abychom vždy rozlišovali, zda v strukturách pojmů vystupují voluntární nebo hodnotící elementy, anebo zda jde o pojmy ryze popisné.

II. CÍLE NAŠÍ FORMÁLNÍ A GNOSEOLOGICKÉ ANALÝZY POJMU „ZÁJEM“

Pojem zájmu je v mnohých úvahách teorie politiky, filosofie dějin, politické ekonomie, sociologie a právní teorie nepostradatelným prostředkem explikace. Obvykle však nebývá výslovně definován; autoři předpokládají, že je to termín obecně srozumitelný a jasný. Ve skutečnosti

však není jasný ani co do struktury, ani co do významu. Nevyjasněny jsou četné gnoseologické otázky spjaté s tímto termínem.

Úkolem tohoto pojednání je podat explikaci pojmu „zájem“, kterou by se vytvořila pojmová báze pro vyjasnění úvah o zájmech a na kterou může navazovat exaktní rozbor gnoseologických a metodologických problémů, spjatých s tímto pojmem. Pokusíme se také na několika příkladech naznačit, jak lze využít těchto pojmových fundamentů k definici dalších pojmů potřebných v úvahách o zájmech a v argumentacích politických, popř. ve vědách, které se zabývají studiem zájmů, jejich vztahů a projevů v praxi.

Naš postup se vyznačuje tím, že vycházíme ze zkoumání vztahů mezi pojmem zájmu a teleologií; opíráme explikaci zájmu o formální teorii účelových vztahů, kterou zde předpokládáme jako předem daný systém. Naše koncepce odkrývá vnitřní pojmovou vazbu zájmů na pojmech teleologie; zároveň poukazuje na plodné cesty přechodu od konstatování zájmů k teleologické analýze jako k hlubšímu rozboru.

Lze rozlišovat tři základní typy teorií zájmů: teorie objektivní, teorie subjektivní a teorie formální.

Objektivní teorie považuje zájem subjektu (systému) za jeho objektivně danou vlastnost, kterou může pozorováním zjistit i vnější pozorovatel.

Subjektivní teorie zastává názor, že zájem subjektu nelze zjistit pouhým vnějším pozorováním, neboť jde o vnitřní stav subjektu (systému), o něco, co závisí na subjektivních tendencích, na tvořivém vývoji subjektu; zájem subjektu je pak pro vnějšího pozorovatele přístupný jen na základě interpretace projevů subjektu, nebo na základě analogie, pochopení a vcítění.

Formální teorie je v uvažované otázce neutrální; připouští analýzu zájmů v objektivní perspektivě, je-li zájmová situace racionálně rekonstruovatelná, ale nepopírá subjektivnost zájmů v tom smyslu, že zájem je vnitřní vlastností systému, něco, co závisí na vnitřním životě subjektu a co nelze ztotožnit s popisem chování subjektu. Z chování lze zájem vyčíst jen interpretací, nikoli pouhým konstatováním pozorovaných elementů chování. Formální teorie určuje strukturní elementy pojmu zájmu, vztahy mezi těmito elementy a přípustné myšlenkové operace. Formální teorie vykládá zájem v jistém smyslu abstraktně, nezávisle na konkrétních subjektech a na konkrétním obsahu zájmů. Předpokládá však, že tyto formalismy budou aplikovány na definované subjekty a na určité obsahy, na zájmy subjektů, jejichž obsah lze intersubjektivně srozumitelně vyjádřit. Tím odděluje gnoseologickou otázku, jak poznat a zjistit zájem určitého subjektu, od pojmové analýzy zájmu a od zkoumání strukturních vztahů mezi zájmy, resp. mezi zájmy a poznáním.

Formální teorie nechce jen překonat spor mezi objektivními a subjektivními teoriemi, nýbrž chce umožnit racionální analýzu zájmových vztahů v různých vědeckých a praktických úvahách.

Hodnota formální teorie zájmů závisí na tom, zda se ji podaří podat

jasnou a jednoduchou explikaci tohoto termínu, která bude vhodným východiskem pro vymezení dalších potřebných pojmů a která umožní přesvědčivou argumentaci v úvahách o zájmech.

III. ZÁKLADNÍ ZÁSADY PRO BUDOVÁNÍ FORMÁLNÍ TEORIE ZÁJMU

Pokusíme se teď formulovat některé zásady, které umožní vybudovat formální teorii zájmu. Neprovádíme zde úplnou formální výstavbu takové teorie, avšak již ze zásad, na kterých by taková teorie mohla být vybudována, bude patrné, jaký význam má a jaké plynou z ní gnoseologické a metodologické důsledky. Pro ilustraci pak zavedeme několik odvozených pojmů a naznačíme postup několika argumentací opírajících se o naši teorii.

Poznámka 3. Mluvíme zde o zájmu jen v tom smyslu, jaký má tento termín ve vazbách typu „mít zájem na něčem“, „hájit zájmy“, „konflikt zájmů různých subjektů“ apod., nikoli v tom smyslu, jaký má ve vazbě „mít zájem o něco“, tj. nikoli ve smyslu „hledat nebo sbírat informace o něčem“.

1. O zájmu či zájmech lze mluvit jen ve vztahu k určitému subjektu (praktickému systému). Překlady: zájem pana A, zájem společnosti, zájem státu, třídy apod. Subjektem zájmu může být člověk, kolektiv nebo systém reprezentovaný určitými požadavky (např. zájem obrany státu), kde jde o výše zájmů, nikoli o celou soustavu účelů, spojených s daným subjektem.

Nositelem zájmů je ovšem především člověk, osoba nadaná vůlí. Ve společenském životě se však vytvářejí také jiné systémy, kolektivy lidí, skupiny, organizace atd., které se chovají v jistém směru analogicky jako člověk: mají svou zájmovou orientaci. Formální teorii zájmu lze aplikovat na libovolné systémy, tj. na systémy, jejichž praktické chování dovedeme určit a vyjádřit. Tato aplikace je možná bez fikcí a jiných násilných pojmových konstrukcí. To je jedna z důležitých výhod formální teorie.

Koroláry

Existuje pluralita subjektů zájmů.

Každý zájem musíme chápat jako zájem určitého subjektu.

Zájem subjektu S_1 je jiný předmět úvahy, než zájem subjektu S_2 , i tehdy, když oba zájmy jsou obsahově shodné.

Lze mluvit o zájmu subjektu S_1 a o zájmu subjektu S , kde S je kolektiv nebo skupina obsahující S_1 . Jde prostě o zájmy různých subjektů, tedy o různé předměty úvahy, ačkoliv v případě zájmu subjektu S_1 a zájmu subjektu S jde obvykle o zájmy, mezi kterými existuje určitá funkcionální vazba (viz dále).

2. Formální teorii zájmu lze opřít o formalismus teleologie.

Odůvodnění

Zájem je vždy vázán na takový systém (na subjekt, o jehož zájem jde),

který lze chápat jako teleologický systém. Zaměření tohoto systému lze vyjádřit účelovou soustavou. Pojem zájmu lze definovat teleologickými pojmy (viz č. 3).

3. Definice pojmu zájem. Subjekt S , jehož účelové zaměření je vyjádřeno účelovou soustavou U , má zájem na X právě tehdy, existuje-li takový účel U_i z účelové soustavy U , že X splňuje účel U_i .

Koroláry

Z konstatování, že subjekt S má zájem na X , není ještě patrné, jaké účely sleduje subjekt S . Proto si přechod od zájmů k účelové analýze vyžaduje dalšího rozboru; je to postup, který nelze provést jako pouhou formální transformaci tvrzení o existenci zájmu, neboť účelová soustava U , která vystupuje v definici zájmu, není určena tvrzením „ S má zájem na X “.

Přechod od konstatování zájmu k účelové analýze vede k hlubšímu zkoumání situace. Vyžaduje si podrobnějšího rozboru voluntárního zaměření subjektu.

Výraz, kterým definujeme zájem, obsahuje existenční kvantifikátor vztahující se na účel, mluví tedy o tom, že subjekt sleduje nějaký účel, avšak tento neudává. Naše definice určuje pojem zájmu jako pojem teleologického charakteru, aniž obsahově určuje sledovaný cíl a účelový systém subjektu. Tato koncepce umožňuje vyvodit ze struktury teleologické úvahy určité důsledky pro teorii zájmu. Dále ukazuje cestu hlubší analýzy, ke které dospíváme, když obsahově určujeme účelovou soustavu.

Existují druhově různé zájmy, což odpovídá druhově různým účelům, a zájem celkový, což odpovídá účelové soustavě jako celku.

4. Celkový zájem subjektu S na X je funkcí dílčích (specifických) zájmů subjektu S na X .

Celkový zájem subjektu S na X má určitou intenzitu. Intenzita celkového zájmu je funkcí — nikoli však sumou — intenzity dílčích (specifických) zájmů na X .

Poznámka 4. Tyto vlastnosti zájmů, stejně jako vlastnosti uvedené pod č. 5 a 6, lze snadno odvodit z definiční souvislosti mezi zájmem a teleologií.

Závislost celkového zájmu na specifických zájmech lze vyjádřit určitým vektorem, jehož složky jsou dílčí zájmy. Intenzita celkového zájmu je určena tímto vektorem a intenzitou jeho složek. Intenzita celkového zájmu není prostým součtem složek vektoru, nýbrž jde o složitější funkční závislost.

5. Subjekt S může mít na X různé specifické zájmy, má však jen jeden zájem celkový.

Chování subjektu je ovšem určeno celkovým zájmem.

6. Specifické zájmy subjektu S na X se někdy doplňují a zesilují celkový zájem, někdy si odporují; pak je celkový zájem jakýmsi rozdílem specifických zájmů.

IV. ÚVAHY O METODOLOGICKÉM VYUŽITÍ FORMÁLNÍ TEORIE ZÁJMU

V této kapitole se pokusíme v tezích, resp. poznámkách, naznačit, jak může společenská věda využít formální teorie zájmů při řešení svých metodologických problémů, spjatých s tímto pojmem. K tomu je ovšem třeba teorii dále rozvinout.

1. Jak poznáváme zájmy? Formální teorie zájmů vytkla otázku poznávání zájmů subjektu před závorku. Tím sice oproštuje formální analýzu od této gnoseologické otázky, avšak nezanedbává, nýbrž podtrhuje gnoseologické otázky, neboť na těchto závisí aplikace formální teorie.

Domníváme se, že lze podstatně rozlišovat dvě cesty, jak docházíme k poznání zájmů studovaného systému:

a) jazykové projevy subjektu nás informují o jeho zájmech (poznání zájmů na základě sdělovacího aktu a pochopení jazykového projevu);

b) zájem subjektu určujeme interpretací na základě pozorování a na základě rozboru jeho praktického chování (jde tu o takové chování, které nemá charakter sdělovacího aktu o zájmech subjektu).

V prvním případě poznáváme zájem subjektu pouhým rozuměním jazykového projevu, v druhém případě jde o zvláštní typ úsudku: ze skutečného chování určujeme zájmovou motivaci, která mohla vést k pozorovanému chování. Jde samozřejmě o úsudek pravděpodobnostní, jehož platnost je hypotetická.

Poznámka 5. V praxi používáme často postupů smíšených, tj. jak verbálních informací, pocházejících od subjektu, tak interpretace jeho chování.

V sociologickém pohledu, který zkoumá většinou zájmy kolektivních subjektů, je verbální projev zájmů vázán na existenci orgánů, projevujících vůli kolektivního subjektu.

Poznáváme-li zájem systému, který není spjat s určitou lidskou osobou, nýbrž např. s kolektivem osob, je tu nejen obvyklá nejistota při interpretaci zájmů, nýbrž i problém, do jaké míry orgán skutečně vyjadřuje zájem systému, jménem kterého mluví.

Poznámka 6. Tyto dvě metodologicky různé situace poznávání zájmů jsou analogické různému použití teleologického formalismu (účelová analýza s danými účely a interpretace motivů).

2. Srovnávání zájmů různých subjektů. Pro mnoho prakticky významných situací je důležité srovnávání zájmu různých subjektů. Mohou tu nastat různé případy:

a) Obsahová shoda zájmů:

Subjekt S_1 má zájem, aby bylo X.

a zároveň

Subjekt S_2 má zájem, aby bylo X.

b) Druhá shoda zájmů:

Subjekt S_1 má zájem, aby některé X_i z druhu X .

a zároveň

Subjekt S_2 má zájem, aby bylo nějaké X_j z druhu X .

c) Obsahová shoda konfliktní:

Subjekt S_1 má zájem, aby X bylo ve vztahu R k S_1 , nikoli k S_2 .

a

Subjekt S_2 má zájem, aby X bylo ve vztahu R k S_2 , nikoli k S_1 .

d) Zájmy protikladné:

Subjekt S_1 má zájem, aby bylo X .

a

Subjekt S_2 má zájem, aby nebylo X .

To jsou ovšem jen jednoduché příklady obsahového srovnávání zájmů.

Srovnávání zájmů by bylo možno kombinovat s určením relativní intenzity zájmů, kdyby se nám podařilo najít vhodná kritéria pro intersubjektivní intenzity zájmů.

Poznámka 7. Typizace obsahových vztahů mezi zájmy různých systémů poskytuje též určitá schémata pro studium zájmových shod a konfliktů. Taková nauka by se stala zvláště zajímavou, kdyby byla kombinována s naukou o vztazích mezi zájmovým systémem a nadsystémem (viz č. 3).

3. Zájmový nadsystém. Téměř ve všech sociologických úvahách vystupují subjekty (zájmové systémy) různých vrstev. Formální teorie zájmů poskytuje možnost objasnit a vyjádřit vztahy a závislosti mezi zájmy subjektů různých vrstev. Činí to zavedením pojmu zájmového nadsystému.

S je zájmový nadsystém nad systémy S_1 až S_i , když zájmové zaměření systému S je funkcí systémů S_1 až S_i , nebo je-li tu alespoň stochastická vazba mezi zájmy nadsystému a podsystémů.

Nadsystém je tedy definován funkční závislostí svého zájmového zaměření na zájmovém zaměření systémů obsažených v jeho struktuře.

Funkce definující nadsystém může mít různý charakter. Tato skutečnost dává naší teorii značnou pružnost a explikační kapacitu.

Jednoduché příklady nadsystémů:

Sumační nadsystém: zájem nadsystému je součtem (neklesající funkcí) zájmu podsystému. Přitom je možné, že zájmy každého podsystému mají stejnou váhu, nebo že mají různé váhy.

Třídní nadsystém: je-li obor podsubjektů rozdělen na různé třídy a jsou-li předmětům různých tříd přiřazeny určité váhy, popřípadě částečně kladné a částečně záporné, dostaneme další typ nadsystémů s často nemonotonní definující funkcí.

Poznámka 8. a) Tento formální rozbor vztahů mezi nadsystémem a podsystémem naráží ovšem v praxi na problém zjistitelnosti měřitelnosti zájmů a jejich intenzity. Bude častý případ, že měřitelnost není dána, tzn. že definice nadsystému nespĺňuje operacionalistické postupáty. I v tomto případě však udání definující funkce není bezvýznamné, neboť charakterizuje ideovou strukturu systému.

b) V rámci naší teorie lze samozřejmě snadno definovat rozdíl mezi *volonté de tous* a *volonté générale*.

Je možné odvodit určení zájmového zaměření podsystému z daného nadsystému. Zdá se, že zde půjde vždy o závislosti stochastické.

4. Poznání a zájem. Podle naší koncepce je zájem teleologické povahy. Mechanismus účelové povahy závisí podstatným způsobem na poznání. Poznání se v účelové úvaze uplatňuje především při určování prostředků k daným účelům. Tento myšlenkový postup závisí, jak známo, na znalosti kauzálních vztahů. Poznání se dále uplatňuje při racionalizaci volby, při řízení úkonů k dosažení cíle (*guidage*), při ověření chytivosti výsledků činnosti. I v procesu rozvoje účelové soustavy se uplatňují kognitivní momenty (srov. problém heterogenie účelů). Vzhledem k teleologické expikaci zájmu má vztah mezi účelovou úvahou a poznáním své pendant v oblasti teorie zájmů jako otázka vztahu mezi poznáním a zájmem.

Poznání je činitelem rozvoje zájmových systémů; životní zkušenosti rozšiřují pole jevů, na nichž subjekt má zájem. Poznání se objevuje po jednání jako verifikace uskutečnění záměru a jako základ hodnocení, zda realizovaný záměr je praktickým systémem hodnocen stejně, jako byla hodnocena představa záměru.

S problémem závislosti zájmů na poznání souvisí otázka, která je dnes často předmětem úvah, totiž vztah mezi odborností řízení a projevem zájmů subjektu, kterému řízení má sloužit. Pro adekvátní projev zájmů a pro uplatnění zájmů jako směrnice řízení je především třeba informací o situaci, v které se jedná. Kdo hájí zásadu ryze zájmového řízení, musí umožnit těm, kteří mají sami určit opatření ve svém zájmu, dostatečnou informaci o situaci. Je-li subjekt správně informován o situaci, může přesto nesprávně chápat své vlastní zájmy: nezná kauzální vazby a proto nevidí správné cesty realizace nebo nevidí komplex účinků použitých prostředků. Mimoto je možné, že nevidí budoucí účinky dnešního obsahu svého chtění. (Srov. úvahy následujícího odstavce.)

Předpokládejme, že analyzujeme zájmy subjektu *S*. Zná-li *S* svou situaci, může si svůj zájem uvědomit. První možný pramen omylů v poznání vlastních zájmů je omyl v poznání situace. Druhý pramen nesprávného poznání svých vlastních zájmů je neznalost možnosti realizace; to je zaviněno neschopností najít vhodné prostředky v důsledku neznalosti kauzálních zákonů. Třetí pramen možného omylu v poznání vlastních zájmů je neznalost následků realizace předmětu zájmu.

Prameny omylů o zájmech jsou právě ty momenty, na nichž závisí odbornost určení zájmů a řízení.

Odbornost ovšem nemůže nahradit rozhodnutí podle zájmové orientace subjektu.

Konflikt mezi odborností a subjektivní voluntárností se dá řešit jen a) rozšířením a zpřesněním informací a kauzálních znalostí, které má subjekt vůle k dispozici, nebo b) zaměřením odborného orgánu na cíle subjektu.

5. Tzv. subjektivní a objektivní zájem. Někdy se rozlišuje zájem subjektivní a objektivní určitého subjektu asi ve smyslu, který ilustruje tento příklad: říká se, že kouření uspokojuje subjektivní zájem (poskytuje subjektu potěšení), ač je v rozporu s jeho zájmem objektivním (škodí jeho zdraví). Je zřejmé, že tu jde o hodnocení z hlediska dvou rozdílných soustav. Subjektivní zájem subjektu S vyjadřuje, jak subjekt S prožívá situaci (popř. jen intuitivně bez rozboru a zkoumání následků); tomu odpovídá zájmová soustava S' . Objektivní zájem téhož subjektu S je ve skutečnosti jiná zájmová soustava S'' , která zájem subjektu S určuje podle hodnocení rozdílného od prožitků subjektu S . Je problematické, zda toto určení zájmu se právem označuje jako zájem subjektu S ; přesnější by bylo mluvit o zájmové soustavě přisouzené subjektu S .

6. Teleologická koncepce zájmu a rozlišování antagonistických a neantagonistických zájmových konfliktů. Naše teorie nemůže vyjádřit toto rozlišení. Domníváme se, že toto rozlišení je značně problematické a nejasné. Vyžadovalo by si jistě zpřesňující explikace. K důsledné koncepci těchto pojmů je třeba použít jiných pojmových elementů, než je naše teleologická explikace.

7. Zájem a čas. Otázka časového určení zasahuje na několika místech do sféry zájmů.

a) Dynamika zájmů. Zájem subjektu se mění v čase. K tomu přihlíží naše teorie tím, že počítá se změnou účelové soustavy, kterou je zájem definován, i s vývojem informační báze, o kterou se subjekt opírá.

Poznámka 9. Model společnosti musí zajistit možnost přizpůsobovat organizaci a funkci společenských mechanismů vývoji zájmů.

b) Význam časové souřadnice splnění zájmu na intenzitu zájmu. Problém objasníme úvahou o hodnocení jevu (statku) z hlediska teleologického systému. Máme určitý statek, jehož konzumpce je předmětem našeho zájmu v době od t_1 do t_2 . Předpokládejme, že reálný požitek této konzumpce je v tomto intervalu konstantní. Jde nyní o to zvolit dobu konzumpce. Samotná skutečnost časové souřadnice může mít vliv na hodnotu konzumpce i při stálosti intenzity požitku. Častý je případ, že odklad konzumpce zvýší užitek (srov. úroky). Jak volit mezi užitekem u_1 v čase t_1 a užitekem u_2 v čase t_2 , kde u_1 je větší než u_2 a t_1 dříve než t_2 ? Je to věc rozhodnutí, otázka, kterou formální teorie zájmu nemůže vyřešit; může jen připravit exaktní schéma procesu volby i s ohledem na časový argument.

c) S otázkou časového určení zájmů souvisí také problém blízkého a perspektivního či dlouhodobého zájmu. Hodnotíme-li něco z hlediska blízkého zájmu, máme na mysli interest na věci v krátkém časovém úseku blízké budoucnosti. O perspektivním zájmu mluvíme právě tehdy, když hodnotíme objekt zájmu v široké časové perspektivě s ohledem na další vývoj a všechny následky s tím spjaté.

Často se blízký zájem a perspektivní (dlouhodobý) zájem kladou do

protikladu a požaduje se, aby se blízký zájem podřídil perspektivnímu zájmu. Je to postulát na první pohled přesvědčivý a racionální. Domníváme se však, že věc je ve skutečnosti dosti složitá a vyžaduje si bližší analýzy; zejména je třeba izolovat různé případy, popř. složky této úvahy o vztahu mezi blízkými a perspektivními zájmy. Může jít o tyto různé vztahy:

aa) Jde o rozdílnost intenzity zájmu na stejné věci v různých časových okamžicích ve smyslu dříve uvedeném [viz bod b)].

bb) Jde o srovnání zájmu na věci v krátkém intervalu s celým komplexem následků, který se může projevit ve vzdálenější budoucnosti. Zde je racionální vážení dobře možné, pokud předpokládáme, že stejný užitek v různých časových okamžicích má stejnou váhu (nebo alespoň pokud je dána funkce určující váhu užitku v různých časových bodech). Není však jasno, že většímu užitku v budoucnosti musíme rozumně vždy dát přednost. To souvisí s nejistotou dožití a se skutečností, že jde téměř vždy jen o silnější nebo slabší očekávání. A někdy může být rozumné riskovat.

cc) Jde o otázku, zda dát přednost dnešnímu (blízkému) nebo vzdálenému užitku — za předpokladu stejné velikosti obou. Domníváme se, že nelze stanovit racionálně zdůvodněnou funkci udávající váhu jinak stejného užitku v závislosti na čase. Je to podle našeho mínění dalekosáhle věc postoje, v jaké míře někdo chce spíš užít ihned nebo později. Budou zde sice vždy platit určité relace, které závisí na pravděpodobnosti budoucích událostí, ale zůstane vždy určitý faktor určený postojem, který modifikuje rozhodnutí mezi blízkým a vzdáleným užitekem.

Svízelnost argumentace v úvahách o blízkém a perspektivním zájmu je v tom, že uvedené momenty se různě kombinují a že se zde stýkají ryze racionální momenty s mimoracionálním zaujetím stanoviska.

Der Interessebegriff und seine teleologische Explikation Eine formale und gnoseologische Analyse

ZUSAMMENFASSUNG

Einleitend weist der Autor auf gewisse Eigentümlichkeiten der gesellschaftswissenschaftlichen Terme hin: sie enthalten gewisse Elemente von willenhaftem, normativem, teleologischem oder wertendem Charakter — man kann sie als „praktisch“ bezeichnen. Sie sind immer als relativ zu einem praktischen System anzusehen. Ihre Bedeutung kann meist nicht sinnfällig aufgezeigt werden, sondern sie wird erlebt und verstanden. Die Sprache dient auch der Kommunikation in der praktischen Sphäre und enthält hierzu besondere Ausdrucksmittel. Viele Schlüsseltermine der Gesellschaftswissenschaften haben eine Bedeutungsentwicklung durchgemacht; oft sind sie vag oder sie werden von verschiedenen Schichten der Sprachbenützer unterschiedlich verstanden. Die Bestimmung einer Konzeption und die klare Verständigung setzen daher oft Verschärfungsdefinitionen voraus. In der Argumentation kommt hier den Begriffsbestimmungen eine wichtige Rolle zu, sie sind hier nicht bloss Sprachkonventionen: sie bestimmen den Inhalt vorher vager aber wertbetonter Termen. Man muss sich bei diesen Begriffen klarmachen, ob sie operationalistisch feststellbare Kriterien angeben, oder Merkmale, welche von Verstehen und Einfühlen abhängen (wobei der Autor auch die operationalistisch unbestimmten

Termen nicht ablehnt). Immer muss erkannt werden, ob die Begriffe voluntäre, resp. wertende Elemente enthalten, oder ob sie rein beschreibend sind.

Der Interessebegriff ist ein unentbehrliches Instrument vieler Gesellschaftswissenschaften; er wird meist als allgemein verständlich hingenommen und nicht ausdrücklich definiert.

Der Autor unterscheidet: a) die objektiven Theorien, welche das Interesse eines Subjektes als durch äussere Beobachtung voll erfassbar ansehen; b) die subjektiven Theorien, die das Interesse eines Subjektes als für den äusseren Beobachter nur durch Analogien, Verstehen und Einfühlen verstehbar halten; c) die formalen Theorien, welche den Konflikt zwischen objektiven und subjektiven Theorien dadurch überwinden, dass sie eine abstraktere Theorie vorlegen, welche von konkreten Interessen und konkreten Subjekten absieht und nur die Strukturen erfasst und die gedanklichen Operationen mit den Interessen bestimmt. Die Strukturfrage wird hierdurch von der gnoseologischen Frage, wie die Interessen eines Subjekts erkannt werden, abgetrennt.

Der Autor gibt eine Explikation des Interessebegriffs, welche sich auf die als bekannt vorausgesetzte Zweck-Mittel-Beziehung stützt. Er stellt folgende Grundsätze dieser formalen Interestheorie auf:

1. Von Interesse kann nur in Beziehung zu einem Subjekt (einem praktischen System) als eines Interessenträgers gesprochen werden. Z. B. das Interesse des Herrn A, des Staates, einer Klasse usw. Die formale Theorie spezifiziert das Subjekt nicht, sie kann daher auf beliebige Subjekte bezogen werden.

Es gibt eine Mehrheit von Subjekten. Inhaltlich gleiche Interessen verschiedener Subjekte sind von einander wohl zu unterscheiden.

2. Die formale Theorie der Interessen kann sich auf die teleologischen Formalismen stützen, denn das Subjekt der Interessen kann als teleologisches Subjekt angesehen werden.

3. Die Definition des Interessebegriffs: Das Subjekt S , dessen teleologisches System U ist, hat genau dann ein Interesse an X , wenn in U ein Zweck U_i existiert, den X erfüllt.

Die Feststellung, dass S an X ein Interesse hat, lässt unbestimmt, welchem Zweck X dient. Der Übergang von der Interessenbetrachtung zur teleologischen Analyse, führt also zu einer Vertiefung der Untersuchung.

Es gibt artverschiedene Interessen — was der Artverschiedenheit der Zwecke entspricht.

4. Das Gesamtinteresse des Subjektes S an X ist eine Funktion der Teilinteressen von S an X .

Das Interesse hat eine Intensität. Das Gesamtinteresse ist eine gewisse Funktion der Intensität der Teilinteressen an X . (Dies kann vektoriell ausgedrückt werden.)

5. Das Subjekt S kann an X verschiedene spezifische Teilinteressen haben; es hat aber nur ein Gesamtinteresse, welches sein Verhalten bestimmt.

6. Die spezifischen Interessen ergänzen sich, oder sie widerstreben einander.

In der folgenden Darlegung bemüht sich der Autor zu zeigen, wie die formale Interestheorie weiter entwickelt werden muss und wie die methodologischen Probleme ihrer Anwendung in den Gesellschaftswissenschaften gelöst werden können:

1. Die formale Theorie klammert die gnoseologische Frage, wie Interessen erkannt werden können, aus; sie unterstreicht aber gleichzeitig ihre Wichtigkeit. Die Interessen werden aus den sprachlichen Äusserungen der Subjekte oder durch Interpretation auf Grund des praktischen Verhaltens der Subjekte erkannt. Diese beiden Wege schliessen einander nicht aus. Sie sind den beiden Methoden der Anwendung der Teleologie — Zweck-Mittel-Analyse mit gegebenen Zielen und Motivinterpretation — analog. Die Interesseninterpretation hat immer hypothetischen Charakter.

2. Der Vergleich der Interessen verschiedener Subjekte: Interessenübereinstimmung, artmässige Interessenübereinstimmung, konflikthafte Interessengleichheit und widersprechende Interessen werden definiert.

Der Vergleich von Interessen verschiedener Subjekte könnte auch mit Berücksichtigung der Intensität durchgeführt werden; doch müsste man intersubjektive Intensitätskriterien angeben.

3. Das Interessensobersystem: S ist ein Interessensobersystem über S_1 bis S_i , wenn die Interesseneinstellung von S eine Funktion der Interessensysteme S_1 bis S_i ist, oder wenn wenigstens eine stochastische Bindung zwischen den Interessen von S und den Interessen der Untersystemen besteht. Die das Obersystem definierende Funktion kann verschiedenen Charakter haben.

Das additive Obersystem: Die Interessen des Obersystems sind eine Summe (eine nicht fallende Funktion) der Interessen der Untersysteme.

Das Klassenobersystem: Wenn die Untersysteme in Klassen eingeteilt sind, denen verschiedene Gewichte zugesprochen werden, erhalten wir ein modifiziertes additives Obersystem, das oft eine nicht monotone definierende Funktion hat.

(Die formale Analyse der Obersysteme stösst auf die Frage der Messbarkeit der Interessenintensität.)

In dieser Theorie lässt sich der Unterschied zwischen *volonté de tous* und *volonté générale* gut bestimmen.

Man kann auch – wenn auch wohl nur mit grösserer oder kleinerer Wahrscheinlichkeit – die Interessenorientation der Untersysteme aus den Obersystemen herauslesen.

4. Der Interessenbegriff ist teleologischer Natur; die Abhängigkeit der Teleologie von der Erkenntnis geht auf die Interessenanalyse über. Hier knüpft auch die viel diskutierte Frage der Beziehung zwischen Fachlichkeit und Interessenwahrung im Lenkungsprozess an. Die Bestimmung, was im Interesse des Subjekts liegt, hängt von Informationen ab. Seine eigenen Interessen erkennt das Subjekt nicht nur auf Grund der Situationskenntnis, sondern auch auf Grund der Kenntnis von Kausalbeziehungen, denn hiervon hängt die Bestimmung der möglichen Mittel und die Wahl des passendsten ab, ebenso wie der Überblick über alle Folgen einer Handlung. Die Momente, welche von der Erkenntnis abhängen, sind Gegenstand des fachlichen Anteils an der Lenkung. Sie können jedoch nie die Entscheidung des Interessensubjekts ersetzen, denn diese Entscheidungen sind immer auch von rein voluntären Momenten abhängig.

5. Wenn man subjektive und objektive Interessen des Subjekts unterscheidet, handelt es sich eigentlich um Wertungen vom Standpunkt verschiedener Systeme aus: Die subjektive Interessenwertung entspricht dem subjektiven Erleben des Subjekts. Die sog. objektive Interessenwertung geht von einem anderen System aus, man sollte nicht von objektiven Interessen sprechen, sondern von den Interessen nach einem dem Subjekt als richtig zugesprochenen System.

6. Die vorgelegte Theorie kann die Unterscheidung zwischen antagonistischen und nicht antagonistischen Interessenkonflikten nicht explizieren.

7. Das Interesse und die Zeit: Die Interessen des Subjekts ändert sich in der Zeit, die zeitliche Koordinate beeinflusst die Intensität des Interesses. Der Konsumptionsaugenblick ist also relevant. Der Autor macht dann auf die Problematik der Beziehung zwischen nahen und perspektivischen Interessen aufmerksam, wobei er auf die Verschiedenheit der Momente hinweist, die hier auftreten (Intensitätsunterschied in Abhängigkeit von der Zeit, kurzfristige Wertung und Rücksicht auf die Gesamtheit der Folgen, die Frage der Wertung als gleich vorausgesetzten Nutzens jetzt oder später). Er unterstreicht den rationalen und den voluntären Anteil in diesen Entscheidungen.

Některé charakteristické rysy pracovníprávního poměru

**Некоторые характеристические черты трудового
правоотношения**

Einige charakteristische Züge des Arbeitsrechtsverhältnisses

MARIE KALENSKÁ

OBSAH

- I. Úvodní poznámky k základním znakům pracovního poměru
- II. Společenský pracovní vztah jako obsah pracovního poměru
 - A. Několik obecných pohledů na problematiku společenských pracovních vztahů
 - B. Některé předběžné otázky a východiska
 - 1. Poznámky k problematice vlastnictví k výrobním prostředkům
 - 2. Obecně k problematice zespolečenštění výrobních prostředků
 - 3. Zespolečenštění výrobních prostředků v současných podmínkách
 - C. Ekonomické postavení subjektů společenského pracovního vztahu a jeho povaha
 - 1. Ve výrobě
 - 2. V nevýrobní oblasti
 - D. Zvláštní povaha pracovní síly
- III. Teoretické koncepty a charakteristické rysy pracovního poměru v socialistických státech
 - A. Koncepty pracovního poměru v socialistické pracovníprávní teorii
 - 1. Teorie smluvní a závazkové povahy pracovního poměru
 - 2. Teorie o administrativněprávní povaze pracovního poměru
 - 3. Teorie společenského pracovního vztahu
 - 4. Teorie členského pracovního poměru
 - 5. Teorie smíšené povahy pracovního poměru
 - 6. Kritické hodnocení koncepcí
 - B. Charakteristické rysy pracovního poměru
 - 1. Smluvní a závazková povaha pracovního poměru
 - 2. Osobněprávní povaha pracovního poměru
 - 3. Organizačněprávní povaha pracovního poměru
 - 4. Kolektivní povaha pracovního poměru
 - 5. Třídění pracovních poměrů
- IV. Résumé (francouzsky)

I. ÚVODNÍ POZNÁMKY K ZÁKLADNÍM ZNAKŮM PRACOVNÍHO POMĚRU

Pracovní poměr označovaný v některých právních systémech též jako pracovně právní poměr¹⁾ nebo jako individuální pracovní poměr²⁾ je v podstatě nejtypičtějším pracovně právním institutem. Považuje se zpravidla za základní³⁾ pracovně právní vztah.⁴⁾

Vymezení právního obsahu pracovního poměru se v zákonodárství i v teorii jednotlivých zemí sice do jisté míry liší, v základních znacích však nalezneme shodu.

Obsah pracovního poměru je výslovně vymezen v čs. zákoníku práce č. 65/1965 Sb. (§ 35),⁵⁾ v ostatních socialistických zemích jej lze vyvodit z různých právních ustanovení, zejména z ustanovení upravujících pracovní smlouvu.⁶⁾

¹⁾ Např. v SSSR jako „trudovoje pravootnošeniye“, v německém právu jako „Arbeitsrechtsverhältniss“.

²⁾ Např. ve francouzské právní teorii „rapport individuel de travail“. Tohoto pojmu se však užívá velmi omezeně, neboť ve francouzské terminologii se výrazně neprosadil tzv. „dualismus pracovní smlouvy a pracovního poměru“.

³⁾ Shodně například J. Kovářik, Podstata pracovního práva a pracovního poměru v ČSSR, Práce, Praha 1964, str. 143; M. Kalenská, Pracovní právo v nové soustavě řízení, NPL, Praha 1965, str. 16; Československé pracovní právo, Kolektiv pod vedením K. Witze, Orbis, Praha 1967, str. 167 aj.

⁴⁾ V československé pracovně právní teorii i v zákoníku práce se používá pojmu „pracovně právní vztah“ pro všechny právní vztahy upravované pracovním právem, nejen tedy pro pracovní poměr, ale i např. pro učební poměr, pro vztahy odpovědnosti, pro vztahy mezi vedením podniku a zastupitelským orgánem pracovníků. Je tedy označení pracovně právní vztah označením souhrnným a pracovní poměr jedním z typů (podtřídou) těchto vztahů. Někteří sovětsští autoři pod pojem pracovní poměr zahrnovali dříve nejen pracovně právní poměr dělníků a zaměstnanců, ale i pracovně právní poměr členů kolchozů a členů řemeslnických družstev (výrobně družstevní pracovní poměry) — srovnej N. G. Alexandrov, Sovětské pracovní právo, Orbis, Praha 1952, str. 83.

⁵⁾ Za pracovní poměr lze ve smyslu cit. ust. považovat takový právní vztah, v němž je pracovník povinen konat osobně práce podle pracovní smlouvy ve stanovené pracovní době a dodržovat pracovní kázeň a v němž je podnik povinen mu práci podle pracovní smlouvy přidělovat, platit mu za vykonanou práci mzdu podle mzdových předpisů, popřípadě podle kolektivních smluv, vytvářet podmínky pro úspěšné plnění jeho pracovních úkolů a dodržovat ostatní pracovní podmínky stanovené právními předpisy nebo kolektivní nebo pracovní smlouvou.

⁶⁾ Například zák. práce NDR z r. 1961 (§ 20); zákoník práce maďarský z roku 1967 (§ 22); čl. 27 zák. práce RSFSR z roku 1922, který však je zastaralý a je předmětem kritiky sovětských autorů; srovnej například N. G. Alexandrov, Trudovoje pravootnošeniye, Jurisdatt 1948, str. 230–231; F. M. Leviant, Vidy trudovo dogovera, Izd. „Jurid. literatura“, Moskva 1966, str. 11, kde autorka přináší širší a modernější pojetí pracovní smlouvy; z polské literatury srovnej zejména W. Szubert, O charakterze prawnym stosunku pracy, Państwo i prawo č. 7/1964, str. 81 a násl.; v jugoslávských státních podnicích, jejichž výrazným rysem je samospráva, jde sice o členský pracovní poměr, má však též základní obsahové prvky, které nalézáme i v ostatních pracovních poměrech; srovnej dekr. ze dne 4. dubna 1965 (základní zákon o pracovních vztazích) — Službeni list, 7. dubna 1965, č. 17, text č. 322.

Ze všech právních úprav jsou patrné určité společné obsahové prvky pracovního poměru. Jsou to:

1. Povinnost (závazek) pracovníka konat osobně práci a dodržovat pracovní kázeň;⁷⁾

2. Povinnost (závazek) podniků⁸⁾ přidělovat pracovníku dohodnutou práci, platit mu za vykonanou práci mzdu,⁹⁾ vytvářet příznivé podmínky pro úspěšné plnění pracovních úkolů, popřípadě mu umožňovat účast na řízení podniku a poskytovat podíl na dosažených hospodářských výsledcích. Tyto poslední prvky nejsou v některých pracovních poměrech výrazné a někde chybějí vůbec. Proto je nepočítáme k základním znakům pracovního poměru.

Ve všech socialistických zemích je typickým a převažujícím pracovní poměr k socialistickému podniku či jinému socialistickému subjektu. V ČSSR a SSSR může být pracovní poměr mezi občany uzavírán jen k výkonu osobních služeb;¹⁰⁾ v ostatních socialistických zemích může být pracovní poměr uzavírán i se soukromými podniky.¹¹⁾

Ve všech uvažovaných socialistických zemích je převažujícím právním základem pracovního poměru smlouva. V menší míře se zakládá pracovní poměr volbou nebo jmenováním, v československém zákoníku práce však i těmito dvěma jednostranným právním úkonům musí předcházet nebo následovat souhlasný projev vůle pracovníka (i když třeba konkludentním jednáním).¹²⁾

Podle maďarského zákoníku práce se volba nebo jmenování a jejich přijetí považuje za pracovní smlouvu. Tato tendence se projevuje i v polském právu.¹³⁾ Také pracovní právní vědecké publikace SSSR dovozují, že v sovětském právu jmenovací akty nebo volba nezakládají samy o sobě pracovní poměr a že ke vzniku pracovního poměru je třeba navíc pracovní

7) V sovětské teorii se namísto povinnosti „dodržovat pracovní kázeň“ objevuje povinnost „dodržovat pracovní řád“, což je v podstatě obdobné — vzhledem k významu, který pracovní řád tam má pro obsah pracovní kázně.

8) Podnik znamená nejen podnik jako hospodářský právní subjekt, ale i úřad, ústav, zařízení; v čs. zákoníku práce se pro tyto subjekty používá pojmu „organizace“, a to socialistická nebo jiná.

9) Podle práce; tato zásada se uplatňuje i ve mzdových předpisech a v kolektivních smlouvách.

10) Srovnej § 269 čs. zákoníku práce, čl. 4, 9 a 10 Ústavy ČSSR.

11) Srovnej např. § 7, odst. 2 zákoníku práce NDR; § 123 a § 124 prováděcího vládního nařízení k maďarskému zákoníku práce; též v Polsku — srov. E. Modliński, Národní zpráva, Actes du V. Congrès International de Droit du Travail et de la Sécurité Sociale, Lyon 1963, Sb. III, str. 1622; v ČSSR se do budoucna počítá rovněž s určitými zákonnými změnami, které by dosavadní striktní zákaz v této oblasti uvolnily.

12) Podle čl. III. zákoníku práce může pracovní poměr vzniknout jen se souhlasem občana a podniku.

13) Srov. čl. 7 kolektivní smlouvy min. lehkého průmyslu a příslušným odborovým svazem v r. 1957, kde se stanoví: „Pracovní smlouva s pracovníkem jmenovaným se navazuje od okamžiku přijetí jmenovacího dekretu.“

smlouvy;¹⁴⁾ obdobně posuzují někteří autoři i správní akty, tzv. „puťovky“, podle nichž jsou mladí specialisté po ukončení přípravy k povolání povinni nastoupit na dobu několika let na pracoviště jim určené.¹⁵⁾

Ze shora uvedeného je zřejmé, že i když pracovní poměr získal určité další prvky, i nadále si podržel svůj smluvní a závazkový charakter. *Pracovní poměr též dosud neztratil svůj tradiční obsah „závazek občana konat osobně práci pro jiný subjekt v organizační podřízenosti a závazek tohoto jiného subjektu poskytovat mu za vykonanou práci odměnu (podle práce)“.*

V dalším se budeme zabývat zkoumáním, zda a nakolik má obsah pracovního poměru v socialistické společnosti odlišný společenský základ ve srovnání s pracovním poměrem v kapitalismu.

II. SPOLEČENSKÝ PRACOVNÍ VZTAH JAKO OBSAH PRACOVNÍHO POMĚRU

A. Několik obecných pohledů na problematiku společenských vztahů

Otázkou společenských vztahů a právních vztahů se zabývala již řada autorů především jiných právních odvětví,¹⁶⁾ zejména z oboru obecné teorie státu a práva. Není cílem ani v možnostech této studie se touto problematikou podrobněji zabývat a omezíme se jen na některé poznámky.

Právní poměry se v naší obecné teorii státu a práva zpravidla považují za formu individuálních společenských vztahů upravených objektivním právem.¹⁷⁾ Z toho se obvykle dovozuje, že společenský vztah je třeba chápat jako obsah či podstatu právního vztahu a právní formu jako jev.¹⁸⁾

Jsme si vědomi toho, že jde o velmi obecnou definici, jejíž rozbor by vyžadoval podrobnější analýzu problematiky. To ovšem přesahuje možnosti naší studie, a proto

¹⁴⁾ Tak např. E. Astrachan, C. Karinskij, A. Stavceva, Rol sovětskovo trudovogo prava v planovom obezpečení narodnovo chozajstva kadrami, Gosjurisdat, Moskva 1955, str. 84; M. Leviant, cit. op., str. 186–197.

¹⁵⁾ Kombinaci „puťovky“ s pracovní smlouvou žádají například E. Astrachan, C. Karinskij, A. Stavceva, cit. op., str. 55–61; F. M. Leviant, cit. op., str. 170; jinak N. G. Alexandrov, Sovětské pracovní právo, Orbis, Praha 1952, str. 153 a 154, který vidí základ vzniku pracovního poměru mladých specialistů ve dvou správních aktech: 1. akt přidělení do práce (puťovka); 2. akt zařazení do práce (akt vydaný ředitelem podniku).

¹⁶⁾ Srov. např. J. Boguszak, K pojmosloví a metodologii práva, Právník č. 3/1967, str. 201 a násl.; V. Knapp, Předmět a systém čs. socialistického práva občanského, NČSAV, Praha 1959, str. 62 a násl.; V. Knapp, Filosofické problémy socialistického práva, Academia, 1967, str. 29 a další; F. Samalík, Právo a společnost, NČSAV, 1965, str. 230 a násl.

¹⁷⁾ Srov. J. Boguszak, K pojmosloví a metodologii teorie práva, Právník č. 3/1967, str. 206; V. Knapp, Předmět a systém československého socialistického práva občanského, NČSAV, Praha 1959, str. 62.

¹⁸⁾ Srov. J. Boguszak, cit. op., str. 201.

ponecháme stranou celou řadu velmi důležitých otázek, například problematiku ekonomických vztahů a práva, vztahu práva a společenského vědomí, otázkou monistických a dualistických koncepcí atd.

Omezíme se pouze na otázky právních vztahů a vztahů společenských a jako východisko pro řešení této otázky přijmeme ze shora uvedené definice závěr, že společenský vztah lze chápat jako obsah právního vztahu, čili že právní vztah je formou vztahu společenského.

V této souvislosti je ovšem třeba upozornit na určité terminologické obtíže spočívající v tom, že jeden vztah se nazývá společenským a druhý právním, neboť i právní vztah je vztahem společenským, tj. vztahem mezi lidmi, čili určitým druhem společenských vztahů. Používáme-li tedy pojmu společenský vztah, máme tím na mysli buď vztah právem neupravený vůbec, anebo takový, který sice právem upraven je, ale od jehož právní formy abstrahujeme, tj. pro vědecké účely si právní formu odmyslíme.¹⁹⁾

Společenský vztah v nejobecnějším pojetí představuje určité společenské pojítko mezi dvěma nebo více lidmi, jehož obsahem je určité s tímto pojítkem související chování. Podle Marxe a Engelse jsou vztahy mezi lidmi materiálními prvky lidské existence. Již základní činnost sloužící k získání prostředků k životu a zachování svého druhu vyžaduje dělbu práce, kooperaci, výměnu statků a služeb. Vztahy mezi lidmi jsou výtvozem lidské činnosti,²⁰⁾ výtvozem společenské činnosti člověka a jeho předků. Společnost se stává pro člověka přírodním prostředím, ve kterém se utvářejí potřeby a instinkty člověka, způsob, jakým jsou uspokojovány. Společenské vztahy, které se jeví člověku jako ustálený objektivní fakt, tvoří materiální podmínky lidské existence. Chování člověka je podřízeno určitým společenským normám,²¹⁾ které jsou — jak známo — také odrazem ekonomických poměrů, i když jen konečkonců.

Všechny společenské vztahy, do nichž člověk v určité době vstupuje, nemají stejnou důležitost. Základní společenské vztahy člověk navazuje při výrobním procesu, při němž mění přírodu, poznává ji a uvědomuje si svou lidskou odlišnost. Jde o výrobní vztahy neboli vztahy mezi účastníky výroby. Výrobní vztahy jsou objektivním společenským pojítkem, které spojuje společnost v integrální organismus. Výrobní vztahy určují buď přímo anebo nepřímo a vzdáleně ráz ostatních společenských vztahů. Je ostatně obecně uznávaným poznatkem, že vytváření společenských potřeb je podmíněno nejen úrovní výrobních sil, ale i výrobních vztahů, které podobu společenských potřeb podstatně ovlivňují.²²⁾

Život společnosti se však neomezuje jen na uspokojování materiálních potřeb, nýbrž lidská společnost má i potřeby politické, kulturní aj. Rozvoj výrobních sil, specializace a dělba práce vedou k osamostatnění celých úseků společenského života, které nejsou přímo spjaty s výrobou. Vzniká celá řada vztahů, v nichž se lidé neúčastní přímo výroby, ale plní vedoucí,

¹⁹⁾ Srov. V. Knapp, Filosofické problémy socialistického práva, Akademia, Praha 1967, str. 31.

²⁰⁾ Marx—Engels, Německá ideologie, Spisy 3, Praha 1958, str. 40.

²¹⁾ Srov. Z. Bauman, Sociologie, Orbis, Praha 1965, str. 82 a 83.

²²⁾ Srov. Marx, Ke kritice politické ekonomie, Praha 1958, str. 168.

organizační, a jiné funkce (např. pracovníci státního aparátu, učitelé, vědci, lékaři, soudci apod.²³⁾ Ve společnosti se vytvářejí i vztahy politické, tj. vztahy bojujících a spolupracujících skupin lidí, dále vztahy kulturní apod. Vzniká celá skupina vztahů, které se neuskutečňují v oblasti materiálního bytí společnosti (v oblasti základny), ale až v oblasti ideologické nadstavby, a proto bývají označovány jako ideologické.²⁴⁾

Společenským vztahům výrobním neboli ekonomickým, uskutečňujícím se v oblasti materiálního bytí společnosti (jejich subjektům i chování) přísluší z hlediska ontologického i gnoseologického kategorie bytí. Vstupování do ekonomických vztahů (ovšem i do jiných) je, jak již bylo shora zdůrazněno, životní nutností lidí žijících ve společnosti. To ovšem nemůže vyloučit skutečnost, že se odrážejí i ve vědomí lidí a uskutečňují se pomocí jejich vůle. Ve vědomí lidí vystupují v různých formách — jako vztahy ekonomické, politické, morální popřípadě právní²⁵⁾ apod. Tyto různé formy jsou zdrojem motivace chování v ekonomických vztazích.

Součástí vědomí každého člověka jsou jeho představy o sobě samém, o jeho místě ve společnosti. I zde jde o závislost na materiálních vztazích v první řadě. Na utváření vědomí jednotlivce se může projevit i značně silný vliv společenských skupin, k nimž jednatel patří nebo s nimiž přichází do styku. Záleží nejen na vlastnosti skupiny, k níž jednatel patří, ale i na postoji, který k ní zaujímá.

Vědomí lidí je vytvářeno v průběhu společenské praxe. Lidé poznávají svůj vztah k přírodě a své vztahy k sobě navzájem. Společenské představy o světě jsou jednak přímým odrazem současné společenské praxe, jednak i přejímáním představ a kategorií dřívějších generací. Každá fáze společenského vědomí přejímá do jisté míry výsledky předchozích fází. Nové ideje, které mají ovlivňovat chování subjektů v ekonomických vztazích, vyžadují vždy překonání určité „inerce“ hotového systému představ.²⁶⁾

Cílem objektivního práva je, aby v ekonomickém vztahu probíhalo chování určitým směrem, tj. působit na utváření vědomí jednotlivce, aby svou vůlí požadované chování uskutečňoval. Pokud požadované chování již požadovaným směrem probíhá, může takto právo již existující motivace utvrzovat. Často však objektivní právo určuje, částečně či zcela jiné chování, než které by bez právní úpravy probíhalo. Má tedy podle okolností případů již existující motivace modifikovat anebo zcela přehlušit a anulovat. Vytváří právní vztah ve vědomí subjektu a tím i případně spolupřetváří chování účastníků i v ekonomickém vztahu — tedy jeho obsahu.

Mluvíme-li o tom, že obsahem právního vztahu je vztah společenský, jde patrně tam, kde společenským vztahem je vztah ekonomický, v první řadě o tento ekonomický vztah v kategorii bytí, ale i o jeho odraz ve vědomí — jako formy ekonomické,

²³⁾ Srov. Z. Bauman, cit. op., str. 87.

²⁴⁾ Stejně V. Knapp, cit. op., str. 29.

²⁵⁾ Srov. V. Knapp, cit. op., str. 29 a 30.

²⁶⁾ Srov. Z. Bauman, cit. op., str. 137–141.

politické, morální apod. Jsou tedy tyto formy formami vzhledem k jeho ekonomickému obsahu, zároveň však i obsahem vzhledem ke své právní formě. To ovšem neznamená, že by se ostatní formy ekonomického vztahu, odrážené ve vědomí lidí, v právním vztahu rozplynuly. Mají svou relativní samostatnost a působí na chování v realitě ve vzájemném ovlivňování s formou právní. Z nich vyplývají různé motivace chování v právních vztazích.

Tam, kde právem upravovaný společenský vztah není vztahem ekonomickým, ale vztahem ideologickým, jsou obsahem právního vztahu pouze ony vztahy vytvářené ve vědomí lidí (morální, politické aj.).

Čím více se požadavky na chování stanovené právem shodují s požadavky ostatních forem (morálních, politických apod.), tím více se chování subjektů realizuje v souladu s právem. Právo ovšem vzhledem ke svému závaznému charakteru, i když je lidským výtvorem, je významným činitelem pro obsah společenských vztahů, tedy i pro obsah ekonomických vztahů. Vytváří pro chování lidí v těchto vztazích určité podmínky a meze určité „nutnosti“. Jsou to „nutnosti“, které lze sice měnit, ale jakmile jsou dány, působí.²⁷⁾ Obdobně působí i soustava řízení národního hospodářství svými institucionálními výtvyry (právní i neprávní povahy). I ona představuje pro ekonomické subjekty objektivně dané prostředí.²⁸⁾ Právní vztahy stejně jako ostatní společenské vztahy — jako vztahy lidské činnosti — se v praxi automatizují a lidé je chápou jako vnější, na jednotlivci nezávislé nutnosti.²⁹⁾

Shora uvedený rozbor by ovšem mohl vést k závěru, že lze obsah ekonomických vztahů vyvodit pouze z právní úpravy, tj. odmyslit si pouze právní formu, a předpokládané chování v právním vztahu ztotožnit s ekonomickým chováním ve vztahu společenském. To by ovšem nebyl správný postup. Právo disponuje jinými výrazovými prostředky, právními pojmy, kategoriemi apod. než ekonomie, jimiž začasťe nelze vyjádřit ekonomické chování subjektů. Podmínky a meze pro ekonomické chování účastníků samy o sobě nemohou určit toto chování, které je výslednicí dalších vlivů, jak jsme shora ukázali. Určujícím činitelem pro obsah ekonomických vztahů je především ekonomické postavení subjektů a ekonomické zájmy vyplývající z tohoto postavení. Proto je nutno vycházet z ekonomického postavení subjektů, přihlížet však k tomu, že jejich chování je určováno nejen ekonomickým zájmem subjektů, ale též řadou dalších faktorů včetně působení různých forem, a to zejména práva, politiky, morálky, tradice apod. Touto cestou se chceme ubírat při zkoumání obsahu společenského pracovního vztahu, který je obsahem pracovního poměru.

²⁷⁾ Srov. R. Kocanda, Ekonomické podmínky řízení, Ekonomické studie, Výzkumný ústav národohospodářského plánování, Praha 1967, str. 34 a 35.

²⁸⁾ Srov. R. Kocanda, cit. op., str. 35.

²⁹⁾ Srov. Marx—Engels, cit. op., str. 47.

B. Některé předběžné otázky a východiska

1. Poznámky k problematice vlastnictví k výrobním prostředkům

Chceme-li charakterizovat společenský pracovní vztah ve výrobních organizacích skrývajícím se pod právní formou pracovního poměru, musíme se zaměřit především na charakter a způsob, jakým dochází ke spojení pracovníků s těmito výrobními prostředky.³⁰⁾ K tomu potřebujeme zjistit ekonomické postavení subjektů společenského pracovního vztahu zejména z hlediska vlastnictví v ekonomickém smyslu.

Právní problematika vlastnictví přitahovala odedávna zájem mnoha právních vědců. Méně je však rozpracována ekonomická problematika vlastnictví, zejména v socialistické společnosti. Naše úvaha nemůže nahradit teoretické ekonomické rozborů. Může pouze nadhodit některé problémy a vytvořit si obecné východisko pro posouzení charakteru společenského pracovního vztahu.

Vlastnictví v ekonomickém smyslu lze chápat jako „přivlastňování“ (přisvojování), a to nejen pouhé přivlastňování si přírody jedincem či společností prostřednictvím práce, ale jako jeho realizace v celém systému společenské výroby prostřednictvím celé soustavy ekonomických vztahů.³¹⁾ Tato definice v podstatě odpovídá Marxovu pojetí vlastnictví.³²⁾

Uvedené pojetí vlastnictví by nám však těžko umožnilo dát odpověď na otázku, zda ten či onen ekonomický subjekt může být považován za vlastníka v ekonomickém smyslu. K tomuto účelu musíme patrně vyjít z užšího Marxova pojetí „vlastnictví“, podle kterého jde o přivlastňování přírody uvnitř určité společenské formy a jejím prostřednictvím — tedy o poměr jednotlivce nebo kolektivu *k výrobním prostředkům jako ke svým*.³³⁾

Poměr k výrobním prostředkům „*jako ke svým*“ má nepochybně ten subjekt ekonomické aktivity, který realizuje jejich hodnotu užitnou i směnnou. Toto obecné východisko by mělo obstát při posuzování vlastnictví jako ekonomického vztahu mezi lidmi ve všech společenských formacích.

U socialistického státního vlastnictví se klade z hlediska ekonomického

³⁰⁾ Srov. K. Marx, Kapitál II, str. 45; podobně J. Kovářik, cit. op., str. 29–33, charakterizuje společenský pracovní vztah ve výrobě jako vztah spojení pracovní síly s výrobními prostředky...

³¹⁾ Takto Politická ekonomie, kolekt. práce, Svoboda, Praha 1966, str. 25; mezi současnými ekonomy se však v pojetí vlastnictví projevuje různost názorů.

³²⁾ Marx chápe vlastnictví jako celý souhrn společenských výrobních vztahů v jejich celku: srov. K. Marx, Předmluva ke kritice politické ekonomie, 1950, str. 9; Marx–Engels, Manifest komunistické strany, Svoboda, Praha 1946, str. 48–49; K. Marx ve svých pracích často zdůrazňoval, že přisvojování v buržoazní společnosti je v zásadě přisvojováním nadhodnoty — ovšem prostřednictvím ostatních kapitalistových aktů a vztahů, tedy přisvojování cizí nezaplacené práce nebo jejího výrobku; srov. K. Marx, B. Engels, Spisy XII, str. 641; též XIV, str. 165 a 273.

³³⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, Spisy XII/1, str. 186–187.

základu důraz zejména na přivlastňování produkce. Výstižná je kupříkladu Engelsova charakteristika socialistického přivlastňování, jímž se v zásadě rozumí *jednak přímé společenské přivlastnění výrobků jako prostředků pro udržení a rozšíření výroby, za druhé přímé individuální присвоjování jich jako prostředků pro život a pro požitek.*³⁴⁾ Protože otázka přivlastňování produktů výroby je zásadní otázkou присвоjování výrobních prostředků vůbec, může nám být Engelsova úvaha při zkoumání naší problematiky zvláště užitečná.

Shora naznačená nejobecnější a značně zjednodušená východiska nám mohou pomoci osvětlit obsah ekonomického vztahu, tj. konkrétní chování jeho účastníků; můžeme tedy jejich pomocí dostat odpověď na otázku, zda ten či onen subjekt ekonomické aktivity je i vlastníkem v ekonomickém smyslu.

Vlastnické vztahy stejně jako ostatní vztahy společenské se neuskutečňují mimo vůli a vědomí lidí, i když lidská vůle je nutností do těchto vztahů vstupovat determinována jak již bylo shora obecně na tyto aspekty poukázáno. Tyto vztahy se odrážejí ve vědomí lidí a vystupují tam jako vztahy ekonomické (případně morální, politické, právní apod.)³⁵⁾ Odmyslíme-li si zatím právní stránku odrážející se vědomí subjektů vlastnických vztahů (v ekonomickém pojetí), nalezneme tam celou řadu motivů chování v těchto vztazích. V ekonomickém vztahu vytvořeném ve vědomí subjektů se jim vlastnictví nebude jevit jen jako realizace hodnoty užité a směnné, ale i jako jednání směřující k uspokojení jejich poznané potřeby — tj. jejich zájmu (především ekonomického) a v chování (volním) směřujícím k uspokojení tohoto zájmu. Užívání výrobních prostředků jako svých bude tedy subjekt ekonomické aktivity vždy konfrontovat i se svým zájmem a se svými možnostmi k tomuto zájmu směřovat.

Zájem ekonomického subjektu se může například týkat způsobu realizace užité a směnné hodnoty, rozsahu této realizace, zejména присвоjování produktů výroby apod. Právními předpisy, direktivami nadřízených orgánů, zásahy jiných subjektů (např. politickými opatřeními) může být subjekt vlastnictví značně omezen v možnostech užívat výrobních prostředků ve svém zájmu, a tím se v jeho vědomí může zastírat existence ekonomického vztahu vlastnictví. Nebude rozhodující, zda jde o omezení soukromoprávní či veřejnoprávní povahy. Naopak i ekonomický nevlastník se může cítit ekonomickým vlastníkem, má-li reálnou možnost užívat výrobních prostředků ve svém zájmu. To znamená, že ve vědomí ekonomických subjektů se užívání výrobních prostředků „jako svých“ bude jevit především tomu, kdo může hodnotu užitnou i směnnou svým volním jednáním realizovat co nejvíce v souladu se svým zájmem. Je tu tedy jak prvek vůle, tak prvek poznané potřeby, k jejímuž uspokojování má jednání směřovat.

³⁴⁾ Srov. B. Engels, Anti-Dühring, Svoboda, Praha 1949, str. 238 a 239.

³⁵⁾ Srov. V. Knapp, Filosofické problémy socialistického práva, str. 29 a 30.

Úmyslně ponecháváme stranou právní problematiku vlastnictví. Při ekonomickém pojetí vlastnictví není totiž důležité, na základě jaké právní formy si ekonomický subjekt určité hodnoty přisvojuje, zda je kupř. nájemcem či uživatelem výrobních prostředků či nikoliv.³⁶⁾

V kapitalistické společnosti je dokonce i společenský pracovní vztah, který se v právní sféře realizuje jako pracovní poměr, součástí kapitalistova přivlastňování.³⁷⁾

Proto se pro účely této studie nezabýváme úvahami četných autorů velmi významných děl, zabývajících se právním pojmem vlastnictví, ani pojmem subjektivního vlastnického práva,³⁸⁾ i když nelze přehlédnout, že výklad právního pojmu vlastnictví některých marxistických právních vědců, „že svými se výrobní prostředky jeví tomu, kdo jich může používat svou mocí a ve svém zájmu“³⁹⁾ zachycuje z hlediska právních vztahů obdobné momenty. I toto pojetí pro nás, může být užitečné, pokud budeme zkoumat právní problémy zespolečenštění výrobních prostředků. Chceme-li však nejprve objasnit problematiku zespolečenštění výrobních prostředků, která probíhá pod právní slupkou, musíme přijmout za své východisko nejprve ekonomický vztah, který nalezneme v reálné podobě (z hlediska kategorie bytí), a dále ekonomický vztah, který se vytváří ve vědomí subjektů ekonomického vlastnictví, v němž musíme také přihlížet i k prvkům vůle i vědomí jednání volní realizované co nejvíce v souladu se zájmem subjektu vlastnictví). Toto východisko bude mít také význam pro zkoumání účasti bezprostředních výrobců na řízení podniku i podílení se na hospodářských výsledcích, které má opět vliv na obsah ekonomických vztahů z hlediska kategorie bytí.

2. Obecně k problematice zespolečenštění výrobních prostředků

Některá obecná pojetí společenského pracovního vztahu, o nichž se pojednávalo shora, vycházejí z faktu tzv. „zespolečenštění výrobních prostředků“. V této souvislosti považujeme za nutné upozornit na to, že pojem zespolečenštění se používá mnohdy v různém významu a v různých vazbách.

Pojmu „zespolečenštění výrobních prostředků“ se především používá ve smyslu právním. Zde se jím míní především *zestátnění nebo združstevnění*

³⁶⁾ Shodně V. Knapp, Předmět a systém čs. socialistického práva občanského, str. 103 a 104.

³⁷⁾ Shodně V. Knapp, Vlastnictví v lidové demokracii, Orbis, Praha 1952, str. 36.

³⁸⁾ Za subjektivní vlastnické právo lze považovat právo užívat, používat, disponovat, držet, vindikovat, bránit se rušení atp.; srov. např. V. Knapp, Vlastnictví v lidové demokracii, str. 66.

³⁹⁾ Srov. A. V. Venědiktov, Státní socialistické vlastnictví, Orbis, Praha 1950, str. 18–25; V. Knapp, Vlastnictví v lidové demokracii, str. 55 a str. 145 a další, kde se v podstatě ztotožňuje s pojetím Venědiktova; obdobně V. Knapp, Předmět a metoda socialistického práva občanského, NČSAV, Praha 1959, str. 105; jinak Bratus, S. P. G. č. 4/1949.

výrobních prostředků, subjektem jejichž vlastnictví není jednotlivec, ale socialistický společenský subjekt, tj. stát, popřípadě jiný socialistický společenský útvar. V tomto smyslu se též používá pojmu „společenské vlastnictví výrobních prostředků“. Pokud se ovšem z tohoto pojmu dále vyvozuje, že v ekonomickém smyslu znamená zespolečenštění výrobních prostředků jejich přivlastňování celou společností, vznikají pochybnosti o tomto pojetí, a je proto nutno se u této problematiky blíže pozastavit.

Pojem zespolečenštění *v ekonomickém smyslu* se používá též v několika významech a spojeních. Nejčastěji se mluví o *zespolečenštění výrobních prostředků*, někdy o *zespolečenštění práce*, popřípadě o *bezprostředně společenském charakteru práce*.

Pokud pod pojmem „zespolečenštění práce“ chápeme společenský charakter organizace práce, je třeba si uvědomit, že jde sice o předpoklad zespolečenštění výrobních prostředků, zároveň však že jde o rys, který je příznačný pro každou ekonomicky rozvinutou společnost (socialistickou i kapitalistickou). Mluvíme-li však o zespolečenštění výrobních prostředků nebo o bezprostředně společenské práci, mělo by jít o rub a líc téže mince. K jejich vyjasnění je třeba poněkud obsírnější úvahy.

V socialistické ekonomické a pod jejím vlivem i v právní teorii se v minulosti vycházelo se stanoviska, že zespolečenštění výrobních prostředků znamená jejich zestátnění (vyvlastnění). K tomuto zjednodušenému pojetí přispěla podstatně Stalinova definice předmětu politické ekonomie. Stalin za výrobní ekonomické vztahy považoval formy vlastnictví výrobních prostředků, z toho vyplývající postavení různých sociálních skupin ve výrobě a jejich vzájemný vztah a na nich plně závislé formy rozdělování výrobků.⁴⁰⁾ Pod vlivem této definice se dedukovaly ekonomické vztahy z forem vlastnictví. V důsledku toho vznikala představa, že stačí změnit kapitalistický podnik v podnik socialistický a automaticky vznikají socialistické ekonomické vztahy.⁴¹⁾ Státní socialistické vlastnictví (ve smyslu právním vlastnictví státu) se chápalo jako присвоивání výrobních prostředků pracujícím lidem⁴²⁾ nebo veškerým lidem.⁴³⁾

Svádění pozornosti především k formám vlastnictví pak vedlo k dalším závěrům, že zestátnění výrobních prostředků znamená automaticky jejich přivlastňování společností.

Uvedené závěry se pak velmi výrazně uplatňují v pracovně právní teorii při zkoumání pracovního poměru. Se změnou právní formy vlastnictví se spojuje změna povahy pracovní síly, neboť jsou-li bezprostřední výrobci vlastníky výrobních prostředků, pak nemohou svou pracovní sílu mezi sebou směňovat či prodávat. Logickým důsledkem tohoto východiska je pak závěr, že občan je v ekonomickém vztahu ke společnosti, pracuje pro

⁴⁰⁾ Srov. J. V. Stalin, Ekonomické problémy socialismu v SSSR, Praha 1953, str. 70.

⁴¹⁾ R. Kocanda, cit. op., str. 41, kde se poukazuje na nesprávnost těchto východisek a závěrů.

⁴²⁾ Srov. V. Knapp, Vlastnictví v lidové demokracii, str. 18.

⁴³⁾ Srov. např. § 63 čs. hospodářského zákoníku č. 109/1964.

ni a tím pro sebe a ona mu poskytuje podíl na společenském produktu,⁴⁴⁾ a práce se tedy stává bezprostředně společenskou.

Uvedená východiska a závěry a o ně se opírající pojetí pracovního poměru vycházelo z představy, že se zespolečenštěním výrobních prostředků uskutečnily již Marxovy ideje o sdružení svobodných lidí, kteří pracují se společnými výrobními prostředky a plánovitě vynakládají své individuální pracovní síly jako jednu společenskou pracovní sílu. Celkový výrobek sdružení svobodných lidí má být společenským produktem, z něhož část slouží opět jako výrobní prostředky (zůstává společenskou), část je spotřebována členy jako životní prostředky, které se mezi ně budou rozdělovat.⁴⁵⁾

S těmito závěry je však v rozporu tradiční obsah pracovního poměru, k němuž jsme dospěli na základě rozboru právních úprav. Jsou s nimi v rozporu i představy pracovního poměru ve vědomí lidí, které vzhledem k principu „odměňování podle práce“ pracovní poměr odrážejí jako směnu plnění na základě zásady „do, ut des“. Podrobnějším rozбором ekonomického postavení subjektů pracovního poměru se budeme souborně zabývat níže, na tomto místě chceme věnovat pozornost některým všeobecným úvahám a poznámkám výchozím. Mohou nám k tomu posloužit i některé další Marxovy úvahy, které ve shora naznačených závěrech nebyly brány v úvahu.

Marx upozorňoval, že zespolečenštění výrobních prostředků je dlouhodobým procesem a v prvních fázích vývoje znamená v představách lidí pouze požadavek za formální rovnost občanů, tj. především rovnost práce a rovnost mezd.⁴⁶⁾ Podle Marxe však i *rovnost mezd*... proměňuje jen vztah nynějšího dělníka k jeho práci ve vztahu *všech lidí k práci*. Společnost je pak chápána jako abstraktní kapitalista.⁴⁷⁾ V tomto stádiu vývoje „společenství je společenství *práce* a rovnost *mzdy*, kterou vyplácí společný kapitál, *společenství* jako všeobecný kapitalista“.

V současné fázi vývoje je společnost (společenství) tedy chápána ještě jako abstraktní, všeobecný kapitalista, je ještě fixováno vůči individuu jako *abstrakce*. Uzanou všeobecnost a moc tohoto společenství tvoří pak „společenský kapitál“. Je to ještě vůči člověku odcizená síla zvěcnělých mezilidských vztahů. Zůstává oddělení práce i kapitálu, i když obě tyto síly jsou v důsledku vyvlastnění výrobních prostředků podstatně změněny a mění se v jistém směru i jejich obsah.⁴⁸⁾

Jde o to, že i ve společnosti, která odstranila soukromý kapitál a vykořisťovatelské třídy, trvá nadále stav, kdy stupeň vývoje člověka i společensko-ekonomických vztahů ještě nepřekročil existenci *dělbý práce*,

⁴⁴⁾ Srov. např. J. Chyský, K otázce jednotné právní úpravy pracovního poměru, Právník, roč. 1963, str. 2 a 3.

⁴⁵⁾ Srov. K. Marx, Kapitál I, str. 96.

⁴⁶⁾ Srov. V. I. Lenin, Stát a revoluce, Svoboda, Praha 1949, str. 93 a násl.

⁴⁷⁾ Marx, Kapitál I, str. 73.

⁴⁸⁾ Srov. S. Stuna, J. Bystřina, Právní postavení podniků a otázky společenského vlastnictví, Právník č. 3/1968, str. 211.

abstraktní práce a hodnotových vztahů. Je to důsledek skutečnosti, že lidé musí respektovat vztahy, které vznikají mimo jejich vůli a chtění jako vládnoucí síla.⁴⁹⁾

Socialistická *společnost* má tedy dosud celkovou strukturu zprostředkovanou úhrnným pohybem *společenského kapitálu*, a není tedy jen souhrnem lidí; „společenské“ hledisko, „společenský“ zájem a potřeba nemohou být proto ztotožňovány jednoduše se společným hlediskem členů společnosti, ale s jejich zájmy a potřebami podřízenými společnému kapitálu a jeho pohybu.⁵⁰⁾

Marx s touto fází vývoje počítal. Podle něj soukromost a soukromé vlastnictví lze vymýtit teprve tehdy, až se budou jednotlivci všestranně vyvíjet, až účelem člověka přestane být výroba a práce jako vnější nutnost, ale bude všestranný rozvoj člověka.⁵¹⁾ Pozitivní zrušení soukromého vlastnictví znamená podle Marxe zrušení totality jeho společenských důsledků. To předpokládá přechod od abstraktního společenského vlastnictví, jež — zejména ve formě státního vlastnictví — existuje v prvním stadiu socialismu a jež je v podstatě jen „všeobecným soukromým vlastnictvím“ (jeho zevšeobecněním na celou společnost, chápanou jako abstraktní kapitalista), k opravdu lidskému a společenskému vlastnictví.⁵²⁾

Zespolečenštění výrobních prostředků nelze tedy ztotožnit jen se zestátněním výrobních prostředků. Nezbytným předpokladem je vytvoření podmínek pro všestranný rozvoj všech lidí, pro jejich seberealizaci. To znamená zejména, že práce je zbavena soukromosti a třídnosti, že pracovní proces si nepodřizuje lidi a neomezuje jejich rozvoj, že neexistuje ani ekonomické donucení, ale práce se skutečně stává skutečnou lidskou potřebou. Zespolečenštění výrobních prostředků a bezprostřední společenskost práce tedy znamená humanizaci. Rozvoj jednotlivce vyžaduje rozvoj humanistické vzájemnosti a nikoli jeho podřízení potřebám výroby a společnosti.⁵³⁾

3. Zespolečenštění výrobních prostředků v současných podmínkách

Zestátnění výrobních prostředků je jedním ze základních a velmi důležitých předpokladů zespolečenštění výrobních prostředků v ekonomickém smyslu, i když ne jediným. Druhým důležitým předpokladem je zejména odstranění vykořisťování, k němuž v zásadě došlo, i když ani v současných podmínkách vývoje nemůže socialistický stát účinně zamezit tomu,

⁴⁹⁾ Srov. Z. Mlynář, Některé problémy charakteru politiky a státu v socialistické společnosti, Právník č. 10/67, str. 929 a 930.

⁵⁰⁾ Srov. Z. Mlynář, cit. op., str. 903.

⁵¹⁾ Srov. K. Marx, Grundrisse der Kritik den politischen Ökonomie, Berlin 1953, str. 387.

⁵²⁾ K. Marx, Ekonomicko-filosofické rukopisy z r. 1844, Praha 1961, str. 74.

⁵³⁾ Srov. Politická ekonomie z r. 1966, str. 49 a 50.

aby určité pracovní kolektivy pracovníků neměly výhodnější pracovní podmínky než jiné anebo na úkor jiných, které se více přičiňují.

Přestože v socialistických podmínkách dva základní a velmi významné předpoklady pro zespolečnění výrobních prostředků byly splněny, existuje řada předpokladů dalších, které na své splnění teprve čekají. Nejsou dosud odstraněny zejména:

a) nedostatečné rozvinutí materiálně technické základny a s ní související podřízenost člověka technickým stránkám výroby;

b) dělba práce a s ní související rozdíly a rozpory v zájmech pracovních kolektivů i jednotlivců;

c) nedostatek produktů výroby a s ním související ekonomické donucení k práci.

a) Vytvoření podmínek pro všestranný rozvoj člověka vyžaduje i změnu způsobu výroby, tj. jak výrobních sil, tak i výrobních vztahů. Materiální technická základna socialismu se dnes zásadně neliší od kapitalistické. Přes celospolečenské sjednocení výrobních sil zůstává jejich charakter v celé řadě aspektů zachován tak, jak se vyskytuje i v kapitalistické společnosti. Zatím zůstává práce ve značné a podstatné míře hlavním zdrojem společenského bohatství. I v tom je překážka k tomu, aby se práce stala prostředkem všestranného rozvoje individua, neboť nutí pracovníky přizpůsobit se předmětným momentům výroby relativně po dlouhou dobu. Značný podíl prací je netváří povahy.⁵⁴⁾ Důsledkem těchto potřeb výroby je odcizení člověka v oblasti technické i v oblasti společenských vztahů.

Práce je nadále sférou podrobenou donucující síle vnější nutnosti, z níž se člověk dosud neosvobodil. Je tedy dosud v područí přírodné a společenskoekonomicky určené práce. I výsledky práce jsou dosud velmi silně a do značné míry jednoznačně určeny vlivem především výroby samé. O utváření potřeb člověka dosud rozhoduje výroba, nikoliv potřeby samy. Člověk je výrobou používán jako osobní součást výrobních sil a zároveň jako nástroj systému výrobních vztahů.⁵⁵⁾

b) Přizpůsobením potřebám výroby je i *existující dělba práce*. Pokud je materiálně technická základna nedostatečně rozvinutá, je nutné i produkce společenské výroby nedostatečná a neumožňuje uspokojovat veškeré potřeby všech členů společnosti. Práce a obstarávání důležitých životních potřeb lidí zabere relativně velký čas většiny členů společnosti.⁵⁶⁾ Dělba práce je jednou ze základních příčin rozdělení společnosti na různé zájmové sociální skupiny i ve společnosti, kde byly výrobní prostředky zestátněny.

Omezující vliv dělby práce se projevuje v tom, že jí je brzděn rozvoj jednotlivců v zájmu jiných členů společnosti. Čili plný rozvoj jednotlivce je protikladem rozvoje ostatních občanů. I to působí k odcizení v oblasti společenských vztahů.

Stabilní začlenění do jednotlivých profesí se projevuje výraznějšími projevy individualních či kolektivních zájmů. Dělba práce na práci hmotnou a duševní, řídicí a výkonnou přináší podobné důsledky. Tak dělba práce vyvolává diferenciaci zájmů jednotlivců a jejich skupin. Protože pólový model třídní struktury byl odstraněn, nevznikají tzv. pólové (antagonistické) třídní konflikty.⁵⁷⁾ Nicméně zájmové konflikty mezi určitými skupinami mohou nabýt značné ostrosti.

⁵⁴⁾ Srov. Politická ekonomie z roku 1966, str. 46.

⁵⁵⁾ Srov. Politická ekonomie z roku 1966, str. 34 a 35.

⁵⁶⁾ Engels v díle Anti-Dühring, str. 240, spojuje dokonce s dělbou práce vznik tříd — vedle třídy bezprostředních výrobců vidí třídu osvobozenou od přímé produktivní práce, obstarávající společné záležitosti i řízení práce, státní záležitosti, soudnictví, vědu, umění apod.

⁵⁷⁾ Srov. Z. Bauman, cit. op., str. 119.

Dělba práce, která ostatně přispívá k zachování existující struktury, klade zatím nepřekonatelnou mez procesu zespolenštění, tj. vnáší překážky zespolenštění do vzájemných vztahů jednotlivců, které se v procesu reprodukce stále obnovují. Je příznakem zbytků třídnosti.

c) Přizpůsobením potřebám výroby je i ekonomické postavení jednotlivce ve výrobě z hlediska jeho ekonomických zájmů. V současné etapě vývoje je podstatným znakem ekonomického postavení jednotlivce ve výrobě *ekonomické donucení k práci*, jehož jádrem je spjatost odměny se spotřebou. Hlavním ekonomickým zájmem je přirozeně takové místo a taková práce, za kterou lze získat prostředky umožňující co nejlepší rozvoj individuální životní úrovně. Tím nechceme vyloučit existenci i dalších zájmů. Není však zpravidla cílem pracovní činnost sama, ale jiný cíl, k němuž je práce prostředkem. Tím ovšem práce si zachovává určitou míru *soukromosti*. Nejde o přežitky minulosti, ani o amorálnost, ale o důsledek objektivních materiálních podmínek lidské existence.⁵⁸⁾

Ve vědomí bezprostředního výrobce se vynakládání pracovní síly jeví především jako práce pro něho samého (a jeho rodinu) a teprve v druhé řadě jako práce pro pracovní kolektiv.⁵⁹⁾ Nejméně se v těchto představách práce jeví jako práce pro společnost. Abstrahujeme zde od některých prací, například od práce tvůrčích pracovníků (ve vědě, umění apod., kde ekonomický zájem je často odsunut zájmem o práci samu a o seberealizaci touto prací).

Přizpůsobením potřebám výroby je i nutnost uplatňovat *odměňování podle práce*. Socialistické vlastnictví výrobních prostředků zabezpečuje jen v podstatě rovné postavení lidí, určitá nerovnost mezi lidmi však zůstává. Již zmíněná dělba práce je příčinou nerovnosti. Nerovnost vyplývá i z odměňování podle práce, neboť všichni občané nemají stejné schopnosti, stejně velkou rodinu apod. Tyto různé nerovnosti podněcují u lidí hmotné zájmy a vyvolávají mezi nimi různé rozpory.

Intenzivní hmotné zájmy jednotlivců a jejich skupin vyplývající z objektivních ekonomických podmínek neumožnily realizovat bezprostřední společenskost práce. Dílčí práce totiž není — ekonomicky — jen částí společenské práce, ale má zároveň svůj *soukromý* zájmový obsah. Je konána jednotlivcem zpravidla v parametrech odpovídajících dílčí práci jako částka společenské práce jen tehdy a do té míry, pokud to je v „soukromém“ osobním zájmu pracovníka.⁶⁰⁾

Z toho vyplývá, že zespolenštění výrobních prostředků a zespolenštění práce je v naší etapě vývoje ještě značně nedokonalé a bylo v minulosti nejen nesprávně pochopeno, ale také v praxi jeho plně uskutečnění brzděno a nedostatek některých objektivních předpokladů zmnožován ještě dalšími nedostatky.

V centralistické administrativní soustavě řízení národního hospodářství se práce sice jeví jako bezprostředně společenská. Práce je v podnicích vynakládána jako předem určený díl celkové společenské práce; nespotřebovaný produkt připadá státu, jeho rozdělování je věcí nadpodnikových a centrálních orgánů; rizika ekonomické činnosti nese stát.⁶¹⁾ Ovšem tento stav působí v určitých směrech spíše proti postupnému zespolenšťování. Posiluje organizačně administrativní podřízenost a nadřízenost, nesprávná kádrová politika mnohdy znemožňuje používání lidských schopností a iniciativy apod. Nedoceňuje se dostatečně význam společenských zájmových skupin, které mohou pomáhat procesu zespolenšťování, pro jejich činnost není dostatečný prostor a jejich činnost může být často jen formální. To platí zejména o tzv. demokracii na pracovištích. Československý vývoj v minulosti může tyto zkušenosti potvrdit, a proto se hledají cesty ke zdokonalení systému řízení národního hospodářství, který by více využíval hodnotových kategorií a zároveň umožňoval i faktický rozvoj demokratických forem účasti pracujících na řízení.

⁵⁸⁾ Srov. R. Kocanda, cit. op., str. 112, 113 a 115.

⁵⁹⁾ Srov. S. Sládková, Člověk a jeho zájmy, Stud. materiál k problematice utváření socialistického vztahu k práci, ÚRO 1967, str. 96 a 97.

⁶⁰⁾ Srov. R. Kocanda, cit. op., str. 172.

⁶¹⁾ Srov. R. Kocanda, cit. op., str. 169.

Ze shora uvedených rozborů lze vyvodit závěr, že z hlediska dalšího procesu zespolenšřování výrobních prostředků i práce a zdokonalování tohoto procesu je centralistický systém administrativního řízení národního hospodářství neadekvátním pro docilení dalšího rozvoje ekonomiky a společnosti a nedostatečnost zespolenšřování se jeho působením zesiluje.

C. EKONOMICKÉ POSTAVENÍ SUBJEKTŮ SPOLEČENSKÉHO PRACOVNÍHO VZTAHU A JEHO POVAHA

1. Ve výrobě

Společenský pracovní vztah ve výrobě, který je obsahem pracovního poměru, chápeme jako vztah, jehož prostřednictvím se umožňuje spojení pracovní síly s výrobními prostředky za účelem uskutečnění pracovního procesu.⁶²⁾ Bližší charakteristika tohoto vztahu vyžaduje několik poznámek k otázce subjektů a obsahu tohoto ekonomického vztahu.

Rozbor v předchozích partiích nám ukázal, že společnost není vlastníkem výrobních prostředků a že přisuzování jí této úlohy je abstrakcí a že i společenské vlastnictví si v určité etapě vývoje socialistické společnosti podržuje určité rysy soukromosti. Společnost označovaná jako „souhrnný výrobce“ není jedním ekonomickým subjektem. Výrobu souhrnně provádí členitý výrobní organismus složený z konkrétních výrobně a územně diferencovaných jednotek.⁶³⁾

Výrobně hospodářské jednotky užívají přímo výrobních prostředků, realizují tedy jejich hodnotu užitnou. Částečně realizují i jejich hodnotu směnnou. Pokud jde o produkty výroby, část jich v podstatě spotřebovávají k udržení a rozšíření výroby a část si jich přivlastňuje stát (jako orgány k účelům dalšího rozdělování). Výrobně hospodářské jednotky také vstupují do různých ekonomických vztahů jak se svými organizačními složkami, tak s jednotlivými bezprostředními výrobci, a konečně i do celé řady vnějších ekonomických vztahů, např. k jiným výrobně ekonomickým jednotkám, k nadřízeným orgánům apod. Členové výrobně ekonomické jednotky mají i určité společenské ekonomické zájmy — často značně intenzívní.

V centralistické administrativní soustavě řízení národního hospodářství jsou výrobně hospodářské jednotky ve svém užívání a realizaci hodnoty výrobních prostředků značně omezeny. Zbytek produktů výroby nespotřebovaných k udržení a rozšíření výroby si přisvojuje stát. V soustavě řízení národního hospodářství, v níž se více a účinněji využívá hodnotových kategorií, jsou výrobně ekonomické jednotky ve způsobu svého ekonomického chování omezeny méně a mohou si přisvojovat i část produktů výroby nespotřebovaných k udržení a rozšíření produkce. V obou přípa-

⁶²⁾ Obdobně J. Kovářik, Podstata pracovního práva a pracovního poměru v ČSSR, Práce, Praha 1964, str. 39.

⁶³⁾ Srov. R. Kocanda, cit. op., str. 97.

dech je postavení výrobně ekonomické jednotky postavením ekonomického vlastníka výrobních prostředků. Též stát přivlastňující si část produkce má postavení ekonomického vlastníka — finanční povahy.

Bezprostřední výrobci rovněž užívají zespolečenštěných výrobních prostředků — realizují jejich užitnou hodnotu. Nepřivlastňují si však přímo produkty výroby pro svou spotřebu. Proto bezprostřední výrobci nejsou ekonomickými vlastníky výrobních prostředků a spojení s nimi vyžaduje vytváření dalších ekonomických vztahů, a to právě společenských pracovních vztahů. Charakter těchto vztahů je závislý na formě společenské výroby.

Obecnou formou společenské výroby je i za socialismu zbožní výroba. Příčinami podmiňujícími existenci socialistické ekonomiky jako zvláštní formy zbožní výroby jsou v podstatě zbytky třídnosti a soukromosti obsažené v socialistické ekonomice jako podstatné určení jejích vnitřních rozporů.⁶⁴⁾

Lidská vzájemnost se neuskutečňuje jen smyslově bezprostředním stykem lidí. Lidé se stýkají také tak, že kladou mezi sebe a svá díla své výtvoř. Lidská družnost je pak *předmětně zprostředkována*. Mezi věcným zprostředkováním vzájemných vztahů mezi lidmi zaujímá zvláštní místo vytváření prostředků styků mezi lidmi, dané vyměnou činností, jež je důsledkem dosavadní dělby práce.⁶⁵⁾

Výroba a spotřeba se nemohou uskutečňovat jako jeden akt. Mezi výrobce a výrobek vstupuje rozdělování, které představuje jednak společensky podmíněné zcizení výrobků výrobcí, jednak společensky podmíněné přivlastňování jiného výrobku. Toto přivlastňování uskutečněné *rozdělováním* je samo produktem výroby, jak pokud jde o předmět rozdělování, tak i o *jeho formu*.⁶⁶⁾ Spotřeba je zprostředkována i *směnou*, která má rovněž charakter společensko-výrobního vztahu determinovaného i stabilní dělbou práce, představující připoutání jedince k určité výrobní činnosti, takže činnost jedinců se od sebe navzájem liší. Taková *výrobní odloučenost výrobců je současně provázena jejich všestrannou věcnou závislostí a vytváří nezbytnost směnných vztahů*. Ve směně se rovněž uskutečňuje jak zcizování, tak i přivlastňování.

Rozdělování obsažené ve výrobě je jednak rozdělování výrobních prostředků, jednak *rozdělování pracovní síly* mezi různé druhy výroby. Směna obsažená ve výrobě je též *směnou činností a schopností*, což tvoří podstatu výroby.⁶⁷⁾

K uskutečnění reprodukce výroby se musí *obnovovat výrobní podmínky*, a to jak hmotné, tak *lidské*. Reprodukce výroby je *současně* reprodukcí výrobních prostředků a reprodukcí pracovní síly. Spojení pracov-

⁶⁴⁾ Srov. Politická ekonomie, cit. op., str. 48 a 51.

⁶⁵⁾ Srov. Politická ekonomie, cit. op., str. 50.

⁶⁶⁾ Srov. Politická ekonomie, cit. op., str. 23.

⁶⁷⁾ Srov. Politická ekonomie, cit. op., str. 24.

ních sil s výrobními prostředky je jedním ze základních předpokladů reprodukčního procesu a zároveň charakterizuje způsob výroby.⁶⁸⁾

Pracovní síla, souhrn fyzických a duševních schopností, jimiž disponuje organismus živá osobnost člověka, a které člověk uvádí v činnost kdykoliv (vyrábí užité hodnoty),⁶⁹⁾ je pro jejího vlastníka (míněno v ekonomickém smyslu) sama hodnotou užitou. Není-li její vlastník zároveň vlastníkem výrobních prostředků, musí hodnotu pracovní síly jako jejího vlastníka realizovat směnou.

Práce nepozbyla formy abstraktní práce. Společenský charakter práce se projevuje při porovnávání jednoho zboží s druhým, a to tak, že se konkrétní druhy práce převádějí na práci abstraktní, která vytváří hodnotu zboží. Zbožní výroba vytváří platformu pro řešení rozporu mezi soukromou a společenskou prací tím, že společenskost dílčí soukromé práce je prověřována její abstraktností, její realizací jako hodnoty.

Vzniká pochybnost, zda zůstává vztahem v podstatě směnným i společenský pracovní vztah, který je podstatou pracovního poměru, v němž se pracovníci účastní na řízení a podílejí se na hospodářských výsledcích organizace, popřípadě vztah v hospodářských jednotkách řízených samosprávou. Takovýto vztah z hlediska právního pojetí vlastnictví se jeví do jisté míry jako vztah spoluvlastický, neboť bezprostřední výrobce v podstatě užívá výrobních prostředků i více či méně svou mocí a ve svém zájmu. Tím, že zasahuje do řízení, přizpůsobuje zájem, v němž se užívá výrobních prostředků, i (více či méně) svému zájmu.

Postavení jednotlivců ve výrobně hospodářské jednotce z hlediska možnosti užívat výrobních prostředků co nejvíce ve svém zájmu je v důsledku nutné dělby práce velmi různé. Ty skupiny lidí, které plní vedoucí a organizátorské funkce, mají relativně více možností přizpůsobit užívání výrobních prostředků svému zájmu než ostatní. Ovlivňování jejich vůle vůlí bezprostředních výrobců (je-li účast na řízení reálně uplatňována) sbližuje ekonomický zájem, v němž je práce konána s ekonomickým zájmem zaměstnávajícího subjektu. Stejný význam má i účast na hospodářských výsledcích, což má navíc význam i v tom, že se rozšiřuje i podíl přivlastňování bezprostředních výrobků, produktů výroby, byť přivlastňování zatím stále nepřímého. Ve vědomí se však toto přisvojování může jevit jako přisvojování přímé.

Nelze-li, jak bylo ukázáno vpředu, zabezpečit zespolečnění výrobních prostředků (v ekonomickém smyslu) jen aktem zestátnění, pak je nutno rozvíjet různé formy, jak zájem bezprostředních výrobců sjednocovat a sbližovat se zájmem výrobního kolektivu a koneckonců i společnosti. V rámci výrobně hospodářských jednotek lze sjednocování zájmů individuálních i kolektivních se zájmy společnosti docilovat jen prostřednictvím zájmových skupin pracovních kolektivů a účastí těchto skupin na řízení. Tak lze odstraňovat rozdíly vyplývající především z dělby práce.

⁶⁸⁾ Srov. Politická ekonomie, cit. op., str. 61.

⁶⁹⁾ Marx, Kapitál I, SNPL, Praha 1953, str. 186.

Nejefektivnější formou se z hlediska těchto požadavků jeví řízení výrobně hospodářských jednotek samosprávou, volenou celými pracovními kolektivy. Tato forma nejlépe odpovídá postavení pracovníků jako společenských vlastníků výrobních prostředků. Jde-li rozhodování o všech otázkách výroby z rukou celého kolektivu a účastní-li se tento kolektiv na hospodářských výsledcích, lze dosáhnout co nejvyšší zájem kolektivu o všechny stránky růstu společenské produktivity práce. Společenské vlastnictví ztrácí svou účinnost tím více, čím více zprostředkujících vztahů je mezi bezprostředními výrobci a orgánem, který plní podnikatelskou funkci. Tendence rozvoje účasti pracujících na řízení směřují postupně k formám samosprávy — chápáno z hlediska dlouhodobých perspektiv — při zachování určitých účinných forem státního řízení, zejména pomocí ekonomických nástrojů.

Samospráva je typickou a všeobecnou formou řízení podniků v Jugoslávii. Určitý typ samosprávy existuje i v Polsku. Také v Rumunsku se uvažuje o zavádění určitých forem samosprávy v podnicích.

Není ovšem cílem této studie hodnotit, zda a do jaké míry je samospráva uplatňována skutečně efektivně a nakolik tomu stojí v cestě různá státem či jinými orgány daná omezení.⁷⁰⁾ Je samozřejmé, že pozitivní účinek na sjednocování zájmů a na rozvoj vztahů může mít samospráva jen tehdy, když je svobodně volena pracovními kolektivy a když má dostatečný prostor pro své rozhodování. V samosprávných jednotkách se z hlediska právního jeví postavení bezprostředních výrobců jako členství v pracovním sdružení ke společnému účelu.

Nicméně při dosavadní úrovni rozvoje ekonomiky a společnosti zůstává (a musí zůstat zachován) princip rozdělování podle práce, neboť přímé vlastňování bezprostředních výrobců je zatím vyloučeno.

Dospíváme k závěru, že společenský pracovní vztah ve výrobě je i v socialistické společnosti v současné etapě vývoje vztahem užívání pracovní síly bezprostředního výrobce jiným subjektem za ekvivalent. Jde v podstatě *vzhledem k dělbě práce, abstraktnosti práce a hodnotovým vztahům i ke zprostředkující úloze společenského kapitálu* o vztah směnný, který patří mezi vztahy výrobní. Má však zároveň určité zvláštní rysy, které spočívají ve zvláštní povaze pracovní síly, jíž se budeme podrobněji zabývat níže.

2. V nevýrobní oblasti

Jestliže jsme si společenský pracovní vztah vymezili jako *vztah spojení vlastníka pracovní síly s vlastníkem výrobních prostředků, v němž dochází ke směně pracovní síly za ekvivalent*, získali jsme pouze charakteristiku společenského pracovního vztahu ve výrobě. Společenské pracovní vztahy se však vytvářejí i ve sféře nevýrobní.

Důsledkem rozvoje výrobních sil, specializace a dělby práce je vytváření dalších úseků společenského života, kam patří například státní orgány, věda, kultura, zdravotnictví apod. I zde dochází k užitečnému vynakládání

⁷⁰⁾ V minulosti se ukázalo například u nás, že jednotná zemědělská družstva, která jsou řízena samosprávou, měla v centralistické administrativní soustavě řízení v podstatě stejně malou autonomii jako národní podniky. Byl jim shora určován plán osevu, rozsah výroby a často i osoba předsedy.

pracovní síly za ekvivalent. Některé z těchto vydělených úseků různých činností se zahrnují do oblasti služeb, např. opravářství, doprava, spoje, bydlení, cestovní ruch, rekreace, zdravotní služby, školství, kultura, sport, společné stravování apod. *Ve sféře oběhu v oblasti směny* se totiž ve vyspělých společnostech vyskytuje nejen zboží ve formě hmotných výrobků, ale i určité činnosti, které jsou společenskými užitečnými efekty lidské práce, konzumované v oblasti konečné spotřeby, které se běžně označují za služby. Jde jednak o služby věcné, jednak o služby osobní. Věcné služby představují určitou část společenské práce, kterou společnost vyděluje pro obnovení hmotného bohatství. Výsledný efekt osobních služeb není zachycen ve hmotném výrobku, ale je přímo konzumován člověkem, jednotlivcem či kolektivem.⁷¹⁾

Služby představují též užitečné působení věci nebo pracovní síly na vytváření užité, popř. směnné hodnoty jiné pracovní síly, a ve svém cíli rozvoj společenské pracovní síly – rozvoji člověka. Ovšem tím není funkce služeb vyčerpána. Výsledkem práce učitele nebo vědce není materiální užitná hodnota, ale poskytování informací, na jejichž základě se práce těch, kteří materiální statky vyrábějí, stává účinnější. Stejně účinky má i práce lékaře, který udržuje pracovní sílu člověka, nebo práce v řídicích orgánech společnosti, které vhodným zajišťováním kooperace i dělby práce, rozhodováním o zaměření výroby a využití zdrojů podstatně ovlivňují vztah mezi množstvím vynaložené práce a jejím výsledkem užitným efektem pro společnost.⁷²⁾

Tím nechceme ovšem popřít hlubší smysl určitých pracovních činností. Lékař nejen že ošetřuje pracovní sílu člověka, ale též člověka samého. Práce umělce má hluboký smysl pro činnost lidí, i když nijak neovlivní množství vyrobených užitných hodnot.⁷³⁾

Pro účely této studie není třeba specifikovat, které služby a do jaké míry lze zahrnout do sféry přímé výroby a které do sféry spotřeby. Všeobecně lze ovšem uvést, že v těch jednotkách, kde se provádějí věcné služby, je společenský pracovní vztah obdobný jako ve výrobě.

Tam, kde se provádějí služby osobní, nemůže být chování v tomto vztahu ovlivňováno podílením se na hospodářských výsledcích, také účast na řízení má v podstatě omezenější okruh působnosti. I když zde nejde o spojení pracovní síly s výrobními prostředky, jde o spojení mezi vlastníkem pracovní síly a vlastníkem ekvivalentu. I zde jde o *společenský pracovní vztah* nejen ve vědomí lidí, ale i v podstatě, a to vztah *užívání pracovní síly jednoho subjektu druhým subjektem za ekvivalent, tedy o vztah v podstatě směnný* (ekonomický), který má podobně jako společenský pracovní vztah ve výrobě další charakteristické rysy vyplývající ze zvláštní povahy pracovní síly.

⁷¹⁾ Srov. Politická ekonomie z roku 1966, str. 242 a 243.

⁷²⁾ Srov. Politická ekonomie z roku 1966, str. 64.

⁷³⁾ Srov. Politická ekonomie z roku 1966, str. 64.

Pokud zůstává i v socialistické ekonomice *obecnou formou* výroby zboží výroba, je společenskost dílčí práce prověřována její abstraktností, její realizací jako hodnoty. To znamená, že za existence zboží výrobních vztahů si pracovní síla zachovává zboží povahu a její užitečné působení (výsledky práce) lze alespoň do jisté míry prověřovat trhem. To je ovšem otázka podstatně složitější, již se zde zabývat podrobněji nemůžeme. Chceme pouze upozornit na dva aspekty této problematiky:

- Tam, kde se užitečné působení pracovní síly nematerializuje ve zboží, nelze výsledky práce prověřovat trhem a hodnota užitečného působení pracovní síly se zjišťuje obtížněji. To má vliv na určitou diferenciaci v obsahu pracovního poměru mezi hospodářským sektorem a nevýrobní sférou, zejména pokud jde o účast na řízení a podílení se na výsledcích hospodaření.
- Sama existence zboží peněžních kategorií však neznamená, že probíhají procesy na trhu stejným způsobem jako v kapitalistickém hospodářství. Zboží může mít cenu, která se však neutváří volně na trhu a nepohybuje se tedy na základě vztahu mezi nabídkou a poptávkou. Existují tedy sice zboží peněžní kategorie, ale nefunguje tržní mechanismus. Nejsou tedy v takovém případě zboží peněžní kategorie aktivními faktory ovlivňujícími pohyb věcných či osobních činitelů reprodukce.⁷⁴⁾ Tak tomu bylo u nás v centralistické direktivně detailní soustavě řízení národního hospodářství a uvedený stav trvá více méně dosud. Tyto vlivy podstatně oslabují a zatlačují zboží povahu pracovní síly. V daném případě nejde ovšem o důsledek zvláštní povahy pracovní síly, nýbrž o důsledek působení uvedené soustavy národního hospodářství na všechny zboží peněžní vztahy. Proto od působení tohoto faktoru chceme oddělit působení jiných vlivů, které přímo souvisejí a vyplývají ze zvláštní povahy pracovní síly.

Pracovní síla má totiž zvláštní vlastnosti, odlišující ji od většiny ostatních zboží. Jde zejména o tyto vlastnosti:

a) Její uživná hodnota může být zdrojem hodnoty, a přitom hodnoty větší než má sama.⁷⁵⁾

b) Její užívání je zároveň podřízením osoby bezprostředního výrobce potřebám výroby.

c) Je neoddělitelně spojena s osobou jejího vlastníka, tj. s člověkem jako bytostí lidskou a společenskou, která má určité potřeby biologické a společenské.

a) Vlastnost pracovní síly spočívající v tom, že její užitá hodnota může být zdrojem hodnoty a přitom hodnoty větší než má sama, má význam i v socialistické společnosti. Ani v socialistické společnosti nelze za její použití poskytovat plný ekvivalent, neboť stát potřebuje získat prostředky

⁷⁴⁾ Srov. Politická ekonomie z roku 1966, str. 121–123.

⁷⁵⁾ Srov. K. Marx, Kapitál I, SNPL, Praha 1953, str. 189.

pro znovurozdělování. Odstraňuje však zásadně možnost vykořisťování. V tom je jeden z rozdílů mezi uplatňováním pracovní síly v socialismu a kapitalismu.

V této souvislosti je třeba upozornit, že pojem hodnota práce je jen iracionální výraz pro hodnotu pracovní síly. Přeměna hodnoty a ceny pracovní síly ve formu hodnoty a ceny práce samé je jevou formou, která vytváří zdání přímo opačného charakteru, tj. zdání, jakoby se platila cena práce. Peníze dodatečně realizují hodnotu či cenu dodaných výrobků, tedy hodnotu či cenu dodané práce.⁷⁶⁾

b) Podřízenost pracovní síly potřebám výroby znamená nejen podřízenost osoby jejího vlastníka technickým podmínkám výroby, ale ve společenském pracovním procesu i jeho podřízenost vedení a dozoru. Výroba materiálních statků má v celém svém vývoji v podstatě společenský charakter, který zákonitě a nezávisle na lidské vůli vede k organizaci práce, k určitému pořádku výrobních vztahů mezi lidmi, odpovídajícímu úrovni výrobních sil.⁷⁷⁾ Důsledkem toho je nutnost vedení a dozoru při výkonu společné práce, dělba práce na pracovníky řadové a vedoucí, tj. nadřízené a podřízené. Jde o podřízenost organizační, která v třídní společnosti má zároveň i aspekty třídní.

c) Neoddělitelné sepětí pracovní síly s osobou jejího vlastníka, tj. s člověkem jako bytostí lidskou a společenskou, se projevuje též sepětím pracovní síly s potřebami a zájmy člověka.

Potřeby člověka se tvoří a uspokojují v konkrétních společenských vztazích za konkrétních historických podmínek. Jsou formovány společensky a společensky je podmíněn i způsob, jakým jsou uspokojovány. I biologické potřeby podléhají společenským změnám. Společensky se utvářejí i další potřeby lidí. V pracovním procesu, který má pro jedince i celou společnost základní význam, se projevují např. potřeby lidí mít dostatečně vysokou odměnu, práci trvalou, při níž lze využít jejich schopností, příjemné pracovní prostředí i jiné příznivé pracovní a životní podmínky a v neposlední řadě i možnost ovlivňovat svým hlasem své postavení na pracovišti i ve společnosti. Lidské potřeby se prosazují prostřednictvím lidských zájmů. Zájem člověka je v podstatě jeho vědomé směřování k uspokojení určité poznané potřeby.

Praxí a poznáním se rozšiřuje struktura lidských potřeb a zájmů. Podle toho, jak se mění podmínky života lidí, mění se a mizí určité zájmy a vznikají zájmy nové. Proto v průmyslově rozvinuté společnosti nejsou zájmy lidí zpravidla omezeny jen na reprodukční potřeby společnosti, ale mají obvykle kvalitativně vyšší úroveň než v zemích s nízkým rozvojem výroby. Značný vliv tu ovšem také hraje tradice a úroveň poznání.

⁷⁶⁾ Srov. *Marx*, Kapitál I, str. 569–570.

⁷⁷⁾ Srov. *Engels*, Anti-Dühring, Praha 1949, str. 227 a násl.; nutnost vedení a dozoru všude tam, kde jde o bezprostřední výrobní proces jako společensky kombinovaný proces a nikoliv o izolovanou práci samostatných výrobců, zdůrazňoval např. *Marx*, Kapitál III/1, SNPL, Praha 1955, str. 404; též *Marx*, Kapitál I, SNPL, Praha 1953, str. 356.

Pokud nebylo dosaženo takového rozvoje úrovně společenskoekonomického rozvoje státu, který by umožňoval uspokojovat všechny rozmanité zájmy občanů, potud vznikají ve společnosti konflikty v zájmech. To platí také pro společnost socialistickou na dosavadním stupni vývoje. Dosavadní dělba práce, nestejné schopnosti a rodinné potřeby, konečně i nestejná úroveň poznání apod. jsou zdrojem různých zájmů vlastníků pracovní síly. Stát je nucen zabezpečovat pomocí práva i dalších opatření uspokojování důležitých zájmů občanů, zejména sociálních, ale i politických, kulturních aj. U vlastníků pracovní síly jde zejména o potřeby a zájmy sociální, a o zabezpečování jejich uspokojování v oblasti sociálních práv občanů.⁷⁸⁾

Uspokojování těchto potřeb a zájmů je uspokojováním bezprostředních potřeb vlastníků pracovní síly jako lidí, tedy jejich sociálních potřeb. V tom se projevuje sociální⁷⁹⁾ povaha pracovní síly jako výraz sociálních potřeb a zájmů jejich vlastníků.

*

Zbožní povaha pracovní síly i další její uváděné vlastnosti mají společenský charakter, tj. mohou se uplatňovat především ve společnosti. Zbožní povaha pracovní síly a její podřízenost technickým a společenským podmínkám výroby (včetně dělby práce a s ní související organizační podřízenosti a včetně odměňování podle práce) jsou v dané etapě vývoje *nutností* pro další rozvoj ekonomických podmínek. Tyto nutnosti mají zároveň, jak bylo podrobněji shora ukázáno, dehumanizující vliv na bezprostřední rozvoj jednotlivce a společnosti a tendenci tento vliv konzervovat. Naproti tomu projevy sociální povahy pracovní síly, uplatňování sociálních zájmů prostřednictvím zájmů společenských skupin a jejich uspokojování prostřednictvím různých sociálních opatření, dehumanisující vliv působení shora zmíněných „nutností“ omezují a zatlačují.

Vlastnosti pracovní síly, zejména její zbožní a sociální povaha, se v různých etapách vývoje společnosti uplatňují s různou intenzitou. Zatímco v počátečních obdobích kapitalismu se pracovní síla uplatňovala plně jako zboží, s postupným růstem průmyslového rozvoje se začíná stále silněji prosazovat její povaha sociální.⁸⁰⁾ Sociální zákonodárství a formy tzv. průmyslové demokracie omezují a potlačují v menší či větší míře působení zbožní povahy pracovní síly. Vyžaduje to ostatně i další rozvoj ekonomiky,

⁷⁸⁾ Podrobněji k tomu např. J. Boguszak, Sociální péče a sociální práva v moderním státě, Socialistická akademie 1966, str. 1 a násl.; též M. Kalenská, Ochrana lidských práv a pracovní poměr, Právník č. 12/1968, str. 1001 a násl.

⁷⁹⁾ Pojmu „sociální“ se používá ve smyslu „týkající se zlepšování společenských vztahů, v daném případě vztahů, v nichž se užívá pracovní síly a které s nimi souvisejí“; autorka dosud používala pojmu „společenská“ povaha pracovní síly – srov. M. Kalenská, Zbožní a společenská povaha pracovní síly, Právník č. 3/1967. Pojem „sociální“ považuje za vhodnější, neboť lépe odliší tuto povahu od povahy „zbožní“, která je též společenskou.

⁸⁰⁾ Ústava Mezinárodní organizace práce z roku 1919 stanovila zásadu: „Práce nesmí být považována pouze za zboží nebo za prostředek obchodu.“ Nová ústava Mezinárodní organizace práce z roku 1946 stanoví: „Práce není zbožím.“ Nutno upozornit, že z marxistického hlediska se pouze pracovní síla považuje za určitých podmínek za zboží, nikoliv práce sama.

neboť výroba na určitém stupni vývoje vyžaduje i bezprostřední výrobce adekvátních kvalit, tj. určité kvalifikace, aktivity, iniciativy apod.

Sociální povaha pracovní síly se uplatňuje především prostřednictvím vztahů ideologických, tj. zejména morálních, politických a právních, ovlivňujících chování ve společenských pracovních vztazích. V socialistickém zřízení je zpravidla zbožní povaha pracovní síly výrazně potlačována ve prospěch její povahy sociální. V direktivně detailní soustavě řízení národního hospodářství, kdy zbožně peněžní kategorie nejsou aktivními faktory ovlivňujícími pohyb věcných a osobních činitelů reprodukce, zbožní povaha pracovní síly se ztrácí ještě silněji, ovšem podřizování pracovní síly věcným a společenským potřebám výroby se zesiluje; důsledkem těchto disproporcí je oslabení iniciativy a aktivity bezprostředních výrobců. Nicméně i v tomto systému platí v podstatě princip „rozdělování podle práce“, byť v praxi různě deformovaný. V podstatě, i když zastřené, je základem společenského pracovního vztahu i zde princip směny.

V soustavě řízení národního hospodářství využívající více hodnotových kategorií se povaha společenského pracovního vztahu jako vztahu svou podstatou směnného poněkud zesiluje. To ovšem neplatí absolutně, neboť rozvoj forem průmyslové demokracie, zejména samosprávy podniků, mohou směnné rysy pracovního poměru stírat a omezovat.

Také v průmyslově rozvinutých kapitalistických zemích, kde se více využívá zbožně peněžních kategorií a kde společenské pracovní vztahy se realizují v jiném třídním kontextu, je základem těchto vztahů směna, která je sociálním zákonodárstvím a průmyslovou demokracií více či méně oslabována a zastírána. Přesahuje možnosti této studie blíže se zmíněnou problematikou zabývat a upozorňujeme v této souvislosti na samostatnou studii této problematice věnovanou.⁸¹⁾ V právních systémech obou typů společenského zřízení lze zjistit, že zvláštní povaha pracovní síly vtiskuje pracovnímu poměru stále více zvláštní rysy a pracovní poměr získává další obsah.

III. TEORETICKÉ KONCEPCE A CHARAKTERISTICKÉ RYSY PRACOVNÍHO POMĚRU V SOCIALISTICKÝCH STÁTECH

A. Koncepce pracovního poměru v socialistické pracovněprávní teorii

Socialistické koncepce pracovního poměru nebyly dosud v naší literatuře souborně zpracovány.

Pracovnímu poměru se věnuje v právní vědě velká pozornost již po mnoho desítek let. V západoevropských zemích nalezneme nejvíce litera-

⁸¹⁾ M. Kalenská, Teoretické koncepce pracovní smlouvy a pracovního poměru v některých buržoazních státech, *Acta Universitatis Carolinae — Iuridica* č. 4/1967, str. 357–376; podrobnější rozbor zbožní a sociální povahy pracovní síly jak v socialistických, tak i v průmyslově rozvinutých kapitalistických zemích též M. Kalenská, Zbožní a společenská povaha pracovní síly, *Právník* č. 3/1967.

tury věnované teoretickým otázkám pracovního poměru nepochybně ve Francii a v NSR. Není v možnostech této studie zabývat se blíže četnými koncepcemi pracovního poměru; odkazujeme v tomto směru na studie, které se souhrnně zabývají nejznámějšími koncepcemi pracovní smlouvy a pracovního poměru v některých západoevropských zemích.⁸²⁾

I v pracovní právní teorii socialistických zemí se pracovnímu poměru věnuje značná pozornost. Svědčí o tom různé práce našich teoretických pracovníků věnovaných této problematice i četné publikace v ostatních socialistických zemích, které zde pro nedostatek místa nemůžeme uvádět.

Vzhledem k tomu, že socialistické koncepce pracovního poměru nebyly dosud v naší literatuře souborně zpracovány, pokusíme se alespoň ty nejtypičtější a nejcharakterističtější z nich objasnit a zhodnotit.

Nejprve musíme upozornit na skutečnost, že tzv. „dualismus pracovní smlouvy a pracovního poměru“, který uznává pracovníprávní teorie i legislativa v NSR, nikoliv však francouzská, se v socialistických zemích jak v teorii, tak i v praxi přijímá jako samozřejmost.⁸³⁾

Koncepce pracovního poměru, s nimiž se sejdeme v socialistické pracovníprávní teorii, lze v podstatě rozčlenit do těchto skupin:

1. Teorie smluvní a závazkové povahy pracovního poměru

Pracovníků, kteří si kladou otázku, zda je pracovní poměr smluvním a závazkovým vztahem, není mnoho. Odpověď na tuto otázku hledá např. v československé pracovníprávní teorii *Hromada*, který zdůrazňuje závazkovou povahu pracovního poměru,⁸⁴⁾ dále *Pavlátová*, která zdůrazňuje smluvní povahu pracovního poměru.⁸⁵⁾ Závazkovou povahu pracovního poměru lze nepřímou vyvodit i z konkrétnějších charakteristik pracovního poměru, které mají postihnout jeho základ pomocí vymezení společenských pracovních vztahů. *Witz* ukazuje, že v nich občan uplatňuje svou pracovní sílu... za odměnu...,⁸⁶⁾ *Hromada* v nich nalézá vztah fyzické osoby k jinému subjektu v poměru, který se vyznačuje tím, že taková osoba dává svou pracovní sílu a schopnost k dispozici druhému účastníku vztahu.⁸⁷⁾

Uvedená vymezení jsou v těsnějším sepětí s konkrétními pracovní-

⁸²⁾ Podrobněji o těchto koncepcích *M. Kalenská*, Teoretické koncepce pracovní smlouvy a pracovního poměru v některých buržoazních státech, *Acta Universitatis Carolinae — Iuridica* č. 4/1967; *O. Martinek*, *W. Schwarz*, Entwicklungstendenzen des Individualsarbeitsrechts, *Das Recht der Arbeit* č. 43/1960.

⁸³⁾ Tuto skutečnost považujeme jednak za důsledek právní tradice, jednak za logický důsledek obecné právně teoretické kategorizace právních pojmů.

⁸⁴⁾ Srov. např. Informační zpráva ČSAV z r. 1956, str. 64, a Československé pracovní právo, *Orbis*, Praha 1960, str. 47.

⁸⁵⁾ Srov. Československé pracovní právo (Učebnice), kol. práce pod ved. *Witze*, *Orbis* 1967, str. 174.

⁸⁶⁾ Srov. Československé pracovní právo z r. 1960, str. 15.

⁸⁷⁾ Srov. Československé pracovní právo z r. 1960, str. 46.

právními vztahy, především s pracovním poměrem, a vyjadřují některé jeho základní charakteristické znaky.

K závěru, že pracovní poměr je především poměrem smluvním a závazkovým, který však má v současné době i další rysy, dospívá z hlediska zkoumání povahy pracovní síly *Kalenská*.⁸⁸⁾

Podrobně se závazkovou povahou pracovního poměru zabývá v polské teorii *Szubert*.⁸⁹⁾ Szubert poukazuje ve svém rozboru na to, že v pracovním poměru nejde jen o obsah povahy majetkové, nýbrž že je v něm angažována celá osoba pracovníka. Vidí majetkové i nemajetkové prvky ve vzájemném spojení, aniž by jedny vzájemně vylučovaly druhé.⁹⁰⁾

Podle Szuberta uznání závazkové povahy pracovního poměru není negací ani významu, ani vlivu jiných právních vztahů, které se v podniku vytvářejí. Závazkový charakter pracovního poměru nevylučuje smluvní podřízenost pracovníka zaměstnavateli. Szubert zároveň odmítá teorii pracovního poměru jako poměru společenského. Podle něho tato teorie implikuje společenství zájmů zaměstnavatele a pracovníků a tím oslabuje jejich ochranu.⁹¹⁾ Podle něho je pracovní poměr zvláštní závazkový vztah, s čímž je spojen i charakter smluvní.

Pro úplnost je třeba se ještě zmínit o diskusi o vztahu pracovního poměru a pracovní smlouvy, která probíhala v létech 1957–1958 v NDR na stránkách časopisu *Arbeit u. Sozialfürsorge*. Tato diskuse vyzněla takřka jednoznačně ve prospěch smluvní teorie a k odmítnutí teorie začleňovací.⁹²⁾ Pozornost je dlužno věnovat ještě autorům z NDR, kteří se snažili nalézt obecnou definici pracovní smlouvy jak pro socialistické, tak i pro kapitalistické podmínky,⁹³⁾ což sice vzbudilo pochybnosti a kritiku, jejich definice je však obdobná jiným definicím přijímaným v socialistické teorii.⁹⁴⁾

V sovětské teorii pracovního práva *Kaminskaja* roli pracovní smlouvy omezuje v podstatě na to, čemu se v západní teorii říká „určení zaměstnaneckého statutu.“⁹⁵⁾ V současné době se však pracovní smlouvě přikládá v SSSR větší význam.⁹⁶⁾

⁸⁸⁾ Srov. *M. Kalenská*, Zbožní a společenská povaha pracovní síly, *Právník* č. 3/1967, str. 273 a násl.

⁸⁹⁾ Srov. *W. Szubert*, O charakterze prawnym stosunku pracy, *Państwo i prawo* 1964, str. 84, 93 a 94.

⁹⁰⁾ Srov. *W. Szubert*, cit. op., str. 84.

⁹¹⁾ Srov. *W. Szubert*, cit. op., str. 84, 88 a 89.

⁹²⁾ Srov. *B. Kowolik*, Arbeitsvertrag und Arbeitsverhältnis, *Arbeit u. Sozialfürsorge* č. 2/1958, str. 54.

⁹³⁾ Srov. *L. Penndorf, J. Göhring*, Der Arbeitsvertrag, VEB, Berlin 1956, str. 18.

⁹⁴⁾ Např. definici, kterou uvádí *N. G. Alexandrov*, Sovětské pracovní právo, Orbis, Praha 1952, str. 140.

⁹⁵⁾ Srov. *P. D. Kaminskaja*, Pojem pracovní smlouvy v sovětském právu, ze Sborníku „Voprosy trudovogo prava AN SSSR“, překlad MPSP z r. 1958, str. 6.

⁹⁶⁾ Srov. *F. M. Leviant*, Vidy trudovogo dogovora, Jurisdat, Moskva 1966, str. 37 a násl.

2. Teorie o administrativněprávní povaze pracovního poměru

Tato teorie se jako zcela ojedinělá vyskytla v Polsku v určitém období. Odmítá v podstatě rovnost stran pracovního poměru a za převažující prvky považuje prvky podřízenosti a nadřízenosti. Tak se snaží pracovní poměr odpoutat od práva občanského a podřídít jej právu administrativnímu.⁹⁷⁾

Podněty hledá tato teorie v pronikání některých elementů práva úřednického (státnězaměstnaneckého) do pracovních poměrů, i když pronikání se projevuje i ve směru opačném.⁹⁸⁾

Tato teorie nerespektuje individuální vůli a tedy ani důstojnost individua.

3. Teorie společenského pracovního vztahu

Společenskou povahu pracovního poměru rozpracovává v čs. právní teorii *Mlynář* a zejména *Kovářík*. Mlynář za subjekt společenského pracovního vztahu považuje *společnost*. Pojem subjektu společenského pracovního vztahu jako subjektu socialistického společenského vlastnictví konstruuje okolo pojmů sdružení bezprostředních výrobců jako *společenského celku*, jako synonyma společnosti pracujících, a tedy i okolo pojmu socialistického státu jako politickoorganizačního výrazu celku tohoto společenství.⁹⁹⁾ Společenský pracovní vztah je ve světle této teorie vztahem občana ke společnosti k uskutečnění pracovního procesu. Ze stejných principů vychází také *Kovářík*, který společenský pracovní vztah považuje za vztah mezi jednotlivými navzájem spolupracujícími členy socialistické společnosti, kteří pracují ve prospěch celku a mezi společnostmi, která pečuje o každého pracovníka při účasti na společenské práci.¹⁰⁰⁾

Podle *Kováříka* je pro pracovní poměr za socialismu charakteristická jeho kolektivní povaha, neboť v něm jde o vztah jednotlivých pracovníků ke kolektivu pracovníků (jehož organizačně-právní formou jsou státní socialistické organizace). Konstrukce pracovního poměru jako poměru mezi jednotlivými pracovníky a určitým kolektivem pracovníků (tj. socialistickou organizací) odpovídá určité a nutné (státní) organizační formě, které používá socialistický stát k organizaci společenské práce a z jiného hlediska zároveň ke správě národního majetku).¹⁰¹⁾

Kovářík ovšem zdůrazňuje i nutnost řízení práce kooperujících pracovníků, upozorňuje i na účast pracovníků na rozvoji, řízení a kontrole

⁹⁷⁾ Tuto teorii kritizuje W. Szubert, cit. op., str. 89.

⁹⁸⁾ Srov. W. Szubert, cit. op., str. 91 a 92.

⁹⁹⁾ Srov. Z. Mlynář, K teoretickému pojetí pracovně právního poměru, Právník č. 6/1962, str. 459; je třeba poznamenat, že citovaný autor uvedené stanovisko již jako zjednodušené opustil. Srov. Z. Mlynář, Některé problémy charakteru politiky a státu v socialistické společnosti, Právník č. 10/1967, str. 928 a násl.

¹⁰⁰⁾ Např. J. Kovářik, Podstata pracovního práva a pracovního poměru v ČSSR, cit. op., str. 149.

¹⁰¹⁾ Srov. J. Kovářik, cit. op., str. 157–158.

organizace a na vztahy, k nimž dochází mezi odborovými organizacemi a vedením podniku.¹⁰²⁾

Kovářík nepopírá, ale naopak zdůrazňuje význam pracovní smlouvy, jejíž funkci vidí nejen v tom, že se jí pracovní poměr zakládá, ale i z hlediska obsahu pracovního poměru.¹⁰³⁾

Kováříkova koncepce je koncepcí společenského pracovního poměru, akcentující kolektivní rysy, uznávající však i rysy organizační a smluvní pracovního poměru. Odmítá však zcela směnnou povahu pracovního poměru,¹⁰⁴⁾ což je důsledkem východisek přejímaných v tehdejší době z politické ekonomie a kladoucích rovnítko mezi zestátnění výrobních prostředků a bezprostředně společenský charakter práce.

Koncepci pracovního poměru jako poměru společenského s dalšími rysy rozvíjí v maďarské teorii pracovního práva Weltner.¹⁰⁵⁾

Weltner chápe společenské vlastnictví tak, že odloučení, které existuje i v socialistické společnosti mezi pracujícími a výrobními prostředky, se překlene pracovní smlouvou. Nejde podle něj o odloučenost soukromovlastnického charakteru, ale pouze o vnitřní organizační, funkční a právní odloučení.¹⁰⁶⁾

Pracovní smlouva není podle Weltnera smlouvou občansko-právního typu, která by sloužila ke směně zboží, ale zvláštní právní formou realizace oprávnění občanů — účastníků státního socialistického vlastnictví. Pracovní poměr se přeměňuje v právní vztah osobního charakteru proto, že ruší zbožní charakter pracovního poměru, a do popředí postavení se dostává osoba pracovníka. Pracovní poměr se tak podle Weltnera mění ve skutečně osobní a společenský právní vztah. Pracovní smlouva je vlastně smlouvou, která realizuje právo na vstup do kolektivu podniku.¹⁰⁷⁾ Weltner zároveň zdůrazňuje i organizační rysy pracovního poměru.

Weltnerova koncepce pracovního poměru se podobá koncepci Kováříkově. Zatímco Kováříkova koncepce víceméně zůstává u společenského základu, Weltnerova koncepce se snaží dostat v podstatě až do roviny právní. Weltner ovšem naznačuje, že jde spíše o tendence vývoje než o dostatečně výrazný projev (v právu a v právní praxi).¹⁰⁸⁾ Tím tedy sám — podle našeho mínění oprávněně — popírá reálnost své koncepce v současné etapě vývoje.

¹⁰²⁾ Srov. J. Kovářík, cit. op., str. 158.

¹⁰³⁾ Srov. J. Kovářík, cit. op., str. 175.

¹⁰⁴⁾ Srov. J. Kovářík, cit. op., str. 161 a 168.

¹⁰⁵⁾ Srov. A. Weltner, *A szocialista munkaskerzödes, Közgarda sägi as yogi Könyvekiadó*, Budapest 1965; pokud budeme z této knihy citovat, vycházíme z německého résumé, přeloženého právníkou fakultou KU v Praze.

¹⁰⁶⁾ Srov. A. Weltner, cit. op., str. 3.

¹⁰⁷⁾ Srov. A. Weltner, cit. op., str. 4.

¹⁰⁸⁾ Srov. A. Weltner, cit. op., str. 6 a 7.

4. Teorie členského pracovního poměru

Koncepci pracovního poměru jako poměru členského vyslovil jako tendenci vývoje rovněž Weltner jako vyústění své koncepce, kterou jsme se zabývali zhora.¹⁰⁹⁾ Jelikož členský pracovní poměr představuje zvláštní kategorii, zařazujeme tuto koncepci jako koncepci samostatnou.

Je nepochybné, že členské pracovní poměry mají své vyhraněné právní rysy, spočívající především ve dvou momentech:

- Podnik (družstvo) je řízen samosprávným orgánem, voleným pracovním kolektivem.
- Členové-pracovníci se podílejí na hospodářských výsledcích.

V socialistických zemích se tyto členské pracovní poměry vyskytují především ve výrobních (včetně zemědělských) družstvech. Neexistují zatím takřka nikde ve státních podnicích; výjimku představují státní podniky v Jugoslávii, kde majetek státu („společnosti“) je podnikovým kolektivům svěřen k užívání a kde pracovní kolektivy jsou řízeny samosprávou.¹¹⁰⁾

5. Teorie smíšené povahy pracovního poměru

Již někteří zastánci teorií uváděných shora, i když se zpravidla přiklonili k jednomu charakteristickému rysu pracovního poměru jako rysu dominujícímu, uvádějí i některé rysy další.

V socialistické pracovněprávní literatuře často nacházíme obecnou charakteristiku pracovního poměru jako „vztah soudružské spolupráce pracovníků zbavených vykořisťování, který vzniká s realizací práva na práci a jejich práci v kolektivu státního podniku, zařízení nebo hospodářství“.¹¹¹⁾ Obdobné obecné charakteristiky nalezneme v různých obměnách i v naší literatuře.¹¹²⁾

Takto obecně definovaná charakteristika zpravidla předchází konkrétnějšímu vymezení obsahu pracovního poměru a pojednání o pracovní smlouvě, z nichž lze usuzovat, že autor uznává i smluvní i závazkovou povahu pracovního poměru.

Lze usuzovat, že autoři takto uznávají smíšenou povahu pracovního poměru. Smíšený charakter pracovního poměru uznávají někteří autoři v Polsku¹¹³⁾ a v NDR, kteří poukazují na dialektickou jednotu různých

¹⁰⁹⁾ Srov. A. Weltner, cit. op., str. 5 a 6.

¹¹⁰⁾ Srov. B. Blagojevič, Les institutions juridiques du gouvernement de l'économie, l'Université libre, Brusel 1966, str. 14.

¹¹¹⁾ Srov. např. N. G. Alexandrov, cit. op., str. 77; Sovetskoje trudovoje pravo, kol. práce, Izd. Leningradskovo Universiteta, 1966, str. 87; Sovetskoje trudovoje pravo, kol. práce pod vedením V. S. Andrejeva, Moskva 1965, str. 8 aj.

¹¹²⁾ Srov. např. Československé pracovní právo z r. 1960, str. 47.

¹¹³⁾ W. Szubert se vyslovuje proti smíšené povaze pracovního poměru; srov. jeho cit. op., str. 86 a 87.

vzájemně spojených poměrů mezi pracovníky a státem reprezentovaným prostřednictvím státních podniků, vyjadřující, že pracovní poměry mají jak individuální, tak i kolektivní charakter.¹¹⁴⁾

6. Kritické hodnocení koncepcí

Ze shora uvedených koncepcí je zřejmé, že se zaměřují buď na postavení jednotlivce, nebo především na kolektivní rysy pracovního poměru, méně již se snaží skloubit obojí rysy, přitom zároveň určit rys dominující.

Je jistě překvapující, že si smluvní a závazková teorie uchovala silné postavení přesto, že socialistické země procházely a některé dosud procházejí silně centralistickým řízením, kdy smluvní autonomie je relativně malá. Je to zřejmě důsledkem sepětí dosavadního výzkumu s pojmovým vymezením pracovního poměru z hlediska pozitivní právní úpravy. Proto jsou tyto charakteristiky nejreálnější, i když nejsou vyčerpávající.

Obdobně jako teorie pracovního společenství v kapitalistických státech vycházejí i společenské teorie socialistického pracovního poměru víceméně nikoliv z právní úpravy, ale ze sociologických a ekonomických východisek. Jejich pozitivním rysem je, že se snaží vidět kolektivní vztahy a jejich prolínání s pracovním poměrem. Jejich negativním rysem však je, že až na určité výjimky se v nich rozplývá individualizace pracovního poměru, že se v nich ztrácejí různé existující rozpory mezi individuem a kolektivem apod., a že se v jejich světle oslabuje potřeba záruk práv jednotlivců.

V socialistické pracovněprávní teorii jsou společenské koncepce pracovního poměru důsledkem hledání rozdílů mezi pracovním poměrem v kapitalismu a v socialismu. Jsou i důsledkem snah emancipovat pracovní poměr od občanskoprávních poměrů.

Nelze také přehlédnout, že v důsledku centralistického způsobu řízení se stát se svými podniky skutečně jevil jako jedna velká velkotovárna. Zjednodušené závěry ekonomické i filosofické vědy, jak jsme již shora na ně ukázali, musily vést i pracovněprávní teorii k zjednodušeným závěrům. Teorie o tom, že pracovní síla v socialistické společnosti již ztratila plně svou zbožní povahu, že práce je již bezprostředně společenská apod., je jen logickým vyústěním uvedených závěrů. Koncepce vycházející z těchto závěrů nemohou být samozřejmě reálné.

Ostatně v marxistické teorii byla také po dlouhou dobu opomíjena i problematika postavení jednotlivce ve společnosti i problematika lidských práv. I tato okolnost se musila promítnout v koncepcích pracovního poměru.

Máme za to, že koncepce pracovního poměru má postihnout všechny jeho charakteristické rysy, tj. kvalitu jeho různých prvků, přitom však zároveň určit, který rys je rysem dominujícím, tj. určujícím jeho typ.

¹¹⁴⁾ Srov. F. Kunz, H. Bredernitz, *Demokratie im Betrieb, Arbeit u. Arbeitsrecht* č. 19/1967, str. 447, kde autoři označují demokracii za hlavní prvek pracovního poměru.

B. Charakteristické rysy pracovního poměru

1. Smluvní a závazková povaha pracovního poměru

V počátcích liberalismu, kdy se pracovní síla uplatňovala plně jako zboží, byla smluvní a závazková povaha pracovního poměru výrazem zbožní povahy pracovní síly, výrazem směny pracovní síly za ekvivalent. Pracovní smlouva plně konstituovala i obsah pracovního poměru a důsledkem toho bylo i pojmové ztotožnění pracovní smlouvy s pracovním poměrem.¹¹⁵⁾ Zásahy sociálního ochranného zákonodárství jsou výrazem sociální povahy pracovní síly, a to zaměřené nejprve na uspokojování nejnutnějších biologických potřeb, později i dalších s nimi souvisejících a rozvíjejících se sociálních potřeb.

Sociální zákonodárství představuje zásah do sféry vyhrazené individuální smluvní a závazkové sféře zaměstnance a zaměstnavatele. Metoda autonomního právního regulování je kombinována metodou heteronomní úpravy. Tím obsah pracovního poměru značně překračuje jeho smluvní základ. Stejně výrazný zásah do sféry vyhrazené individuální smluvní a závazkové sféře účastníků pracovního poměru představují i kolektivní smlouvy a oprávnění zastupitelských orgánů účastníků pracovního poměru. I v tom je nutno spatřovat důsledek sociální povahy pracovní síly.

Právní úpravy pracovního poměru, popřípadě ustanovení kolektivních smluv takřka ve všech průmyslově rozvinutých státech ponechávají pro individuální ujednání stran pracovního poměru málo prostoru. Mnohdy se nesjednává ani výše mzdy, která se určuje podle druhu vykonávané práce. Ujednání o mzdě přestalo být v některých právních systémech pojmovou náležitostí pracovní smlouvy a mzda je pouze pojmovou náležitostí pracovního poměru,¹¹⁶⁾ což je nepochybně též důsledkem kogentnosti právní úpravy odměňování. Ale i v právních systémech, kde zůstala mzda pojmovou náležitostí pracovní smlouvy (ustanovení týkající se mezd mají povahu dispozitivní), smlouvají strany sice výši mzdy, ale ve skutečnosti v důsledku zákonů ustanovení, popřípadě ustanovení kolektivních smluv neví ještě v okamžiku uzavírání pracovní smlouvy, jaké částky pracovník vcelku obdrží.¹¹⁷⁾ Naopak pracovník obdrží mzdu (náhradu mzdy) v některých případech i tehdy, když nepracuje – tj. za určitých společensky uznaných událostí (např. při některých osobních překážkách v práci apod.).

Princip směny je tedy v jistém smyslu modifikován, ale není odstraněn. Odměňování podle práce trvá, i když výše ekvivalentu je určována případně jiným orgánem. Omezen je však smluvní a závazkový princip jako

¹¹⁵⁾ Srov. např. A. Hueck, H. K. Nipperday, Lehrbuch des Arbeitsrechts, Berlin, Bensneimersverlag 1931, str. 111 a 112, kde se zdůrazňuje možnost dvojího výkladu pojmu „pracovní smlouva“.

¹¹⁶⁾ Např. v čs. právu; srovnej § 29 a § 35 čs. zákoníku práce. Lze ovšem ujednat mzdu v rámci tarifů stanovených rozpětím.

¹¹⁷⁾ Srov. P. Horion, Nouveau Précis de droit social belge, Faculté de droit, Liège, Martinus Nijhoff, La Haye 1965, str. 13; citovaný autor považuje pracovní smlouvu za smlouvu semialeterní.

výraz zbožní povahy pracovní síly a je modifikován v zájmu sociální povahy pracovní síly. Tento princip se v modifikované podobě však udržuje dále právě v zájmu realizace sociální povahy pracovní síly, neboť má i pro osobu vlastníka pracovní síly značný význam.

Jde zejména o to, aby se občan mohl zapojit do pracovního procesu na základě svobodného projevu vůle, spoluurčil druh práce a místo výkonu práce, popřípadě další podmínky, aby v rámci daných možností mohl získat takové pracovní uplatnění, kde bude využito jeho schopností a ve kterém bude mít pocit seberealizace a možnosti dalšího rozvoje. Tak může co nejlépe pracovat a účastnit se na dalším rozvoji společnosti. Nucená práce není v zájmu rozvoje jednotlivce, a proto ani v zájmu rozvoje společnosti. Proto je smluvní a závazková povaha nutná u každé formy zapojení občana do společenského pracovního procesu. To znamená, že ani tam, kde pracovní poměr vzniká jmenováním nebo volbou, nemá se tak dít bez předchozího souhlasného projevu vůle pracovníka. K této otázce se vrátíme ještě níže.

Smluvní a závazková povaha pracovního poměru má určitý odraz i v jeho obsahu. *Smluvní závazkovou formou se však obsah pracovního poměru konstituuje jen částečně, i když pracovní závazek představuje nejzákladnější obsahovou složku pracovního poměru.* Část obsahu je konstituována zásahy státu do pracovních poměrů, tj. pomocí sociálního zákonodárství, popřípadě pomocí kolektivních smluv na jeho základě vydaných.

2. Osobně právní povaha pracovního poměru

Omezení a modifikace smluvní a závazkové povahy pracovního poměru, zároveň však zachování určitých nezbytných prvků smluvních a závazkových, je dnes možno považovat za výraz uplatnění sociální povahy pracovní síly. Na zásahy sociálního zákonodárství, kolektivních smluv apod. jsme ostatně již shora z tohoto hlediska poukázali, jakož i na to, že smluvní a závazkovou povahou není charakteristika pracovního poměru vyčerpána.

Sociální povaha pracovní síly spjatá s osobou jejího vlastníka se projevuje i v *osobně právních rysech pracovního poměru.*¹¹⁸⁾ V pracovním poměru se totiž realizuje řada *základních lidských práv, zejména práv sociálních*, například právo na práci, právo na bezpečnost a ochranu zdraví při práci, na odpočinek a zotavení po práci, na příznivé pracovní podmínky, na odborové sdružování, na účast na řízení podniku apod. Zabezpečení realizace těchto práv nelze ponechat jen autonomii vůle smluvních stran. Vždyť podnik (organizace) může mít sice v právní rovině rovnocenné

¹¹⁸⁾ V NSR převažují po druhé světové válce koncepte pracovní smlouvy jako smlouvy osobně právní. Zdůrazňují příbuzenství pracovní smlouvy se smlouvou společenskou. Pracovní poměr se označuje za osobně právní společenstevní poměr; srov. A. Hueck, K. H. Nipperday, tamtéž, str. 115; M. Kalenská, Teoretické koncepte pracovní smlouvy a pracovního poměru v některých buržoazních státech, cit. op., str. 365 a násl. Naše pojetí osobně právních rysů pracovního poměru je poněkud odlišné.

postavení jako pracovník,¹¹⁹⁾ ekonomicky i společensky má však podnik silnější postavení než individuum. Proto právo musí tyto nerovnosti vyrovnávat právě v zájmu realizace osobních (občanských) práv v pracovním poměru. Stát vytváří záruky práv občanů v pracovním poměru, upravuje jeho obsah (buď závazně co do rozsahu, nebo alespoň minimem, popřípadě maximem) apod., aby byla zabezpečena ochrana osoby pracovníka a podmínky pro její rozvoj, popřípadě uznává úpravu kolektivními smlouvami. Je tedy pro právní regulaci pracovního poměru typická syntéza jak metody právní úpravy autonomní (tzv. soukromoprávní), tak i heteronomní (tzv. veřejnoprávní).

3. Organizačně právní povaha pracovního poměru

Dalším charakteristickým rysem pracovního poměru je jeho *organizační povaha*, jež je nutným důsledkem dělby práce (která sama je opět důsledkem podřízenosti pracovníka technickým a společenským podmínkám výroby). Projevuje se organizační podřízeností osoby pracovníka vedení a doзору toho subjektu, který užívá jeho pracovní síly.

Organizační nadřízenost a podřízenost je nutná pro řízení pracovního procesu.¹²⁰⁾ Pracovní činnost v rámci pracovního celku vyžaduje, aby se pracovní činnost pracovníků podřizovala vůli těch, kdo řídí pracovní proces, ať jde o orgán jmenovaný či volený pracovním kolektivem.

Tato potřeba se musí odrazit i v obsahu pracovního poměru. Povinnosti pracovníků *nemohou být vyčerpávajícím způsobem určeny předem* ani v pracovní smlouvě nebo pracovním zákonodárstvím, pracovními řády, popřípadě kolektivními smlouvami, ani těmito instituty dohromady. Pracovní závazek pracovníka určený zpravidla druhově, místně, popř. časově, se konkretizuje pokyny nadřízených pracovníků. Proto povinností pracovníka je též „plnit pokyny nadřízených pracovníků“, jimiž se smluvené nebo stanovené povinnosti blíže konkretizují. Přitom může být povinnost „plnit pokyny nadřízených pracovníků“ buď sjednána v pracovní smlouvě, nebo vyplývat z právního předpisu.

Dalším výrazem organizační podřízenosti pracovníka je kárná odpovědnost a kárná pravomoc zaměstnávajícího subjektu jako součást oprávnění řídit pracovní činnost. Kárná pravomoc je oprávněním zaměstnávajícího subjektu ukládat pracovníku za jeho zaviněné porušení pracovní kázně sankci. Sankce bývají stanoveny buď právním předpisem, nebo pracovním řádem.

¹¹⁹⁾ To platí zpravidla při sjednávání pracovní smlouvy, nikoliv však při realizaci pracovního poměru, kde dochází i k právní nerovnosti, např. pokud jde o kárnou pravomoc apod.

¹²⁰⁾ Organizační podřízenost je v kapitalistickém zřízení zároveň třídní podřízeností majiteli výrobních prostředků.

Závaznost pracovního řádu se zakládá buď pracovní smlouvou,¹²¹⁾ nebo právním předpisem.¹²²⁾

Organizačně právní povaha se v obsahu pracovního poměru projevuje těmi prvky, pro které není charakteristickou rovnost stran pracovního poměru, nýbrž podřízenost a nadřízenost mezi subjekty. Obsah pracovního poměru má z tohoto hlediska dvojí obsah. Vedle dvojic práv a povinností, u nichž nalezneme rovnost stran, která je charakteristická pro soukromé právo, v něm existují dvojice práv a povinností, v nichž existuje nerovnost stran, která je charakteristická pro právo veřejné.

4. Kolektivní povaha pracovního poměru

Shora uvedené rysy pracovního poměru nalezneme jak v pracovních poměrech v hospodářských i jiných organizacích tak i v pracovním poměru mezi dvěma občany. Pracovní poměr však ve většině případů znamená vstup do pracovního kolektivu, mezi členy osazenstva podniku. Tím vznikají různé další vztahy, například vztahy k ostatním spolupracovníkům, jejich skupinám k zastupitelským orgánům, k odborové organizaci apod. Jde jak o vztahy neprávní povahy, tak i o vztahy právní.

Tyto kolektivní rysy pracovního poměru zjišťuje jak teorie socialistických zemí,¹²³⁾ tak se jí zabývá i teorie západoevropských zemí,¹²⁴⁾ v níž se objevují i úvahy o tzv. socializaci pracovní smlouvy, projevující se zejména

¹²¹⁾ Závaznost na základě smluvního principu se uplatňovala v čs. právu před vydáním zákoníku práce. Taktéž ve francouzském právu se uplatňuje smluvní princip, i když se v teorii vyskytují o to různé spory; srov. A. Brun, La jurisprudence en droit du travail, Grands arrêts, Paříž 1967, str. 402. Při smluvním principu se zpravidla však vychází z fikce mlčky daného souhlasu při nastoupení do práce.

¹²²⁾ Tak tomu je v čs. právu (§ 84, odst. 4 zákoníku práce); dále též v sovětském právu (srov. N. G. Alexandrov, Sovětské pracovní právo, Orbis, Praha 1952, str. 293) a v právu belgickém, kde ovšem písemná dohoda zaměstnance a zaměstnavatele může derogovat podmínkám v pracovním řádu stanoveným (srov. P. Horion, cit. op., str. 16).

¹²³⁾ Srovnej například Československé pracovní právo, cit. op., str. 174, kde se jako pojmový znak uvádí zkoumat dohodnutý druh práce v kolektivu organizace...; v témže díle se na str. 24 zdůrazňuje kolektivní povaha společenských pracovních vztahů za socialismu; kolektivní charakter společenských pracovních vztahů zdůrazňuje též J. Kovářik, Podstata pracovního poměru a pracovního práva v ČSSR, Práce, Praha 1964, str. 82, 151 a 187. Rovněž v sovětské právní literatuře se zpravidla zdůrazňuje jako pojmový znak pracovního poměru vstup pracovníka do pracovního kolektivu.

¹²⁴⁾ V NSR jsou to zejména koncepce osobně právního společenstevního poměru; srov. např. A. Hueck, H. K. Nipperday, cit. op., str. 115; O. Martinek, W. Schwarz, cit. op., str. 99 a 101; M. Kalenská, Teoretické koncepce..., cit. op., str. 365 a násl.; ve Francii např. koncepce „relation de travail“ rozvinutá P. Durandem; srov. A. Rouast, P. Durand, Le droit de travail, Paris, Librairie, Dalloz 1957, str. 45, kde se podnik chápe jako organizované společenství...; novější francouzská nauka chce dát spíše širší konstrukci pracovní smlouvě teorií zdůrazňující tzv. „lien d'entreprise“, zastoupené zejména A. Brunem; srov. A. Brun, Jurisclasseur Périodique, 1962, I, 1719.

v oslabování soukromé autonomie v pracovní smlouvě a v jejím povznášení do kolektivní roviny,¹²⁵⁾ tj. do oblasti tzv. skupinové autonomie.

Přesahuje rámec této studie se podrobněji zabývat různými aspekty i koncepcemi v naznačeném smyslu, a proto se omezíme pouze na několik poznámek. Kolektivní rysy pracovního poměru se projeví zejména v těchto směrech:

a) Určité právní vztahy, například vztahy účasti pracovníků na řízení podniku, mohou mít za následek, že do pracovního poměru vnikají další prvky. Tak například se v něm mohou objevit dvojice práv a povinností – oprávnění pracovníka účastnit se na řízení organizace a povinnost organizace mu to umožňovat; nebo oprávnění pracovníka volit zastupitelské orgány a povinnost organizace mu v tom nebránit; oprávnění pracovníka vykonávat různé funkce v zastupitelském orgánu či v odborové organizaci a povinnost organizace ho pro výkon funkce nepropustit nebo jinak nepoškodit apod.

b) Vztahy mezi zastupitelskými orgány a vedením, popřípadě vztahy mezi vedením a odborovými organizacemi, založené kolektivními smlouvami, mohou mít za následek vznik dalších prvků pracovního poměru (dalších dvojic oprávnění a povinností) tak, jakoby tyto prvky byly založeny pracovní smlouvou.

I kolektivní rysy pracovního poměru jsou důsledkem sociální povahy pracovní síly. Účast pracovníků na řízení podniku a na hospodářských výsledcích se odráží zejména v ekonomických vztazích i dalších vztazích, které se vytvářejí ve vědomí subjektů. Vedle vlivu na reálné chování ve společenských pracovních vztazích má, jak již bylo shora zmíněno, tato účast i ten význam, že se ve vědomí subjektů může (je-li reálná a efektivní) jevit jako spoluvlastnění výrobních prostředků (jako spolupodnikání). Z těch představ pak vycházejí koncepce o socializaci či zespolečenštění pracovní smlouvy a pracovního poměru. V tomto smyslu se míní zespolečenštění ve smyslu právním, které nelze ztotožňovat se zespolečenštěním ve smyslu sociálně ekonomickém, jímž jsme se zabývaly shora, kterému pouze napomáhá co největší rozšíření a zvýraznění kolektivních prvků pracovního poměru.

Největší míra těchto prvků se projevuje v podnicích řízených samosprávou volenou pracovním kolektivem. Podnik se jeví jako pracovní sdružení, jako společenství osob sdružených ke společnému účelu, společně pracujících a společně přivlastňujících. Společenský pracovní vztah, který je obsahem tohoto pracovního poměru, je nicméně podstatou též vztahem směny pracovní síly za ekvivalent.

V socialistických právních systémech se účast na řízení podniku usku-

¹²⁵⁾ Například ve francouzské teorii *Vasseur*, *Un nouvel essor*, *Revue trimestrielle de droit civil*, 1964, str. 5 a násl.

tečnuje buď prostřednictvím odborové organizace¹²⁶⁾ nebo prostřednictvím samosprávy,¹²⁷⁾ popřípadě oběma formami.¹²⁸⁾

Aniž bychom museli podrobně zkoumat jednotlivé formy účasti pracujících na hospodářských výsledcích podniku, můžeme na základě našich předchozích rozborů vyjít z poznatku, že ať jde o poměry pracovní v podnicích se samosprávou, nebo bez ní, je jejich podstatou stejný společenský pracovní vztah, jehož základem je směna pracovní síly za ekvivalent.¹²⁹⁾ Oba tyto pracovní poměry mají i rysy organizačně právní i osobně právní. Oběma těmto pracovním poměrům je též adekvátní smluvní závazkový právní základ.

5. Třídění pracovních poměrů

Shora uvedené charakteristické rysy nejsou v každém pracovním poměru vyjádřeny se stejnou intenzitou; v některých pracovních poměrech se určité rysy mohou vyskytovat pouze oslabené, popřípadě může určitý rys chybět vůbec, anebo může pracovní poměr mít některé prvky navíc.

Tak například mohou existovat určité pracovní poměry, jejichž základem je správní akt (jmenování) nebo volba. Ani v těchto případech však nemůže pracovní poměr vzniknout zpravidla bez souhlasu pracovníka. I zde se v podstatě vyžaduje souhlasný projev vůle stran pracovního poměru anebo se alespoň předpokládá. I když zde tedy formálně právně chybí smlouva jako právní základ, svou podstatou i tento poměr má smluvní a závazkový charakter.

U pracovních poměrů mezi občany se nemohou uplatnit kolektivní prvky pracovního poměru; účast na řízení v něm nemá místa. U pracovníků státního aparátu se nemůže účast na řízení uplatnit výrazně a podílení se na hospodářských výsledcích nelze uplatnit vůbec, neboť v zaměstnávajícím útvaru se neprovádí hospodářská činnost.¹³⁰⁾ V některých státně-zaměstnaneckých poměrech se však mohou vyskytovat prvky státní pravomoci vůči vnější sféře.

¹²⁶⁾ Např. v SSSR, Bulharsku, NDR a v ČSSR.

¹²⁷⁾ Například Jugoslávie.

¹²⁸⁾ V Polsku existuje složitý systém dělnických samospráv; v Maďarsku byly dělnické rady přebudovány na podnikové rady, které měly řadu oprávnění; řadu oprávnění měly též odbory. V r. 1958 byly podnikové rady zrušeny.

¹²⁹⁾ Totéž platí i o pracovním vztahu ve výrobních družstvech a v jednotných zemědělských družstvech, kde tento právní vztah může mít ještě další právní prvky, například nárok člena na vrácení podílu při zániku členství a povinnost mu jej vydat či uhradit apod. Obsahem členského vztahu je vedle společenského pracovního vztahu případně i majetkový vztah, týkající se majetku vloženého do společné základny družstva. Je nutno souhlasit s názorem, že důvodem pro existenci družstevní demokracie není existence družstevního vlastnictví, ale socialistická demokracie... Srov. J. Vysokaj, K základu a podstatě družstevní demokracie, Právník č. 8/1968, str. 705.

¹³⁰⁾ V kapitalistických státech mají tito pracovníci zvláštní statut; jejich pracovní poměry se zpravidla považují za vztahy práva veřejného.

Pracovní poměry vedoucích pracovníků v hospodářském sektoru a některých pracovníků státní správy mají ve svém obsahu další prvky. tj. zejména oprávnění řídit či rozhodovat vůči podřízeným pracovníkům. Obsahem státnězaměstnaneckých poměrů s pravomocí k vnější sféře i pracovních poměrů vedoucích pracovníků je nejen společenský pracovní vztah, ale i další společenské vztahy vyplývající z určitého společenského postavení (řídícího či rozhodovacího) v dělbě práce vůči dalším subjektům uvnitř organizační jednotky nebo vně této jednotky.

V členských pracovních poměrech (například ve výrobních družstvech) nalezneme jako další prvky nejen výrazné kolektivní prvky, ale též například oprávnění člena, aby mu byl při skončení členského vztahu vrácen podíl do společné majetkové základny družstva, a povinnost družstva mu jej vrátit apod.

Je zřejmé, že týž společenský pracovní vztah může být obsahem více právních forem. Závisí do značné míry na právní úpravě, jaká diferenciativní kritéria zvolíme a které právní vztahy pod tradiční pojem pracovního poměru zařadíme.

Je ovšem nepochybné, že pro třídění pracovních poměrů a pracovních právních vztahů jsou nejspolehlivějšími diferenciativními kritérii základní znaky, tj. ty znaky, které nalezneme ve většině poměrů, a dále ostatní znaky, které je navzájem od sebe odlišují. U základních znaků je třeba ještě přihlížet k tomu, zda jsou plnohodnotné nebo oslabené. Takto můžeme pak určit, které poměry jsou poměry pracovními, které jsou pracovními poměry *sui generis* a konečně které zařadíme do obecnější skupiny pracovních právních vztahů.

Quelques traits caractéristiques du rapport individuel de travail

RÉSUMÉ

L'auteur arrive sur la base de l'examen des fondements du rapport individuel de travail dans la société socialiste et des conceptions de ce rapport de travail dans la théorie socialiste du droit de travail à des conclusions suivantes:

La théorie socialiste du droit de travail de même que la législation socialiste reconnaissent dès le début-même le dualisme du contrat de travail et du rapport individuel de travail.

C'est la conception du caractère contractuel et d'obligation du rapport de travail qui a gardé une influence considérable lors même que la plupart des pays socialistes avaient passé par une période considérablement longue du système centraliste de la direction de l'économie nationale ce qui a eu pour conséquence la baisse de l'importance du contrat de travail tant au point de vue de la naissance du rapport de travail que comme facteur constitutif de la teneur du rapport de travail.

Un groupe significatif ultérieur du rapport de travail est constitué par les conceptions du caractère social du rapport de travail lesquelles partent des vues sociologiques et économiques. Elles surestiment les traits collectifs du rapport de travail tandis que, dans ces conceptions, les traits individuels dans une certaine mesure disparaissent.

Les conceptions du caractère administratif juridique du rapport de travail,

elles n'ont qu'une importance insignifiante. Ce sont les conceptions du caractère mixte de la relation de travail qui apparaissent comme les plus justes pour autant qu'elles respectent comme trait principal le caractère d'obligation et contractuel de la relation de travail. Il est vrai que le rapport de travail comme institution traditionnelle est sujette, en connexité avec le développement de l'économie, aux divers changements, néanmoins sa dépendance du niveau atteint de ce développement ne permet pas, pour le moment, de surmonter complètement son caractère d'échange. En attendant, la société moderne n'a pas le moyen d'utiliser une autre forme de liaison du propriétaire de la force de travail avec les moyens de production que la forme qui est par son essence la forme de marchandise-monnaie. Il est vrai que cette forme va en se modifiant et en se perfectionnant, vu le caractère social de la force de travail, cependant on ne peut pas l'abandonner complètement pas plus qu'on ne peut ôter à la force de travail son caractère de marchandise. C'est ce qui est valable aussi pour le rapport de travail dans les Etats socialistes lors même qu'on y a réalisé des changements sociaux aussi significatifs qu'est la liquidation des distinctions de classe (résidant dans la propriété des moyens de production mais non pas dérivant de la division du travail ou d'une autre inégalité des hommes) et de l'exploitation.

Le caractère de la force de travail dans les Etats socialistes et dans les systèmes capitalistes développés peut se faire valoir en somme de manière similaire (pour autant que nous comprendrons le refoulement plus ou moins grand du caractère de marchandise de la force de travail du point de vue de la quantité). Les changements qui se sont produits dans la nature de la force de travail sont dûs, en premier lieu, au développement de l'économie et de l'organisation s'élargissant du travail social, à la mise en oeuvre des intérêts matériels des travailleurs. Les intérêts idéologiques peuvent bien contribuer efficacement à cette mise en oeuvre. Ils sont d'ailleurs, eux-mêmes, liés (même si non de manière immédiate) à la base économique. Les intérêts idéologiques ne peuvent cependant pas obtenir plus que n'offre le niveau atteint du développement de la société à une étape donnée de l'évolution.

Il est incontestable que le capitalisme et le socialisme diffèrent en principe. Le socialisme en tant que négation dialectique du capitalisme emprunte la base matérielle naissant sous le capitalisme et se rattache à elle. Au cas où la base matérielle n'a pas encore été suffisamment développée, le pays socialiste doit parcourir, en créant la base matérielle, les étapes (par ex. dans la structure de la production, dans le développement technico-économique et similaires) que l'Etat capitaliste a déjà passé. Pour ce faire, il doit utiliser même le caractère de marchandise-monnaie de la force de travail.

Le changement du caractère de la force de travail, c.-à-d. la disparition complète de son caractère de marchandise ne se produira que dans le communisme. Or, ceci ne sera pas la conséquence de la morale et de la conscience mais du progrès scientifique et technique et des rapports socio-économiques y correspondant qui ne nécessiteront plus le caractère de marchandise-monnaie de la force de travail, et naturellement aussi du niveau atteint du développement de l'économie et de la société. C'est seulement alors qu'on pourra parler de la socialisation complète du travail et des moyens de production car la socialisation au sens économique et social suppose la création de conditions assurant le développement à tous égards de tous les hommes, c.-à-d. notamment la création de telles conditions où

- le travail n'est pas effectué sous la pression de la nécessité économique de l'individu mais il est son besoin;
- l'homme n'est pas assujéti aux besoins de la production et de la société et cela ni aux besoins techniques ni aux besoins dérivant de la division du travail, de l'inégalité de classe ou d'une autre inégalité.

L'étatisation, c.-à-d. ce qu'on appelle la socialisation au sens juridique, n'est qu'une des conditions préalables importantes de la socialisation des moyens de production et du travail au sens économique. Certains éléments de socialisation juridique, ce sont les formes de participation des travailleurs à la direction et similaires.

Au caractère de marchandise de la force de travail répond la teneur traditionnelle du contrat de travail et donc aussi du rapport de travail, savoir „l'obligation du citoyen d'effectuer en personne le travail pour un autre sujet en subordination d'organisation et l'obligation de cet autre sujet de lui accorder une rémunération en contrepartie du travail exécuté. Cette teneur traditionnelle du rapport de travail a été conservée même dans la société capitaliste économiquement développée et elle s'est maintenue même dans la société socialiste. La teneur ultérieure du rapport de travail dépasse évidemment largement la teneur traditionnelle et elle imprime au rapport de travail des traits ultérieurs ce qui est dû avant tout au caractère social de la force de travail.

Le rapport de travail est, même à l'étape actuelle, une forme juridique, dont le contenu est la relation de travail sociale dont l'essence est l'utilisation de la force de travail d'un sujet par un autre sujet moyennant un équivalent. Il s'agit donc, au fond, d'un rapport d'échange reposant sur le principe „do ut des“. Le rapport de travail présente des traits caractéristiques qui dérivent du caractère spécial de la force de travail. Elle est un rapport contractuel et d'obligation mais, par son contenu, elle dépasse largement son assise contractuelle. Cela vient de son caractère de droit individuel car c'est en lui que se réalise toute une série de droits sociaux fondamentaux du citoyen. Son caractère de droit individuel est respecté et par son assise contractuelle et par la détermination par le contrat d'une partie de son contenu. Sa teneur plus large laquelle dépasse largement l'assise contractuelle est également la conséquence de son caractère juridique d'organisation lié aux besoins de la direction des processus sociaux de travail; les éléments qui sont l'expression du caractère juridique d'organisation du rapport de travail altèrent l'égalité des parties, caractéristique des autres rapports contractuels et d'obligation. Le rapport de travail, notamment dans la sphère économique, a également les traits collectifs qui se manifestent surtout par les éléments de participation des travailleurs à la gestion de l'entreprise, le cas échéant par la participation aux résultats économiques obtenus.

Les conceptions théoriques du caractère contractuel et d'obligation du rapport de travail dans la théorie juridique socialiste de travail, qui ont découlé d'une union plus étroite avec les conditions concrètes du travail, paraissent comme les plus exactes et les plus réelles tout en n'étant pas tout fait exhaustives.

Leur côté positif est de s'appuyer sur le trait fondamental du rapport de travail. Par contre, les caractéristiques de la nature sociale du rapport de travail, elles étaient en harmonie avec les conclusions simplifiées de la science économiques et n'ont été dégagées que de la forme juridique de la propriété socialiste. C'est pourquoi elles sont unilatérales et non réelles. Elles généralisent seulement les traits collectifs du rapport de travail.

K problematice právního postavení podniku

К вопросу об основах правового положения
предприятия

Zur Problematik der rechtlichen Stellung der Unternehmen

ZDENĚK PŘIBYL

I. ÚVOD

Jedním z předpokladů uskutečnění ekonomického způsobu řízení národního hospodářství tak, jak byl zamýšlen,¹⁾ je nová — základním myšlenkám tohoto způsobu řízení adekvátní — právní úprava organizačního uspořádání a celkového postavení socialistických podniků. (Že to skutečně je jeden z nejpodstatnějších předpokladů, to ukázaly i zkušenosti z dosavadního postupného zavádění nové soustavy řízení národního hospodářství od poloviny roku 1965.) Proto byla již před časem ustavena zvláštní komise odborníků, vedená profesorem Řezníčkem, jejímž úkolem bylo propracovat právě tyto otázky. Komise se dopracovala některých důležitých závěrů; inspirovala také řadu teoretických i praktických pracovníků k samostatným úvahám o funkci a postavení socialistického podniku i o požadavcích na příslušnou právní úpravu.²⁾

¹⁾ Plenární zasedání ÚV KSČ ve dnech 28. 3. až 5. 4. 1968 podtrhlo naléhavou potřebu realizace hluboké hospodářské reformy, která byla v referátu prvního tajemníka ÚV KSČ charakterizována jako úsilí o vytvoření takového hospodářského systému, který by byl syntézou plánu a trhu. Správnost požadavku syntézy plánu a trhu ukazují zkušenosti jiných socialistických zemí (např. ekonomický systém NDR, ekonomický mechanismus MLR atd.). Dnes však již víme, že uplatnění takového systému předpokládá splnění určitých objektivních podmínek v národním hospodářství; v přítomné době právě tyto předpoklady chybějí.

²⁾ Z činnosti komise vyšlo několik variant materiálu o postavení, úloze a řízení socialistického podniku. Z úvah jednotlivých pracovníků upozorňují aspoň na tyto: J. Pek: Socialistické podniky a socialistické podnikání, Podniková organizace č. 7/1964, str. 291—294; Z. Kodet: Nová ekonomická soustava a systém podnikové hmotné zainteresovanosti, Politická ekonomie č. 13/1965, str. 302—311; O. Karen: Socialistický podnik — základní článek národního hospodářství, Arbitrážní praxe č. 9/1967, str. 337—347; R. Kocanda: Postavení podniku v socialistické ekonomice, Plánované hospodářství č. 10/1967, str. 13—24; S. Stuna: Právní postavení podniku z hlediska a perspektiv nové soustavy plánovitého řízení, Hospodářství a právo č. 1—2/1967, str. 7—29; M. Sedlák: Postavení a fungování podniku, Nová mysl č. 9—10/1968, str. 1255—1264.

V informacích, které přinesl denní tisk, byly naznačeny obtíže, které musela komise překonávat před lednem 1968.³⁾ Nicméně již v létě 1968 mohla být na základě jejích materiálů vypracována první varianta osnovy zákona o socialistických podnicích. Pak sice nastalo v pracích určité zdržení, ale začátkem roku 1969 se na osnově opět pracovalo. Usnesením prosincového plenárního zasedání ÚV KSČ bylo totiž uloženo předložit osnovu zákona k příslušnému projednání do konce prvního čtvrtletí 1969. Projednávání osnovy rozčeřilo hladinu našeho veřejného života. Průběh diskuse je s dostatek znám z deního tisku. (Srovnej jen např. stanoviska k osnově, která byla vyslovena vládou ČSR — Rudé právo z 19. a 21. 2. 1969 — a VII. všedoborovým sjezdem — Rudé právo z 8. 3. 1969.) Pak se přípravné práce opět zpomalily.

Je třeba znovu podtrhnout to, co bylo již několikrát zdůrazněno, že ovšem *zákon o socialistických podnicích nevyřeší a ani nemůže vyřešit všechny problémy postavení těchto podniků*. Tím méně může vyřešit všechny neduhy našeho národního hospodářství, s nimiž v poslední době zápasíme. Ustanovení zákona mohou v podstatě řešit pouze *organizační otázky* a *základní principy majetkového postavení podniků*. Platí tedy to, co jsem uvedl shora, že zákon nemůže být ničím víc než jedním z předpokladů ekonomického způsobu řízení. Rozsah mých dalších úvah o postavení socialistických podniků jde v leckterých směrech nad rámec daný osnovou zákona.

Před časem shrnuli Boguszak a Jičínský⁴⁾ stručně principy, které charakterizovaly právní řád, jehož pomocí se prosazoval administrativně-centralistický systém řízení národního hospodářství, a naznačili směry vývoje právního řádu v podmínkách soustavy nové. Proto se *obecnou* problematikou právního řádu v podmínkách administrativně-centralistického systému i v podmínkách nové soustavy řízení již zabývat nebudu; odkazuji čtenáře na citovanou práci, s jejímiž vývody zásadně souhlasím. Základní otázka, kterou si kladu, zní: Jaké rysy musí mít organizačně právní formy socialistického podnikání, aby byly s to plnit ony úkoly, s jejichž plněním ekonomický způsob řízení počítá. S tím ovšem těsně souvisí také otázka, jaké druhy organizačně právních forem podnikání nezbytně potřebujeme.

Dříve ovšem, než přistoupíme ke konkrétním úvahám na toto téma, je třeba věnovat pozornost samému *pojmu podniku*, kterého se dnes často v mnohých pracech užívá, aniž jeho obsah byl blíže určen. Dále je třeba podat aspoň stručný přehled dosavadního vývoje naší legislativy ve věci podniku po roce 1945 i nejpodstatnějších zásad, na nichž dnešní právní úprava spočívá.

³⁾ Viz např. článek Podnik a jeho postavení, Rudé právo z 13. 3. 1968, nebo J. Toman: Ujasnit postavení podniků — další krok k nové soustavě řízení, Rudé právo z 30. 3. 1968.

⁴⁾ Viz J. Boguszak—Z. Jičínský: Právo v různých systémech řízení socialistického hospodářství, Právnické štúdie č. 1/1967, str. 31—58.

Termín „podnik“ má dlouhou historii. Podnik byl v průběhu vývoje definován mnoha různými způsoby. Různé definice byly vytvořeny podle toho, z jakých hledisek se ke zkoumání podniku přistupovalo. Každý vědní obor si vytvářel definice vlastní. Existují proto např. *definice ekonomické, sociologické* a samozřejmě také *právní*. Definice vypracované ekonomickou vědou si všímají pochopitelně výhradně nebo aspoň především ekonomických stránek jevu; právní definice zas naopak přistupovaly ke zkoumání podniku jako k fenoménu právnímu a snažily se většinou potlačit všechny ostatní stránky.

Ani uvnitř jednotlivých vědních oborů nejsou v otázce definice podniku jednotná stanoviska. Názory se různí především podle metodologického východiska. Proto existuje uvnitř jednotlivých vědních oborů prakticky tolik definic podniku, kolik je v tom kterém oboru škol.

Tak např. v právní vědě ty školy, které vycházely z předpokladu, že právní teorie poznává právo jedinou, ryze právní metodou (*dogmatickou*, či ještě lépe *normativní* metodou), odlišnou od metod použitelných v ostatních vědách, dospěly k úplnému odhmotnění podniku. Podnik se jim jevil jen buď jako nehmotný bod přičítatelnosti, nebo jako personifikovaná právní norma (stanovy, statut atd.).⁵⁾ Viděly podnik jen v *ryze právní kvalitě*.

Školy, které považují za nezbytné při poznávání práva užívat i metod, kterých užívají také jiné vědy než věda právní, byly naopak často sváděny k zdůrazňování faktů ležících vně práva a mnohdy jen přejímaly ekonomické nebo sociologické definice, aniž podchytily to, co je z hlediska práva podstatné.⁶⁾

Nejdál v poznání podstaty podniku z právního hlediska dospěla u nás tradiční teorie obchodního práva, jejíž vývoj vyznačují jména Randa, Hermann-Otavský a Wenig-Malovský. Nelze ovšem zapomenout, že jí dosažené výsledky vycházejí z analýzy podniku v podmínkách kapitalistického výrobního způsobu a že tedy je nezbytné zkoumat, zda, popř. jak dalece jsou tyto výsledky v podmínkách socialistického způsobu výroby dosud platné či zda jsou již překonány.

Nejprve stručně reprodukuje výsledky, ke kterým věda obchodního práva dospěla.

Rozlišovala především podnik ve smyslu *subjektivním* a ve smyslu *objektivním*.

Podnikem ve smyslu *subjektivním* se rozuměla *určitá činnost nebo spíš komplex činností*, „jež spojuje určitá aktiva ve zvláštní, od ostatního jmění fakticky oddělený celek. Jádrem toho komplexu činností je pravidelné

⁵⁾ Viz např. J. Slezák: Podnik jako normotvorná jednotka, Praha 1947.

⁶⁾ Srov. např. definici podniku G. Švamberka: Rukověť obchodního práva, Praha 1946, str. 60.

uzavírání obchodů. (čl. 271 a 272 obch. zák.), které se děje v úmyslu mít z toho stálý výdělek“.⁷⁾

Podnik ve smyslu *objektivním* se rozuměl *určitý immateriální statek (spočívající v organizaci provozu, v uskutečnění podnikatelské ideje na základě poznání možnosti odbytu)*. V tomto smyslu je podnik předmětem zvláštního subjektivního práva, které je „právem na statku immateriálním, příbuzným právům původcovským, od nichž se ovšem liší tím, že není právem výlučným“.⁸⁾ Toto zvláštní subjektivní právo se nazývá *právo na podniku*.⁹⁾

Existují sice také některé jiné teorie, ale ty nenabýly v naší právní vědě významnějších pozic. Zmíním se proto pouze o jedné z nich, která, přestože neměla ve své době zvláštní význam, je pro nás zajímavá, protože předjímá některé naše budoucí úvahy. Jde o teorii právní subjektivity podniku; tato teorie považuje podnik za právní subjekt odlišný od osoby podnikatele. Tato konstrukce byla odmítnuta především Hermannem-Otavským, který „popřel, že by se vývoj právní ubíral tímto směrem“.¹⁰⁾ Je to pochopitelné. Praktické důsledky této konstrukce mohou být v kapitalistickém sociálně ekonomickém řádu sotva obecně přijatelné. Tam totiž, kde *sám podnik je subjektem práv*, nutně a logicky *stává se majitel podniku toliko jeho orgánem*. To je představa neslučitelná s kapitalistickým pojetím soukromého vlastnictví výrobních prostředků.

Vraťme se však znovu k teorii zvláštního práva na podniku. Ta považuje za subjekt tohoto práva *majitele podniku*, jímž může být *jednotlivec (fyzická osoba)* nebo *právní osoba*, zejména *obchodní společnost (zvláště akciová společnost nebo společnost s ručením omezeným)* nebo *svépomocné společenstvo (družstvo)*. O majiteli podniku se běžně v teoretické literatuře mluví též jako o formě podniku.¹¹⁾

Tak se objevuje termín podnik vlastně ještě v dalším významu, totiž jako *určitá organizačně právní forma*.

Stručně shrnuto: s termínem podnik se setkáváme v podstatě v trojím smyslu, a to:

1. podnik jako *komplex činností*, jehož těžištěm je pravidelné uzavírání obchodů,
2. podnik jako *immateriální statek*, jako předmět práva na podniku,

⁷⁾ A. Malovský-Wenig: Příručka obchodního práva, Praha 1947, str. 81.

⁸⁾ A. Malovský-Wenig, tamtéž, str. 82.

⁹⁾ Srov. např. J. Drábek: Právo na podniku a jeho reflexy na osobní svobodu, Praha 1934, zejména str. 30 a 33.

¹⁰⁾ J. Drábek, tamtéž, str. 27. Dnes, s odstupem více než půl století, můžeme konstatovat oprávněně, že se Hermann-Otavský se svým názorem přece jen do určité míry unáhlil. Nejen v socialistických zemích byly socialistické podniky nadány právní subjektivitou, ale i v průmyslově vyspělých kapitalistických zemích, kde byla provedena dílčí nacionalizace, byly nacionalizované podniky konstituovány většinou jako právní subjekty.

¹¹⁾ Srov. např. Moderná organizácia výrobných podnikov, Bratislava 1947, str. 12.

3. podnik jako *organizačně právní forma*, jako subjekt práva na podniku.

Toto trojí pojetí má své základy především v ekonomických podmínkách kapitalismu volné soutěže. Proti sobě stojí na jedné straně kapitalista a na druhé straně *podnik jako kapitalistou spojené věcné a osobní činitele výroby*. Tyto činitele není možné spojit k produktivní činnosti jinak než účastí kapitalisty. Jen on může svým rozhodnutím výrobní prostředky buď nechat ležet ladem, anebo jim dát přijetím zaměstnanců produktivní smysl. Již kapitalismus v pozdějších stádiích však tyto podmínky pozměnil. Na první pohled možná neznatelně, ale přece jen změnil.

Na to, že podnikání směřuje od individualismu ke kolektivismu, upozornili svým dílem již Marx a Engels. Po první světové válce se objevila řada pozoruhodných prací ekonomů, které ukazovaly na tyto změny.¹²⁾

Hovoří se někdy o tom, že uvedené změny daly vzniknout *objektivnímu podniku*.¹³⁾ V nových podmínkách se podnik do značné míry vzdaluje svému vlastnímu majiteli, sám si vytváří kapitál, sám se financuje a ukládá si v dobách konjunktury rezervy pro příští dobu, řízení podniku přechází od vlastníka na manažera, jednostranný subjektivní zájem kapitalisty na zisku ustupuje do určité míry objektivnímu zájmu na výrobě samé a na zabezpečení sociální problematiky, podnik se včleňuje do hospodářského organismu státu a objevují se i integrační tendence jdoucí přes hranice státu.

Tyto postupné změny charakterizují ekonomické zespolečenštění výroby. Neznamenají sice samy o sobě odstranění soukromého přivlastňování, ale právě tím, že na jedné straně zachovaly soukromé přivlastňování a na druhé straně dovedly zespolečenštění výroby do dosud neznámých rozměrů, nastolily řešení důležitého ekonomicko-politického problému, problému socializace výrobních vztahů. Prostředky jeho praktického řešení musely být a jsou teprve hledány.

Je pochopitelné, že odraz těchto změn se projevil i ve sféře právní.

Podnik, původně převážnou většinou chápáný zejména jako *předmět práva na podniku*, začíná se pomalu, v důsledku změněné ekonomické situace, jevit i právní vědě v jiném světle. I když sám podnik nemůže být ještě obecně uznán za subjekt práva, objevuje se řada jednotlivých subjektivních práv, které — bez ohledu na to, kdo je jejich subjektem — *určitým způsobem lpějí na podniku*. Jde především o *právo známkové*, *právo firemní* a *právo patentní*. V teorii se začíná mluvit o tzv. atrakční stránce podniku.¹⁴⁾

V obecném povědomí vystupuje podnik do popředí na místo subjektu práva (majitele podniku) a začíná být sám pocítován jako subjekt práv (to je zvláště významné tam, kde podnik je provozován ve formě kapitálové

¹²⁾ Kromě prací ekonomů-marxistů, zejména ekonomů v SSSR, jde zvláště o práce Keynesa a Sombarta.

¹³⁾ J. Hejda: *Hospodářská funkce akciové společnosti*, Praha 1930.

¹⁴⁾ A. Malovský-Wenig, *tamtéž*, str. 85.

společnosti nebo družstva). *Vědomí rozdílu* mezi podnikem jako určitou objektivní ekonomickou realitou a podnikem jako organizačně právní formou se postupně stírá.

III. VÝVOJ LEGISLATIVY PO ROCE 1945

Naše hospodářské zákonodárství učinilo na úseku znárodněného průmyslu, bank a pojišťovnictví v roce 1945 první pokus dát výše uvedeným vývojovým tendencím, směřujícím k objektivizaci podniku, zákonný výraz. Stalo se tak ustanoveními prvních znárodnovacích dekretů presidenta republiky č. 100 až 103/1945 Sb., které vytvořily organizační formu *národních podniků* jako subjektů práv, zamýšlenou původně jako universální forma socialistického podnikání ve státním socialistickém sektoru.

Později — v souvislosti s nutnou *diferenciací podnikatelských organizačních forem* (vedle národních podniků vznikly např. komunální podniky, podniky státního obchodu, zásobovací a odbytové základny, kombináty, trusty atd.) a zejména ovšem s *vytvořením oddělené tzv. mimotržní sféry* (jež bylo důsledkem postupně stále důslednějšího uplatňování administrativně-centralistického systému řízení národního hospodářství) — bylo hledáno společné označení pro všechny účastníky mimotržních vztahů. Podle vzoru jiných socialistických zemí bylo pro ně přijato obecné označení *socialistické organizace*, jejichž jedním druhem jsou *organizace hospodářské*, tj. takové, jejichž předmětem činnosti je některý z druhů činnosti hospodářské (tj. výroba, obchod nebo služby).

Obsah pojmu *socialistická organizace* je širší, než obsah někdejšího pojmu (obchodní) podnik; zahrnuje v sobě totiž např. i tzv. státní rozpočtové organizace, mezi nimi zejména i státní orgány. I obsah pojmu *hospodářská organizace* je vlastně širší, než obsah pojmu (obchodní) podnik; zahrnuje nejen útvary, které uzavírají *obchody* (kterýžto termín ovšem zrušením obchodního zákoníku pozbyl významu), ale *všechny mimotržní subjekty, které provozují jakoukoliv hospodářskou činnost*.

Termínu *socialistická organizace* používá i naše současná pozitivně právní úprava. Ta také prakticky zcela opustila obecné označení základních podnikatelských jednotek jako *podniky*. Termín *podnik* užívá jen buď jako *součást označení některých konkrétních organizačně právních forem*, jako jsou např. *oborové podniky* (§ 2 odst. 1 písm. a) vládního nařízení č. 132/1965 Sb., o organizaci výrobních hospodářských jednotek a v jejich statutech), *družstevní podniky* (§ 80 h. z.), *podniky nebo hospodářská zařízení společenských organizací* (§ 102 h. z.) anebo *podniky zahraničního obchodu* (srov. § 389 odst. 2 h. t.), nebo jako *legislativní zkratky* (viz např. § 4 odst. 4 vl. nař. č. 100/1966 Sb.).

Příslušné platné právní předpisy, zejména hospodářský zákoník a některé zvláštní předpisy,¹⁵⁾ vytvářejí tuto soustavu socialistických organizací:

¹⁵⁾ Zákon č. 119/1948 Sb., o státní organizaci zahraničního obchodu a mezinárodního zasilatelství, zákon č. 243/1949 Sb., o akciových společnostech, zákon č. 49/1959

— *státní organizace*, které se dále dělí na *státní hospodářské organizace*, *státní rozpočtové organizace* a konečně *jiné státní organizace než jsou organizace hospodářské nebo rozpočtové*;

— *družstevní organizace*, k nimž patří jednak *družstva* (včetně jednotných zemědělských družstev), *vyšší družstevní organizace* (včetně Ústřední rady družstev jakožto vrcholného orgánu československého družstevnictví) a tzv. *družstevní podniky*, které mohou být zřizovány vyššími družstevními organizacemi, popřípadě též tzv. *společné družstevní podniky*, s jejichž zřizováním počítá zákon č. 49/1959 Sb., o jednotných zemědělských družstvech;

— *společenské organizace*, mezi nimiž zvláštní skupinu tvoří *podniky*, popřípadě *jiná hospodářská zařízení ústředních orgánů společenských organizací*;

— *jiné než státní, družstevní nebo společenské organizace*, kterážto skupina zahrnuje ty organizace, které — se zřetelem na jejich charakteristické znaky — nelze zařadit k žádné z předchozích skupin organizací.¹⁶⁾

Z této soustavy můžeme pro další naše zkoumání, zaměřené výlučně na podniky, pustit ze zřetele (neboť povětšinou *nejde o podnikatelské formy v pravém slova smyslu* a tedy ani o podniky, jak je máme na mysli) tyto organizace:¹⁷⁾

— státní rozpočtové organizace,

— jiné státní organizace než jsou organizace hospodářské a rozpočtové,

— společenské organizace kromě podniků nebo jiných hospodářských zařízení ústředních orgánů společenských organizací,

— většinu jiných organizací než jsou organizace státní, družstevní nebo společenské.

Sb., o jednotných zemědělských družstvech, zákon č. 117/1965 Sb., o Státní bance československé, zákon č. 82/1966 Sb., o pojišťovnictví, zákon č. 72/1967 Sb., o Státní spořitelně, a § 85, odst. 6 vládního nařízení č. 100/1966 Sb., o plánovitém řízení národního hospodářství.

¹⁶⁾ Patří sem zejména tzv. podniky zahraničního obchodu, zřizované podle zákona č. 119/1948 Sb., Československá obchodní komora, akciové společnosti, pokud mají povahu socialistických organizací (tj. pokud svou činností přispívají k rozvíjení socialistických vztahů), Ústředí československé advokacie, krajská sdružení advokátů a Městské sdružení advokátů v Praze podle zákona č. 57/1963 Sb., kulturní fondy podle zákona č. 35/1965 Sb. (Český literární fond, Slovenský literární fond, Český hudební fond, Slovenský hudební fond, Český fond výtvarných umění, Slovenský fond výtvarných umění), sdružení rodičů a přátel školy podle zákona č. 186/1960 Sb. a myslivecká sdružení podle zákona č. 23/1962 Sb. Do této skupiny organizací bude nutno zařadit také organizace, které vzniknou podle ustanovení § 85, odst. 6 vládního nařízení č. 100/1966 Sb., o plánovitém řízení národního hospodářství.

¹⁷⁾ Přitom samozřejmě do určité míry zjednodušujeme skutečnost, neboť i zde jsou provozovány jednotky, které mají povahu podniku (např. některé ústavy provozované ve formě hospodářských organizací). Od toho abstrahuji v zájmu zjednodušení dalšího výkladu. Za rozhodující беру jen základní, typické poslání té které organizačně právní formy.

Zbývají tedy v podstatě jako předmět našeho zkoumání tyto organizačně právní formy:

- státní hospodářská organizace (o většině z nich se často — nikoliv v souladu s právními předpisy — mluví jako o státních podnicích),
- družstva a vyšší družstevní organizace,
- družstevní podniky, event. společné družstevní podniky,
- podniky, popř. jiná hospodářská zařízení společenských organizací,
- podniky zahraničního obchodu,
- akciové společnosti,
- organizace vzniklé na základě smlouvy o sdružení.¹⁸⁾

IV. ZÁSADY PRÁVNÍHO POSTAVENÍ PODNIKU PODLE SOUČASNÉHO STAVU LEGISLATIVY

Abychom mohli v dalším uvažovat o tom, jak dalece výše naznačená soustava pozitivním právem upravených hospodářských organizací vyhovuje podmínkám a potřebám ekonomického řízení, je třeba předem vylíknout charakteristické rysy jejich jednotlivých reprezentantů. Ty zde nelze samozřejmě postihnout v celé šíři; omezíme se proto jen na zjištění,

- a) jak je u jednotlivých druhů hospodářských organizací uplatněn vztah státu (resp. jednotlivých státních orgánů) k těmto organizacím,
- b) jak je právně regulováno vznikání a popřípadě i zanikání hospodářských organizací;
- c) jak je uspořádáno jejich řízení a správa.¹⁹⁾

a) Vztah státu a podniků

Pokud jde o otázku vztahu mezi státem (jeho orgány) a hospodářskými organizacemi, nelze na ni odpovědět (máme-li na mysli právní úpravu tohoto vztahu) *jednotně* pro všechny druhy hospodářských organizací. Tento vztah je diferencován podle jednotlivých druhů. Faktický stav se ovšem od právního stavu v určité míře liší, a to — obecně řečeno — v neprospěch podnikové samostatnosti hospodářských organizací, takže se u jednotlivých druhů organizací do značné míry vyrovnává.

Pokud jde o skupinu organizací, která je početně i ekonomickou váhou nejvýznamnější, tj. o skupinu *státních hospodářských organizací*, platí pro vztah mezi státem (jeho orgány) a těmito organizacemi zásada *hierarchického uspořádání na základě organizačních vztahů administrativní nadřízenosti a podřízenosti*. Každý článek v tomto systému, každý jednotlivý

¹⁸⁾ Podle § 85, odst. 6 vládního nařízení č. 100/1966 Sb., o plánovém řízení národního hospodářství.

¹⁹⁾ Řízením a správou zde myslím řízení a správu podniku v tradičním pojetí. Nemyslíme tím tedy ani státní řízení, ani tu část státní správy, která se zabývá problematikou hospodářství. Jinými slovy: máme zde na mysli vztahy především uvnitř hospodářské organizace a nikoliv vztahy mezi hospodářskou organizací a orgány hospodářského řízení.

stupeň řízení (jímž je také sám podnik) je podřízen stupni vyššímu až po ministerstvo a vládu. V období důsledného uplatňování administrativně-centralistického systému řízení je tato podřízenost *neomezená*; teprve když začaly být uplatňovány některé prvky nové soustavy řízení, byla legislativními opatřeními²⁰⁾ *omezena a zúžena* na přesně vymezenou sféru. Tak zejména v oblasti ukládání hospodářských úkolů byla podřízenost hospodářských organizací zúžena uplatněním právního institutu tzv. *závazných úkolů plánu a závazných limitů*, v oblasti finančních vztahů se podřízenost projevuje ve formě tzv. *dlouhodobých ekonomických nástrojů* (odvodů) a *operativních ekonomických nástrojů*.

Vymezení podřízenosti státních hospodářských organizací nejsou však zakotvena jen v legislativních opatřeních; připustila se možnost dalšího rozšíření podřízenosti u podniků začleněných v trustu podniků a u podniků přidružených k oborovému podniku, a to *ve statutech výrobních hospodářských jednotek*. Této možnosti bylo také — jak ukazuje rozbor zkušeností získaných při vypracovávání a projednávání těchto statutů — využito, většinou nikoliv v souladu s důsledným uplatňováním myšlenky samostatnosti podniku, jak ji má na mysli ekonomická soustava řízení.²¹⁾

Uvedená legislativní opatření vycházejí z předpokladu, že kromě oblastí, které samy vymezují nebo které budou vymezeny ve statutech výrobních hospodářských jednotek, neexistuje administrativní podřízenost podniků. Samo toto opatření však nepostačuje a skutečnost je proto poněkud jiná, než bylo zamýšleno. Zejména způsob právní regulace jednak vznikání a zanikání státních hospodářských organizací, jednak jejich řízení a správy podstatně rozšiřují oblast administrativní podřízenosti hospodářských organizací a vytvářejí takovou atmosféru, v níž nejsou vždy plně uplatněny ani ty oblasti podnikové samostatnosti, které byly právními předpisy podnikům vyhrazeny.²²⁾ Nadřízené orgány mají totiž v rukou stále takové prostředky (např. možnost odvolání ředitele podřízené hospodářské organizace, možnost zrušení této organizace), že podrobnější *vymezení sféry podnikové samostatnosti* je do značné míry iluzorní.

V zásadě stejné principy řízení se uplatňují i u podniků zahraničního obchodu, i když tyto podniky nejsou formálně státními organizacemi.

²⁰⁾ Původně zejména ustanoveními vyhlášky č. 90/1965 Sb. a nyní zejména vládního nařízení č. 100/1966 Sb.

²¹⁾ Srov. můj článek Několik poznámek ke statutům výrobních hospodářských jednotek, Právník č. 10/1966, str. 894—906. Na případy rozšiřování podřízenosti v ustanoveních statutů výrobních hospodářských jednotek upozorňuje také S. Stuna v článku Právní postavení podniku z hlediska perspektiv nové soustavy plánovitého řízení, Hospodářství a právo č. 1—2/1967, str. 16 a n. Obsáhlý rozbor situace při vypracovávání statutů výrobních hospodářských jednotek podal svého času ve svém článku také V. Brandejs: Úprava řídicích vztahů ve výrobních hospodářských jednotkách, Arbitrážní praxe č. 6/1966, str. 201—209.

²²⁾ Máme na mysli všechny oblasti podnikové činnosti, s výjimkou těch, které byly vyhrazeny vyhl. č. 90/1965 Sb. a nyní vládním nařízením č. 100/1966 Sb. orgánům hospodářského řízení.

Podobně je tomu dokonce i u akciových společností, kde potřebný právní základ k tomu poskytuje ustanovení § 16 zákona č. 243/1949 Sb., jednající o tzv. státním dozoru nad akciovými společnostmi.

Mohlo by se zdát, že jiná je situace u družstevních organizací.²³⁾ Ve skutečnosti však ani zde podstatného rozdílu není. Z hlediska uplatňovaných metod řízení lze do určité míry oprávněně hovořit o postátnění družstev v administrativně-centralistickém systému řízení. V rámci družstevního sektoru byla vybudována obdobná organizace jako ve státním sektoru. Funkci ministerstev zde plnily ústřední svazy družstev, popřípadě Ústřední rada družstev. Těmto vyšším družstevním organizacím dalo ustanovení § 87 h. z. oprávnění vydávat v souladu s právními předpisy a potřebami národního hospodářství pro obor své působnosti závazné směrnice, zejména v otázkách organizace, plánování, hospodaření s majetkem, financování a úvěrování. Tohoto zmocnění se běžně užívalo k přenášení stejných zásad, jaké platily ve státním sektoru, do sektoru družstevního.

To co bylo dosud řečeno o družstvech, netýká se sice družstev *zemědělských*, organizovaných podle zákona č. 49/1959 Sb., avšak to neznamená, že by zde býval vztah k nadřízeným orgánům volnější; spíše naopak.

Konečně ani podniky a hospodářská zařízení společenských organizací nebyly v tomto směru samostatné. Pomineme-li jejich těsnou svázanost se společenskou organizací, která je zřídila, jejíž formy se určovaly organizačními předpisy, vydávanými touto organizací celkem podle jejího libovolného uvážení, bylo i zde možné cestou plánovací metodiky podnikovou samostatnost výrazně omezit.

A tak vlastně jen u nového typu socialistických organizací, totiž organizací vzniklých na základě smlouvy o sdružení socialistických organizací, se počítalo s podnikovou samostatností *ve vztahu ke státu* (státním orgánům), nikoliv však zcela také *ve vztahu k těm socialistickým organizacím, které novou organizaci zřídily*. Právní předpisy jsou však v tom směru kusé a praktické zkušenosti s touto podnikovou formou, které by bylo možno nějak zobecnit, zatím chybějí.

b) Vznikání podniků

Způsob vznikání hospodářských organizací je u jednotlivých organizačně právních forem rozdílný. V našem současném právním řádu se uplatňují tyto právní skutečnosti, na jejichž základě vznikají hospodářské organizace:

a) *normativní právní akt* (zejména zákon),²⁴⁾

²³⁾ Družstevními organizacemi jsou ve smyslu ustanovení hospodářského zákoníku nejen družstva, ale i vyšší družstevní organizace a družstevní podniky.

²⁴⁾ Normativním právním aktem byly zřízeny některé státní i jiné socialistické organizace, jako např. Státní banka československá (zák. č. 31/1950 Sb.; jejíž právní poměry se nyní řídí zákonem č. 117/1965 Sb.), Česká státní pojišťovna a Slovenská státní pojišťovna (zák. č. 82/1966 Sb. ve znění zák. č. 162/1968 Sb.), Česká státní spořitelna a Slovenská státní spořitelna (zák. č. 72/67 Sb. ve znění zák. č. 163/1968 Sb.),

b) *individuální právní akt* (rozhodnutí příslušného státního orgánu nebo orgánu jím pověřeného,²⁵⁾

c) *jednostranný právní úkon*,²⁶⁾

d) *smlouva*.²⁷⁾

Hospodářské organizace zřizuje *buď sám stát* (ať již normativním právním aktem nebo individuálním právním aktem některého ze státních orgánů), nebo *některé jiné subjekty* (buď přímí účastníci kooperačních hospodářských vztahů, jako jsou podniky, družstva apod., nebo jednotliví občané, jako je tomu při zakládání družstev). *Tam, kde hospodářské organizace nezřizuje sám stát, obvykle si zachovává určitou ingerenci při zřízení podniku, a to formou udělování souhlasu některým ze státních orgánů nebo jiným orgánem, který je k tomu právním řádem zmocněn, nebo vzetím na vědomí zřízení organizace státním orgánem. Jen v některých případech takového souhlasu ani vzetí na vědomí třeba není.* Je tedy podle našeho právního řádu ve většině případů, pokud jde o vznik podniku, uplatněn tzv. *koncesní systém*; v některých případech (výjimečně) se uplatňuje tzv. *registrační systém*.

Tak např. ke zřízení akciové společnosti je podle § 3 písm. a) zák. č. 243/1949 Sb. zapotřebí *státního povolení*, které uděluje (podle § 4 cit. zákona) ministerstvo příslušné podle předmětu podnikání společnosti. Nebo ke zřízení společného družstevního podniku je třeba podle § 34 odst. 2 zák. č. 49/1959 Sb. *schválení okresního národního výboru* (popřípadě krajského národního výboru). Podobně je tomu i při vzniku družstev a družstevních svazů; souhlas zde však *neuděluje státní orgán*, nýbrž na základě zákonného zmocnění [§ 89 písm. c) h. z.] vyšší družstevní organizace.

V těchto případech jde o uplatnění koncesního systému.

Ústřední rada družstev (zák. č. 19/1948 Sb.), jejíž právní poměry se nyní řídí ustanoveními hospodářského zákoníka, zejména jeho § 79 a n., nebo Ústředí čs. advokacie (zák. č. 57/1963 Sb.).

²⁵⁾ Za individuální právní akt se považuje opatření o zřízení převážné většiny *státních hospodářských organizací*, bez ohledu na to, zda jsou nazývány podniky, oborová ředitelství, účelové organizace apod. (srov. ustanovení § 42 h. z. a ustanovení § 21 zákona č. 69/1967 Sb., o národních výborech) a *podniků zahraničního obchodu* (srov. zák. č. 119/1948 Sb. a ustanovení § 389 h. z.).

²⁶⁾ Jednostranným právním úkonem se zřizují zejména družstevní podniky a podniky nebo jiná hospodářská zařízení společenských organizací (srov. § 80 a § 102 h. z.).

²⁷⁾ Tento způsob zřizování je typický pro družstva (viz § 86 h. z.), svazy družstev (srov. § 89 ve spojení s § 78, odst. 1 h. z.), společné družstevní podniky (§ 33 a n. zák. č. 49/1959 Sb., o jednotných zemědělských družstvech), akciové společnosti (viz zák. č. 243/1949 Sb.) a organizace zřizované smlouvou o sdružení (viz § 85, odst. 6 vl. nař. č. 100/1966 Sb.).

²⁸⁾ Registrační systém znamená, že podmínky, za nichž může podnik vzniknout, jsou přesně taxativně vymezeny v právním předpise. Státní orgán přezkoumává jen splnění těchto podmínek. Jsou-li splněny, je právní nárok na to, aby vznik podniku byl státním orgánem vzat na vědomí a podnik zapsán do příslušného, státními orgány vedeného seznamu hospodářských organizací (podnikového rejstříku apod.).

Pokud jde o zřízení podniku smlouvou o sdružení (§ 85 odst. 6 vl. nař. č. 100/1966 Sb.), je k němu zapotřebí — pokud zřízení nového podniku výslovně nedovoluje zvláštní právní předpis — souhlasu nadřízených, tj. buď státních nebo jiných orgánů. Je zde tedy kombinován registrační a koncesní systém.

Registrační systém je uplatněn ustanovením §§ 102 a 107 h. z. pro podniky nebo jiná hospodářská zařízení společenských organizací.

Mechanismu vznikání v podstatě koresponduje také mechanismus zanikání podniků. Státní orgány, které jsou příslušny zřídit podniky, jsou také výlučně oprávněny (kdykoliv podle vlastního uvážení) je zrušit. Rovněž ostatní subjekty, které zřizují podniky (ať již jednostranným úkonem nebo smlouvou), mohou je také (stejnou právní skutečností) zrušit; v některých případech však je zde možný i zásah státního (nebo jiného) orgánu (tak např. podle § 13 odst. 1 písm. b) zák. č. 243/1949 Sb. může být akciová společnost zrušena z důvodu veřejného zájmu opatřením téhož orgánu, který uděluje státní povolení; družstva, popřípadě svazy družstev mohou být podle § 91 odst. 2 hosp. zák. zrušeny rozhodnutím příslušné vyšší družstevní organizace, společný družstevní podnik může být zrušen rozhodnutím okresního, popřípadě krajského národního výboru — § 37 zák. č. 49/1959 Sb.).

V mechanismu vznikání i zanikání podniků se tak do značné míry uplatňují administrativní prvky. O vzniku podniku se rozhoduje — obrazně řečeno — nikoliv „na trhu“, ale „v úřadě“. To odpovídalo administrativně-centralistickému pojetí řízení národního hospodářství. Trh — jehož působnost ostatně byla omezena ve všech směrech — nedával bezprostřední impulsy pro vznikání a zanikání podniků a rozhodnutí o vzniku nebo zániku podniku bylo svěřeno státnímu (event. jinému) orgánu. Rozhodnutí tedy bylo v rukou orgánu, který — což je dáno již jeho samou povahou — při rozhodování o této otázce nestojí pod bezprostředním tlakem trhu, ale činí rozhodnutí zpravidla a především z jiných hledisek.

Jestliže se díváme kriticky na zřizování hospodářských organizací státními orgány, pak tím samozřejmě nechceme podezřívat tyto orgány z úmyslného neobjektivního posuzování skutečných podmínek nebo z neodborného přístupu k posuzování ekonomických otázek. Podstata věci je v tom, že celý tento mechanismus vznikání podniků svou podstatou je jednostranný a k dosažení žádoucích cílů nepřiměřený. Ostatně v tom směru jsme již získali celou řadu nepříjemných zkušeností, zejména v souvislosti s tzv. reorganizacemi kampaňovitě prováděnými.

Tyto poznatky nás vedou k závěru, že celý mechanismus vznikání a zanikání podniků je třeba podrobit revizi a vytvořit takový, který by již svou podstatou vylučoval jednostranná rozhodování o vzniku nebo zániku podniku, který by zabezpečoval, že vznik (zánik) podniku bude mnohem více podřízen skutečným ekonomickým podmínkám. Tím ovšem nechceme říci, že o vzniku podniku by se nemohlo uvažovat a že takový vznik by se nemohl realizovat také z úrovně řídicích státních orgánů; avšak takové rozhodování by mělo být jen jedním ze způsobů vznikání podniků; těžiště

by mělo být v úrovni podnikové, u subjektů, které jsou přímými tržními účastníky a jejichž rozhodnutí v tomto směru jsou motivována i determinována nutností hospodářsky obstát v tržních vztazích. Zde ovšem už jsme u otázky, která bude předmětem našich dalších úvah. V této souvislosti však již zde poznamenejme, že i tam, kde by organizace měly vznikat na základě rozhodnutí učiněných na podnikové úrovni, je třeba zabezpečit ingerenci státních orgánů na vznik těchto organizací, jak o tom bude ještě dále podrobněji řeč.

c) *Správa a řízení podniků*

Pro převážnou většinu hospodářských organizací platí princip řízení a správy *individuálními orgány* (orgány tvořenými jedinou osobou).²⁹⁾ To platí bez výjimek pro státní hospodářské organizace, ať jsou zřizovány jakýmkoliv způsobem, a pro podniky zahraničního obchodu. V případě družstevních podniků nebo jiných hospodářských zařízení společenských organizací je úprava vnitřní organizace, tedy také řízení a správy, zákonem (§ 93 odst. 2 a § 102, odst. 3 h. z.) ponechána statutům, jež vydává, popř. schvaluje organizace či orgán, který takový podnik (zařízení) zřídil. V podstatě je tedy ponechána zřizující organizaci (orgánu) volnost ve volbě principů, podle nichž chce uspořádat řízení a správu podniku. Prakticky se ovšem většinou (nebo dokonce výhradně) aplikují obdobné principy jako u státních hospodářských organizací.

Podstatné není to, že řízení a správu podniku vykonávají individuální orgány, ale zejména to, že nejvyšší řídicí a správní orgány jsou do svých funkcí ustanovovány a ze svých funkcí odvolávány administrativně, nadřízenými orgány. Rozhodující slovo zde tedy opět připadá orgánu, který — nejso tržním účastníkem — může svá rozhodnutí činit do značné míry nezávisle na ekonomických motivech a podle jiných kritérií, než je dosažení dobrých ekonomických výsledků podnikem. To je ovšem vážný faktor, zasahující do „normálního tržního chování“ podniků. Faktor, který je logickým článkem v administrativně centralistickém systému řízení národního hospodářství, skrývá však v ekonomickém systému permanentní nebezpečí, že podnikové chování tímto systémem předpokládané bude „zásahy shora“ nepříznivě ovlivněno. Tím ovšem není řečeno, že stát sám jako podnikatel by neměl mít žádný vliv na ustavování orgánů správy a řízení svých podniků.

Jiná — aspoň z hlediska právní úpravy — je situace u družstev, vyšších družstevních organizací a akciových společností. Nejvyššími orgány řízení a správy jsou u družstev *členské schůze* (§ 83 odst. 2 h. z.), u vyšších družstevních organizací *sjezd, popř. konference* (§ 83 odst. 1 hosp. zák.) a u akciových společností *valná hromada* akcionářů (§ 9 odst. 1 a § 12 zák. č. 243/1949 Sb.). Výkonnými orgány družstev a vyšších družstevních

²⁹⁾ Mluví se někdy o *ředitelském systému* nebo o *principu jediného odpovědného vedoucího*.

organizací jsou *představenstva* (§ 84 hosp. zák.). Vedoucím a zastupujícím orgánem akciové společnosti je rovněž *představenstvo* (§ 10 odst. 1 zák. č. 243/1949 Sb.); stanovami společnosti mohou být zřízeny další orgány, na něž může představenstvo přenést zcela nebo účasti svá oprávnění (§ 9 odst. 2 a § 10 odst. 2 zákona č. 243/1949 Sb.).

Je tedy uspořádání řízení a správy družstev, vyšších družstevních organizací a akciových společností ovládáno principem kolektivním, přičemž nejvyšší řídicí a správní orgány jsou vytvářeny — alespoň v určité míře — podle *demokratických principů*; u družstev přímo a u vyšších družstevních organizací nepřímo *členstvem družstva*, u akciových společností *akcionáři této společnosti*.

Už sám tento fakt, že vliv na ustanovování nejvyšších řídicích a správních orgánů hospodářské organizace mají ti, kteří jsou ekonomicky v té či oné míře závislí na hospodářských výsledcích organizace, zabezpečuje do jisté míry, že ustanovování orgánů se bude dít ve větší míře podle ekonomických kritérií, než kdyby se toto rozhodnutí do podniku dostávalo zvenčí od takových orgánů, u nichž obdobná ekonomická závislost dána není.³⁰⁾

Obecně tedy lze říci, že uspořádání řízení a správy u družstev, vyšších družstevních organizací a akciových společností (ve své *právní podobě*) lépe odpovídá potřebám a požadavkům nové soustavy řízení národního hospodářství než řešení této otázky u státních hospodářských organizací.

Pro úplnost můžeme k této skupině přiřadit i *podniky zřizované smlouvou o sdružení a společné družstevní podniky*. U nich sice nejsou kolektivnost orgánů řízení a správy ani demokratický princip jejich ustavování předepsány právními předpisy, ale povaha věci (více zřizovatelů organizace, kteří mají bezprostřední zájem uplatnit se nějak při jejím řízení a správě) si jejich aplikaci alespoň v určité minimální míře vynucuje.

Z uvedeného stručného přehledu můžeme v zásadě konstatovat, že u hospodářských organizací, které představují ekonomicky rozhodující část našeho hospodářství, mechanismus jejich vzniku a zanikání a způsob zabezpečení řízení a správy neodpovídají plně potřebám ekonomického způsobu řízení národního hospodářství.

V. PRÁVNÍ ÚPRAVA POSTAVENÍ PODNIKU, VYPLÝVAJÍCÍ Z EKONOMICKÉHO ZPŮSOBU ŘÍZENÍ

V dosavadním výkladu jsem naznačil současný právní stav a *jeho základní rysy, které se dostávají do rozporu s myšlenkami ekonomického způsobu řízení*. Nyní si položíme otázku, *jaký právní stav by byl naopak žádoucí, jaké organizačně právní formy podnikatelské činnosti potřebuje*

³⁰⁾ Přitom ponecháváme stranou otázku, že fakt uplatnění demokratických principů v řízení a správě podniků může sehrát zcela mimořádně důležitou stimulující roli.

me, aby nejen nebránily ekonomickému řízení, ale aby mu — v rámci svých možností — otvíraly cestu.

Otázka, jaké požadavky v tom směru nová soustava řízení klade, je pochopitelně složitá a nelze ji plně zodpovědět v jediném článku. Nejzákladnější požadavky nové soustavy řízení na organizačněprávní formy vidíme v tom, aby tyto formy:

a) *vycházely z podstaty ekonomického postavení podniku, daného současným stupněm vývoje naší ekonomiky* a novými — na základě nové soustavy řízení se vytvářejícími — vnějšími vztahy podniku;³¹⁾ tato problematika se koncentruje zejména do otázek *vymezení vztahů mezi státem (státními orgány) a podnikovou sférou*, tedy otázek *hospodářského řízení v užším smyslu a otázek právní regulace vzniku a zániku podniků*;

b) *přihlížely ke změnám*, které ve vztazích uvnitř podniků (a do určité míry i v některých vnějších vztazích) *vyplývají z posunů*, k nimž došlo, pokud jde o *skutečný výkon podnikatelských funkcí*; tato problematika se koncentruje do otázek *řízení a správy podniků a uspořádání jejich orgánů*.

V dalších úvahách se věnuji podrobněji těmto takto obecně formulovaným požadavkům a pokusím se z nich vyvodit některé závěry pro budoucí právní úpravu.

a) *Vztah mezi státem a podnikovou sférou*

Pracovníci z oblasti ekonomických věd vycházejí z toho, že postavení socialistického podniku odráží imanentní rozpory socialistické ekonomiky spočívající v tom, že tato ekonomika — představující přechodný řád mezi řádem kapitalistickým a řádem komunistickým — slučuje v sobě vlastně dvě stránky, z nichž jedna „vězí ještě svými kořeny v minulosti a druhá zasahuje svými výhonky do budoucnosti“,³²⁾ což se navenek jeví „ve vzájemném sepětí a zároveň rozporu plánovitosti v celospolečenském měřítku na jedné straně a v systému tržních vztahů na straně druhé.“³³⁾

Z tohoto celkového stavu socialistické ekonomiky je odvozováno také postavení socialistického podniku, které je často — jako produkt uvedeného rozporu — označováno jako postavení *dvojediné*.³⁴⁾

Socialistický podnik jakožto podnik ekonomicky vyspělé společnosti je nepochybně podnikem zespolečenštěným (ve smyslu ekonomickém), a musí proto zajišťovat zájmy společnosti, uspokojovat co nejlépe potřeby celku i jednotlivců. Jako takový je integrující součástí celého národního hospodářství; každý podnik je jen jednou z mnoha jednotek, z nichž celé národní hospodářství sestává, je jedním z koleček složitého mechanismu, jímž

³¹⁾ Vnějšími vztahy zde rozumím v podstatě to, co se nyní často označuje jako *vztahy podniku k jeho ekonomickému okolí*. Jde nejen o vztahy podniku k jiným podnikům, ale zejména také k *nadpodnikovým řídicím orgánům*, bez ohledu na to, zda mají povahu *integračního nadpodnikového seskupení* nebo *státního orgánu*.

³²⁾ Z. Wergner: Problémy plánovitého řízení národního hospodářství ČSSR, Hospodářské noviny č. 3/1964.

³³⁾ Tamtéž.

³⁴⁾ Srov. F. Červinka: Postavení podniku v socialistické ekonomice, Hospodářské noviny č. 42/1964.

každé národní hospodářství je.³⁵⁾ Toto postavení podniku se v soudobých ekonomicky vyspělých zemích většinou do určité míry zabezpečuje pomocí centrálního plánu, zejména perspektivního, jakožto souboru cílů a prostředků pro optimální vývoj společnosti jako celku. Pomocí jednotlivých nástrojů (přímých nebo ekonomických) se úkoly centrálního plánu transformují v úkoly podniků.³⁶⁾ Ponecháváme v podrobnostech zatím stranou charakter těchto nástrojů. Chtěl bych připomenout jen dvě věci: Předně, že ve všech sociálně-ekonomických formacích jsou použitelné nástroje jak ekonomické, tak administrativní. Za druhé, že podstatou ekonomického řízení je to, že budou převažovat nástroje ekonomické nad nástroji přímými, jinými slovy: činnost podniků má být uváděna do souladu s ekonomickým vývojem, jak byl anticipován centrálním plánem, vytvářením určitých ekonomických podmínek, na základě nichž by podnik svým vlastním a v podstatě dobrovolně učiněným rozhodnutím, veden k tomu úvahami o svých ekonomických zájmech, plnil úkoly zamýšlené plánem a pro společnost žádoucí.

Podnik je ale současně a především též výrobcem zboží. Proto musí získávat prostředky pro zajištění svého vybavení i koloběhu oběžných fondů, jakož i prostředky pro odměňování svých pracovníků realizací výsledků své činnosti. To je podstata podnikového chodrasčotu. Jako takový je podnik samostatnou jednotkou, závislou na svém okolí především prostřednictvím trhu. Toto postavení podniku se zabezpečuje zejména majetkovou a operativní samostatností, tj. *majetkoprávním oddělením* od skutečného ekonomického vlastníka (např. v kapitalistickém hospodářství od členů, jako je tomu v případě kapitálových obchodních společností, družstev apod., v socialistickém hospodářství od státu nebo též od členů) a *co možná nejmenším omezování volnosti* v rozhodování o základních otázkách rozvíjení vlastní činnosti podniku.

Je tedy podnik *samostatný* ve své vázanosti a *vázaný* ve své samostatnosti. To je základní dialektický rozpor a také podstata ekonomického postavení socialistického podniku. Přitom plánovitost národního hospodářství a tržní charakter podniků bývají v obecných představách a často i v odborné literatuře charakterizovány v podstatě jako dvě vzájemně se doplňující kategorie na téže úrovni, které jsou sobě navzájem nepřímo úměrné; čím více plánovitosti národního hospodářství, tím méně tržního charakteru podniků a naopak. Zdá se mi, že takový názor vychází z jedno-

³⁵⁾ Stojí nepochybně za zmínku, že k podobnému závěru dochází i velká část buržoazní ekonomické vědy. Tak např. Mellerowicz ve svém proslulém díle o podnikové ekonomice hovoří o tom, že podnik — kromě toho, že je na jedné straně samostatným organismem — je na druhé straně *současně též orgánem celého národního hospodářství* (Mellerowicz: Allgemeine Betriebswirtschaftslehre, 12. vydání, Berlín 1964, díl I.).

³⁶⁾ V této souvislosti nutno upozornit na práci J. Tinbergena: Central Planing, New Haven and London 1964 (viz recenzi této práce od D. Marhoulové: Pokus o teoretické zobecnění zkušeností z plánování, Politická ekonomie č. 11/1966, str. 1008 a násl.

stranné absolutizace zkušeností našeho národního hospodářství organizovaného podle modelu řízení, vzniklého u nás v padesátých letech; přehlíží právě to, že tento model představoval „nedialektický pohled, který v minulosti vedl k nesprávným krajnostem při teoretickém vymezování a praktickém zajišťování postavení podniku“.³⁷⁾

Patrně blíže pravdě jsou ty názory, které považují trh a plán za určitou dialektickou jednotu,³⁸⁾ kde jedním pólem je v podstatě *autonomní podniková sféra*, druhým pak *sféra centrálního hospodářského řízení*, přičemž každá z těchto dvou sfér představuje jiný koordinační systém, vyvíjející se relativně samostatně, jaksi v jiné rovině.³⁹⁾ Pak posílení plánovitosti neznamená nutně oslabení trhu a omezení tržních vztahů, a stejně tak zas naopak, rozvíjení tržních vztahů a vybudování perfektního trhu neznamená „zrušení“ plánovitosti ani omezení významu národohospodářského plánování.

Zatím nelze podat ucelenou a definitivně platnou odpověď na dlouho teoreticky spornou otázku *vzájemného vztahu kategorií trhu a plánu*. Ostatně to také není předmětem tohoto článku. Považoval jsem jen za nutné aspoň naznačit dva základní možné pohledy i východisko, z něhož v dalších úvahách k řešení tohoto problému přistupuji.⁴⁰⁾

Z naznačené charakteristiky ekonomického postavení podniku nelze ovšem ještě činit přímé závěry pro formulování konkrétní právní úpravy vztahu mezi státem (státními orgány) a podnikovou sférou, snad s výjimkou obecného zjištění, že oblasti ekonomické a státně mocenské činnosti jsou dva zásadně odlišné druhy činností a že orgány státního hospodářského řízení nelze konstruovat jako orgány *komplexně administrativně nadřízené* podnikům. Ostatně tato posléze uvedená myšlenka byla u nás již vícekrát teoreticky vyslovena a dokonce se jí dostalo — jak již bylo řečeno — i určitého legislativního vyjádření omezením vztahu nadřízenosti a podřízenosti mezi podniky a orgány hospodářského řízení, a to v zásadě na oblasti přesně v právních předpisech vymezené (zejména na oblast ukládání závazných nebo mimořádných závazných úkolů plánu a stanovení závazných limitů a na oblast uplatňování ekonomických nástrojů řízení).⁴¹⁾

Nyní však jde jen o státní řízení podniků v užším smyslu. Otázkou zásadní nutnosti a potřeby tohoto řízení se nebudu zabývat; je to

³⁷⁾ Červinka: Postavení podniku v socialistické ekonomice, Hospodářské noviny č. 42/1964.

³⁸⁾ Tato dialektická jednotka byla označena jako „bipolární entitou“.

³⁹⁾ Podobně hovoří Toman o dvou základních sférách řízení hospodářství: o *sféře hospodářské politiky státu* a *sféře podnikatelské* (J. Toman: Ujasnit postavení podniků — další krok k nové soustavě řízení, Rudé právo z 30. 3. 1968).

⁴⁰⁾ Upozorňuji na práce věnované problematice vztahu plánu a trhu; P. Pelikán: Plánovitý vývoj a tržní vztahy, Plánované hospodářství č. 1/1967, str. 67–68; O. Turek: O plánu, trhu a hospodářské politice, Praha 1967; O. Šik: Plán a trh za socialismu, Praha 1968.

⁴¹⁾ Viz zejména §§ 11, 14, 18 a 19 vl. nař. č. 100/1966 Sb.

otázka, která — jak se zdá — je mimo jakoukoliv pochybnost.⁴²⁾ Stačí jen připomenout, že všechny ekonomicky vyspělé země, bez ohledu na společenský řád, v té či oné míře uskutečňují státní řízení národního hospodářství; doby hospodářského liberalismu jsou nenávratně překonány. Zkušenosti ukazují, že potřeba státního řízení je objektivně dána a vyplývá ze stupně rozvoje ekonomiky. Rozdíl mezi jednotlivými zeměmi jsou jen *v rozsahu a cílech státního řízení a v povaze použitých metod.*

Vycházíme-li ze státního řízení národního hospodářství jako z nezbytnosti, vznikají dvě důležité otázky:

a) jakými metodami, jakými právními prostředky se má toto řízení uskutečňovat;

b) jaké organizační formy tyto metody vyžadují.

Pokud jde o *prvou* z uvedených otázek, již dříve jsem uvedl, že považuji za neslučitelné s myšlenkami nové soustavy řízení, aby státní řízení bylo založeno na *komplexní administrativní podřízenosti* podniků státním orgánům.

Stejně tak je ale nepochybné, že státním orgánům musí být zachována možnost státně mocenských zásahů do podnikové sféry; to je vcelku běžné a není to specifikum socialistických zemí. Možnost takových zásahů musí být dána zejména tam, kde se činnost podniků může dostat do rozporu s veřejnými zájmy⁴³⁾ a kde usměrnění činnosti podniku v souladu s těmito zájmy není možné vyvoláváním a vytvářením takových ekonomických podmínek, aby podnik uskutečnění veřejného zájmu *sledoval sám na základě svých dobrovolně učiněných rozhodnutí.*⁴⁴⁾

Možnost státně mocenských zásahů do činnosti podniků v sobě ovšem skrývá také nebezpečí zneužití. *Proto je nutné podnikům poskytnout určité bezpečné garancie.* Ty je možno dát jednak přesnými formulacemi zákona, na jehož základě se zásahy uskutečňují, jednak poskytnutím přiměřených opravných prostředků. U nás *bude nutno* v této souvislosti *uvažovat také o požadavcích na zavedení soudní kontroly správních rozhodnutí v hospodářské oblasti.* Státně mocenské zásahy, o nichž jsme dosud mluvili, jsou běžné v každé ekonomicky vyspělé zemi a uskutečňují se — pokud jde o právní formu — cestou správních aktů orgánů státní správy, tedy v oblasti tradiční státní správy.

Je však otázkou, zda v *socialistickém tržním hospodářství* lze připustit (či zda jsou event. i nezbytné) zásahy přímými metodami *také do řízení ekonomických procesů v podnicích* (např. stanovením závazných úkolů plánu, závazných limitů, mimořádných odvodů, pevných cen apod.), tedy

⁴²⁾ Určité údaje o této otázce jsem uvedl ve svém článku k problematice nadpodnikových řídicích orgánů, Acta Universitatis Carolinae — Iuridica č. 1/1968, str. 41 až 66.

⁴³⁾ Veřejné zájmy mohou být ohroženy např. tím, že podnik svou činností ohrožuje a obtěžuje okolí, narušuje životní prostředí apod. Předpokládá se, že tuto problematiku bude řešit zákon o podnikatelské činnosti, který se souběžně připravuje.

⁴⁴⁾ Srov. např. mou úvahu Podnikání a ochrana některých společenských zájmů, Hospodářství a právo č. 1/1968, str. 45–60.

v oblasti, kterou dnes obvykle nazýváme *plánovitým řízením národního hospodářství*. Jde o komplikovanou otázku, na kterou nelze odpovědět jednoznačně. V některých směrech patrně nebudeme váhat s kladnou odpovědí (*i když pochopitelně jen ve smyslu zásadní přípustnosti takových zásahů, nikoliv jako souhlas s dnešním způsobem právní úpravy*). Tak asi budeme považovat za zcela přirozené, aby tímto způsobem byla řešena problematika finančních vztahů podniků ke státnímu rozpočtu. Přitom se domnívám, že dnes již nejsou překážky, aby dosavadní systém základních odvodů byl nahrazen systémem daní socialistických organizací se všemi materiálněprávními i procesněprávními důsledky, které z takové změny vyplývají. Stejně tak pravděpodobně nebudeme považovat za zcela neslučitelnou se socialistickým tržním hospodářstvím možnost cenové regulace (pokud zůstane omezena na některé případy). *Jiná je situace, pokud jde o přímé ukládání hospodářských úkolů podnikům* (dnešní stanovení závazných úkolů plánů popřípadě i závazných limitů). Názory kristalisují v závěr, že stanovení hospodářských úkolů by v podnicích mělo být zcela ponecháno autonomnímu rozhodování podniků na základě volné hry nabídky a poptávky. To se jeví celkem jako nepochybné se zřetelem k základním myšlenkám nové soustavy řízení. Přesto se domnívám, že není možné státní zásahy ani v tomto směru zcela vyloučit, byť bychom je připustili jen ve zcela omezené míře, popřípadě jen jako možnost pro překlenutí *nouzových situací*.⁴⁵⁾ (Připomínám — nikoliv jako vzor, ale jen pro srovnání — že i ve vyspělých kapitalistických zemích s rozvinutým tržním hospodářstvím se s možností obdobných zásahů počítá; viz např. předpisy o tzv. Bewirtschaftung v NSR.) Bude asi nezbytně nutné v právním řádu s možnostmi státních zásahů počítat; v každém případě by ovšem bylo třeba takové prostředky považovat za opatření víceméně mimořádné povahy a — jak už řečeno — zabezpečit i zde dostatečnou ochranu proti jejich zneužití. Stále však je třeba zdůrazňovat, že podmínkou omezení zásahů na tyto výjimečné případy je perfektní a fungující trh; bez toho by takové omezení vedlo k ještě větším dezorganizacím v národním hospodářství.

Pokud jde o *druhou* otázku, tj. otázku organizačního uspořádání těch státních orgánů, které obstarávají státní řízení národního hospodářství, myslím, že můžeme říci, že v ekonomickém systému řízení by bylo třeba hledat nová řešení.

Náš dosavadní vývoj v tomto směru prošel v podstatě dvěma odlišnými etapami. V letech 1945 až 1949, byla na úseku řízení národního hospodářství činná jednak *resortní ministerstva* s vcelku komplexní působností (ministerstvo průmyslu, ministerstvo výživy a ministerstvo zemědělství) a s tradiční pravomocí (s možností státně-mocenských zásahů), jednak *orgány nového typu, určené k hospodářskému řízení*, zejména *Hospodářská rada s Generálním sekretariátem Hospodářské rady* a se *státním úřa-*

⁴⁵⁾ Např. k zabezpečení ohroženého zásobování obyvatelstva, odstranění následků živelních pohrom apod.

dem plánovacím; tyto orgány nebyly orgány státní správy v tradičním slova smyslu, zejména pracovaly především ekonomickými prostředky a nikoliv prostředky státně mocenskými. Toto uspořádání vycházelo z předpokladu existence tržních vztahů, které — i když v různých směrech omezeně — tehdejší náš hospodářský život ovládaly.

V druhé etapě byla opuštěna myšlenka zvláštních hospodářských orgánů a řízení bylo přeneseno na ministerstva, mezi něž — jako jedno z nich — se zařadil i (příslušně přeměněný) státní úřad plánovací; současně došlo k hluboké specializaci tzv. odvětvových ministerstev a jejich značnému početnímu nárůstu. Tento stav organizačního uspořádání v podstatě trvá do dnešní doby.⁴⁶⁾

Základní myšlenkou reformních snah v tomto směru je odstranění velkého počtu specializovaných odvětvových ministerstev, jejichž existence a navyklé metody práce jsou logickým důsledkem administrativně centralistického systému řízení národního hospodářství a jež jsou s existencí tohoto systému nerozlučně spjaty. To je ovšem pouze destrukční část programu. Vzniká naléhavá otázka jeho pozitivní části. Zde nejsou zatím názory jednotné.

Jako jedno z možných řešení se jeví vytvoření pravděpodobně jednotného centrálního orgánu, který by ve vztahu k podnikové sféře zásadně neměl pravomoc uskutečňovat hospodářské řízení státně mocenskými zásahy; jeho úkolem by bylo vypracovávat národohospodářské rozvojové koncepce (zpravidla v několika variantách) a uskutečňovat tu z nich, pro niž se vláda, jako nejvyšší orgán hospodářského řízení, rozhodne. Uskutečňování této koncepce by centrální orgán prosazoval vlastní podnikatelskou činností (zakládáním podniků, uplatňováním svého vlivu na podniky, jichž by byl zakladatelem, podílovou účastí na podnicích nebo na investicích, vlastními investicemi, poskytováním úvěru apod.). Pracoval by na podnikohospodářských principech, využívaje ke své podnikatelské činnosti

⁴⁶⁾ Tak např. v době sestavování nové vlády v dubnu 1968 existovala tato odvětvová hospodářská ministerstva (ústřední úřady):

- ministerstvo těžkého průmyslu,
- ministerstvo hornictví,
- ministerstvo chemického průmyslu,
- ministerstvo spotřebního průmyslu,
- ministerstvo zemědělství a výživy,
- ministerstvo lesního a vodního hospodářství,
- Ústřední správa energetiky,
- ministerstvo zahraničního obchodu,
- ministerstvo vnitřního obchodu,
- ministerstvo dopravy,
- ministerstvo stavebnictví.

Federativní uspořádání státu přineslo v tom směru některé změny. Na úrovni federace existují jen federální výbory pro průmysl, pro zemědělství a výživu a pro dopravu. Rovněž na úrovni národních republik existují jen odvětvová ministerstva podobného zaměření jako výše uvedené federální výbory.

vlastních prostředků oddělených od státního rozpočtu a pod vlastní podnikatelskou majetkovou odpovědností.⁴⁷⁾

Ministerstvům by byl zachován výkon tradiční státní správy v oboru průmyslu, drobného osobního podnikání, dopravy, obchodu, zemědělství apod.

Tento námět není pochopitelně propracován do detailů; nicméně se mi zdá, že představuje perspektivní řešení, které by bylo přiměřené myšlenkám nové soustavy řízení národního hospodářství. Jeho realizace by ovšem předpokládala ještě důkladné teoretické propracování, pro něž by bylo nezbytné delší časové spacium.

b) *Druhy organizačně-právních forem podniků*

Z přehledu dosavadních organizačně-právních forem podniků, uvedeného v kapitole III a z kritického posouzení základních rysů jejich právní úpravy i z konfrontace této právní úpravy s požadavky nové soustavy řízení národního hospodářství vyplynulo, že některé z těchto forem jsou v zásadě s to obstát i v podmínkách nové soustavy řízení (budou-li provedeny úpravy příslušných právních předpisů), že však u některých jiných takový předpoklad chybí. Tak v zásadě jsou pro podmínky nové soustavy řízení přijatelné zejména formy družstev a akciové společnosti.⁴⁸⁾ U obou těchto forem je však — podle mého názoru — novelizace příslušných právních předpisů nezbytná.⁴⁹⁾

Naproti tomu ostatní formy, zejména forma státních hospodářských organizací, tak jak jsou v našich pozitivněprávních předpisech upraveny, neodpovídají plně požadavkům ekonomického způsobu řízení.

Osnova zákona o socialistických podnicích vypracovaná odborem organizace a řízení předsednictva federální vlády počítá — na místě dosavadních státních hospodářských organizací, družstevních podniků, podniků a jiných hospodářských zařízení společenských organizací a organizací zřízených smlouvou o sdružení — se třemi novými organizačně-právními formami, které označuje: 1. *společenský podnik*, 2. *veřejný podnik*, 3. *účastnický podnik*.⁵⁰⁾

Forma *společenského podniku* je osnovou zákona určena k provozování jakékoliv hospodářské činnosti. Zakladatelem je zpravidla stát nebo ná-

⁴⁷⁾ Poznamenávám, že tento námět navazuje na to, co bylo řečeno v článku Stuna—Příbyl—Plíva: K problematice hospodářského řízení, Právník č. 5/1967, str. 405 až 415. Srovnej též K. Suchan: Stát jako podnikatel, Hospodářské noviny č. 23/1968.

⁴⁸⁾ Tím jsem nechtěl říci, že považuji formu akciové společnosti za nejvhodnější formu pro výkon socialistické podnikatelské činnosti. Jisté však je, že je to forma světově univerzální, že proti ní nelze mít ani v socialistickém národním hospodářství (za určitých předpokladů, pokud jde o právní úpravu akcie) zásadních námitek, a že pro některé účely (např. pro organizování mezinárodní spolupráce na vyšším stupni) je nepostradatelná.

⁴⁹⁾ Domnívám se, že při novelizaci zákona o *akciových společnostech* by bylo žádoucí dosáhnout — aspoň v rámci zemí RVHP — pokud možno *maximální unifikace základních principů akciového práva*.

⁵⁰⁾ Podle osnovy zákona z 23. 1. 1969 čj. 1471/68-18.

rovní výbor; může jím však být kterákoliv socialistická právnická osoba. Společenský podnik je konstruován jako podnik se zřetelnými samosprávnými prvky, které však jsou tlumeny některými ustanoveními (např. o právu zakladatele jmenovat svého zástupce do podnikové rady, který zde má řádné hlasovací právo, o právu státu jmenovat zástupce do podnikové rady i když není zakladatelem, přičemž tento zástupce má právo hlasovací a současně právo veta při rozhodování otázek zabezpečení výroby pro účely obrany státu, atd.).

Veřejné podniky jsou podniky státu a národních výborů pro provozování činností sloužících převážně obecně prospěšným účelům nebo zvláštním veřejným zájmům, při jejichž provozu tržní kritérium z různých důvodů nepřichází v úvahu nebo je oslabeno. Tyto činnosti jsou v osnově zákona taxative vypočteny, avšak vláda je zmocněna, aby dávala souhlas k založení veřejných podniků i pro vykonávání jiných činností. Veřejné podniky jsou řízeny zakladatelem prostřednictvím členů podnikové rady, které tento zakladatel jmenoval (prakticky až do výše dvou třetin celkového počtu členů rady).

Forma *účastnických podniků* je určena, stejně jako podniky společenské, k provozování jakékoliv hospodářské činnosti; předpokládá se, že účastnické podniky budou zpravidla zakládány několika zakladateli společně, přičemž zakladatelem může být prakticky kterýkoliv právní subjekt (podmínky, za nichž se na založení může zúčastnit také občan, má stanovit zvláštní zákon). Oproti společenskému podniku je u této formy samosprávný prvek oslaben ve prospěch podnikatelského; zakladatelům přísluší zvýšený vliv na činnost podniku ale současně také vyšší podnikatelské riziko.⁵¹⁾ Účastnické podíly jsou zásadně převoditelné.

Kromě těchto tří základních organizačně-právních forem podnikatelské činnosti upravuje osnova zákona také formy nadpodnikové integrace, a to nejen pro socialistické podniky, ale i pro družstva a jiné socialistické právnické osoby. Z hlediska juristického rozeznává osnova tři formy nadpodnikové integrace, a to:

1. *sdužení kartelového typu* (bez vzniku zvláštního orgánu nebo nové právnické osoby),

2. *sdužení typu syndikátu* (tj. takové, které může vystupovat pod vlastní firmou a má v čele zvláštní orgán, který vede záležitosti sdužení; není však samostatnou právnickou osobou),

3. *podnikatelská skupina* jako samostatná právnická osoba pro řízení záležitostí sdužení a obstarávání společných činností.

Domnívám se, že škála podnikatelských forem, s kterou osnova zákona o podnikatelské činnosti počítá, je zcela přiměřená současným potřebám našeho hospodářského života, a to i pod zorným úhlem potřeb ekonomického způsobu řízení.

⁵¹⁾ Zakladatelé ručí podle osnovy za závazky účastnického podniku nejméně do výše dvojnásobku svého účastnického podílu.

c) Vznikání a zanikání podniků

Podle dosavadní právní úpravy — jak jsem to ukázal v kapitole IV — má stát v podstatě monopol na zřizování a zrušování podniků. Tento monopol se neslučuje s myšlenkou perfektního trhu, s kterým naše ekonomická reforma počítá. Nezaručuje totiž vždy vznik podniků tam, kde to skutečná ekonomická potřeba a situace na trhu vyžadují.⁵²⁾ Odstranění monopolu na zakládání podniků vytvoří situaci potenciální konkurence. Všude tam, kde se objeví na trhu nabídkou nepokrytý prostor, může kdykoliv vzniknout nový subjekt podnikatelské aktivity, který může ekonomicky těžit právě z té okolnosti, že pokrývá dosud neuspokojenou poptávku. To je významný prvek ve vytváření skutečného trhu. Přitom často není vůbec třeba, aby nový subjekt skutečně vznikl; na existující výrobce vykonává tlak samotná možnost vzniku takového subjektu. Je proto plně v souladu s myšlenkami ekonomické reformy, že osnova zákona o socialistických podnicích přiznává právo zakládat nové podniky prakticky všem právním subjektům, a to jak jednotlivě, tak společně s jinými. Přitom současně osnova řeší otázku, v jakém rozsahu přísluší i nadále toto právo státu, jež není — jak jsem již ukázal pod písm. b) — nikterak omezováno. Přitom je samozřejmé, že státem zde rozumím jak jednotlivé národní státy, tak i federaci. Nedořešenou však zatím zůstává otázka, které státní orgány mají vykonávat jménem státu působnost se zakládáním podniku související. V podstatě nebude asi sporu o tom, že u veřejných podniků bude výkon těchto funkcí, jako až dosud, příslušet jednotlivým ústředním orgánům (národních republik i federace). U podniků komerční povahy, zejména u společenských podniků, by nejvhodnějším řešením bylo, kdyby tuto působnost vykonával centrální orgán hospodářského řízení, jak o něm byla výše řeč. Protože však — aspoň v první etapě po nabytí účinnosti zákona o socialistických podnicích — není naděje, že by otázka organizačního uspořádání hospodářského řízení byla takto dořešena, je třeba hledat zatím řešení jiné. Za méně vhodné se jeví svěření této působnosti jednotlivým resortním ústředním orgánům; patrně jediným vykonavatelem těchto funkcí mohou být vlády národních republik a federace.

Zakládání podniků se dostává opět charakter ekonomického opatření a ztrácí povahu *opatření administrativního* (správního aktu),⁵³⁾ a to se všemi právními i faktickými důsledky, které z toho plynou.

Důležitou otázkou je též otázka ingerence státu při zakládání podniků jinými subjekty, než je sám stát. Smyslem státní ingerence může obecně být:

- předběžné přezkoumání ekonomické účelnosti nově vznikajícího podniku a zamezení vzniku zbytečných podniků
- posouzení dostatečnosti prostředků určených k provozování podniku vzhledem k zamýšlenému poslání podniku

⁵²⁾ Srovnej práce citované v poznámkách 40, 38 a 39.

⁵³⁾ Srov. např. článek L. Brychty: Vznik podniku není správní akt, Rudé právo z 18. 4. 1968.

- zvážení vhodnosti a odbornosti vedení podniku
- kontrola peněžního trhu
- ochrana budoucích obchodních partnerů
- zábrana nežádoucího hromadění kapitálu.⁵⁴⁾

Ingerence státu může být uplatněna — jak jsme již uvedli — v podstatě dvojím způsobem; v právním řádu se může uplatnit buď:

a) *koncesní systém*, kde orgán státní správy uděluje v *každém jednotlivém případě souhlas* se založením podniku, na něž nemají zakladatelé právní nárok, nebo

b) *registrační systém*, kde podmínky vzniku jsou obecně stanoveny v právním předpise a státní orgán (zpravidla orgán vedoucí obchodní nebo podnikový rejstřík) v *konkrétním případě jen přezkoumává, zda obecně stanovené podmínky byly splněny*. V kladném případě mají zakladatelé právní nárok na zaregistrování podniku, které je výrazem státního souhlasu s jeho založením.

Proti koncesnímu systému se v literatuře uvádí celá řada velmi pádných argumentů; zejména se zdůrazňuje, že

- státní orgán není s to dostatečně spolehlivě posoudit a rozhodnout v ryzě hospodářských otázkách (v otázce hospodářské účelnosti podniku, potřebného množství prostředků atd.)
- rozhodování státního orgánu se stává zdlouhavým a zpravidla formálním
- umožňuje rozhodování podle neekonomických kritérií
- vyvolává nebezpečí zbytečných přípravných prací na založení podniku, které — nebude-li souhlas dán — budou vynaloženy zbytečně.

Všechny tyto nevýhody nemá systém registrační; je zde však jiná nevýhoda, že totiž stát nemá možnost zasahovat v dané otázce podle okamžité ekonomické situace.

Přestože *koncesní* systém má v legislativní úpravě střední Evropy bohatou tradici, myslím, že je správné, že osnova zákona o socialistických podnicích přijímá systém registrační. Domnívám se, že registrační systém má i v podmínkách socialistického hospodářství, pokud je založeno na využívání zbožních vztahů, plné opodstatnění. Případná ochrana zájmů státu může být zabezpečena jinými způsoby. Je ovšem třeba přiznat, že současná naše hospodářská situace, kdy ještě neexistuje skutečný trh, který by automaticky vznikání podniků reguloval, uplatnění registračního systému prakticky sotva umožňuje.

d) *Řízení a správa podniku*

Dosavadní právní úprava zakotvila u většiny organizačně právních forem (u státních hospodářských organizací, u družstevních podniků, u pod-

⁵⁴⁾ O otázce státní ingerence při zřizování akciové společnosti srov. např. J. Voslař: Na jakých základech by se mělo upravit právo akciové, referát na III. sjezdu právníků československých v Bratislavě 1930.

niků společenských organizací) *systém řízení a správy podniku individuálními odbornými orgány* (řediteli podniku a odbornými řediteli nebo náměstky ředitele) *spojený s jmenováním těchto orgánů nadřízenými orgány.*⁵⁵⁾

Existuje však řada důvodů pro změnu tohoto stavu ve směru k oddělení řízení od správy podniků a k svěření správy kolektivním orgánům ustavovaným především z nitra podniku. Dříve než uvedu některé z těchto důvodů, považuji za nutné — vzhledem k tomu, že právě v tomto směru vznikla v diskusi o osnově zákona o socialistických podnicích celá řada nedorozumění — zabývat se podrobněji významem termínů *podnikatelská činnost, správa a řízení*.

Nejprve k termínu podnikatelská činnost. Někteří jím rozumějí *iniciativní aktivitu podniků*,⁵⁶⁾ Kocanda⁵⁷⁾ reprodukuje definici Schumpeterovu, který chápe podnikatele jako iniciativního jedince, který realizuje inovace, provádí nové kombinace výrobních činitelů. Podstatou těchto definic je chápání podnikatelské činnosti *jako určité aktivity v hospodářském životě*. V tomto smyslu ovšem tento pojem ve značné míře splývá s pojmem management, jehož obsah — při veškeré rozmanitosti definic a někde i nejasností — je přece jen natolik jasný, abychom tuto identitu, popřípadě blízkost mohli vycítit.

V některých případech se pojmu podnikatelská činnost dostává stejného významu jako pojmu *hospodářská činnost ve smyslu výroba, obchod a služby*.⁵⁸⁾

V ekonomické literatuře ovšem bývá *většinou* pojem podnikatelská činnost chápán poněkud *jinak a širě*; zahrnuje v sobě zpravidla dvě složky, a to

- a) *rozhodování o kombinaci výrobních činitelů*, čímž se rozumí zejména
 - aa) stanovení směru a objemu hospodářské činnosti podniku na základě posouzení velikosti a struktury koupěschopné poptávky,
 - bb) stanovení, kterých výrobních činitelů a v jakém poměru bude k hospodářské činnosti použito, včetně rozhodnutí o investicích (ať již jejich cílem je obnova, rozšíření nebo zlepšení či modernizace stávajícího výrobního zařízení); tato rozhodnutí se činí na podkladě porovnání nákladů;
- b) *nesení podnikatelského rizika*, které — jako předem exaktně nestano-

⁵⁵⁾ To se samozřejmě netýká (nebo aspoň ne v plné míře) právní úpravy postavení družstev a akciových společností. Ovšem i zde byla autonomnost vytváření správního a řídicího orgánu (představenstva) narušena, a to především faktickými okolnostmi, ale do určité míry i právní regulací.

⁵⁶⁾ Srov. např. materiál o podniku, zpracovaný komisí odborníků vedenou profesorem Řezníčkem, o níž již byla řeč. Výtah z první varianty pracovních tezí, býv. Státní komise pro organizaci a řízení, str. 16.

⁵⁷⁾ Viz článek *Postavení podniků v socialistické ekonomice*, Plánované hospodářství č. 10/1967, str. 18 a n.

⁵⁸⁾ Tak tomu bylo např. v zásadách zákona o podnikatelské činnosti, které před časem rozeslala do připomínkového řízení býv. Státní komise pro řízení a organizaci.

vitelný rozdíl mezi očekávaným a skutečným hospodářským výsledkem — je imanentním fenoménem ekonomických procesů.⁵⁹⁾

Podle těchto názorů se tedy podnikatelská činnost rozpadá na dvě složky: 1. rozhodování o kombinaci výrobních činitelů a 2. nesení podnikatelského rizika. Ty mohou samozřejmě příslušet jednomu subjektu, jak to bývalo běžné v dobách průmyslového kapitalismu, ale mohou být také rozděleny. A právě rozdělení je typické pro pozdější vývojové etapy. Ve velkých podnikatelských útvech asociačního typu (akciových společnostech atd.) období monopolního kapitalismu přísluší většina rozhodování o kombinaci výrobních činitelů (operativní řízení) profesionálnímu aparátu — managerům, rozhodování strategického významu a nesení podnikatelského rizika kapitalistům (ať již to jsou kapitalisté-jednotlivci nebo kapitalisté asociovaní — akciové společnosti); kapitalisté v asociovaných formách rozhodují prostřednictvím svého výboru (správní rady akciové společnosti atd.).

Odborná literatura oba tyto druhy činností dnes vcelku důsledně (i když ne vždy zcela shodně) odlišuje, označujíc činnost profesionálního aparátu slovem *řízení* (*management*, *Leitung*), kdežto činnost výboru kapitalistů slovem *správa* (*administration*, *Verwaltung*). Toto terminologické rozlišení není důsledkem třídního rozvrstvení v kapitalistické společnosti, ale vyplývá z určitých objektivních faktů společných všem průmyslově vyspělým společnostem. Těmito fakty jsou vysoká náročnost řídicí práce v podmínkách složitých vnitropodnikových i mezipodnikových kooperací a z toho vyplývající nutnost vykonávání této činnosti zvláštní společenskou skupinou speciálně kvalifikovanou. Proto je nutné i v socialistických podnicích svěřit řízení odborně kvalifikovanému profesionálnímu aparátu; správu podniků však musí vykonávat někdo jiný, totiž — jak naznačeno — nejspíš kolektivní orgán ustavovaný především z nitra podniku. Z vážných důvodů pro toto řešení vezmeme v úvahu aspoň tyto:

1. Jakmile se opouští administrativně-centrální hospodářský systém, jehož podstatnými znaky jsou administrativní řízení podniků a jejich organizační podrízenost orgánům hospodářského řízení, je nezbytné konstituovat orgán, který by rozhodoval v otázkách, jež z praktických důvodů nemůže rozhodovat nikdo jiný (zejména z důvodů zřejmé inkompatibility a někdy i absolutní nemožnosti *nikoliv* management); jde zejména o rozhodování o přijetí a propuštění ředitele, o stanovení jeho odměn, o schválení výsledků hospodaření podniku atd. Jako zvlášť vhodné se jeví, aby to byl orgán konstituovaný uvnitř podniku.

2. Ekonomickou reformou zamýšlený a do značné míry již realizovaný způsob hmotné zainteresovanosti podniků i jednotlivých pracovníků vytváří situaci, že pracovní kolektiv podniku se reálně stává spolupodnikatelem ve svyslu nesení části podnikatelského rizika.⁶⁰⁾ To je objektivní

⁵⁹⁾ O podnikatelských teoriích z tohoto hlediska existuje četná literatura; ze snadno dosažitelných prací uvádím starší dílo F. Valina: *Teorie podnikání a zisku*, Praha 1936, a novější M. Lamy: *Der Unternehmer in der sozialen Marktwirtschaft*, Heidelberg 1962. Obě práce obsahují přehledy různých názorů a četné bibliografické odkazy.

skutečnost a jsou proto nepodložené názory, které pracovnímu kolektivu spolupodnikatelskou pozici odmítají přiznat. Bylo by zcela nelogické, aby pracovní kolektiv, který nese část ekonomické odpovědnosti, neměl žádnou reálnou možnost vlivu na rozhodování otázek, které v té nebo oné míře hospodářské výsledky podniku ovlivňují. A to nelze prakticky realizovat jinak než prostřednictvím orgánu (výboru) ustaveného z pracovníků podniku.⁶¹⁾

3. Socialistický demokratismus se nemůže zastavit na hranicích politiky. Podstatným rysem socialismu vždy bylo, že zdůrazňoval nutnost prohlubování také demokracie výrobní, demokracie hospodářské jako prostředku k překonávání formálního rázu demokracie buržoazní. Odtud myšlenka budovat správu socialistických podniků na principech kolektivnosti a demokracie.

Osnova zákona o socialistických podnicích, přihlížejíc k těmto i dalším důvodům, konstruuje správu socialistických podniků prostřednictvím podnikových rad. Mohou být samozřejmě různé názory na složení těchto orgánů. Domnívám se však, že lze považovat za plně vyhovující potřebám ekonomické reformy takové jejich složení, jež vyplývá z osnovy; ta zabezpečuje, že v podnicích veřejných a podnicích účastnických bude vždy nejméně jedna třetina členů podnikových rad volena pracovníky podniku, u podniků společenských pak nejméně jejich jedna polovina.

Mohou být také různé názory na vymezení působnosti podnikové rady. Zdá se mi však — vzhledem k výše uvedeným důvodům, které svědčí pro zřízení kolektivních orgánů v podnicích — nezbytným, aby tyto kolektivní orgány

- rozhodovaly o přijetí a propuštění ředitele a o výši jeho odměn
- schvalovaly dlouhodobou koncepci rozvoje podniku
- schvalovaly výsledky hospodaření podniku a způsob jejich rozdělení.

Řediteli podniku musí samozřejmě v plné míře příslušet běžné *řízení veškeré činnosti podniku* v rámci podnikovou radou schválené koncepce dlouhodobého rozvoje podniku. To je požadavek, který, myslím, nikdo rozumný nepopírá. V této funkci nemůže ředitele nikdo, žádný jiný orgán podniku zastoupit, zejména ne orgán kolektivní, tedy ani podniková rada. Pochopitelně nelze vyloučit, že může docházet k různosti názorů a i ke sporům mezi kolektivním správním a individuálním řídicím orgánem.

⁶⁰⁾ Odměňování pracovníků podniků se uskutečňuje jednak formou *mezd za individuální výsledky práce*, jednak formou *podílu na hospodářských výsledcích podniku* (srov. ustanovení vyhl. č. 101/1966 Sb., zejména §§ 2 a 3, 7 a 8 a 20 až 24). Podíl na hospodářských výsledcích přísluší pracovníku samozřejmě jen tehdy, byly-li pro to činnosti podniku vytvořeny předpoklady. Avšak i mzdy za individuální výsledky práce jsou do určité míry spjaty s hospodářskými výsledky podniku; mohou být totiž vypláceny jen v rozsahu vytvořených zdrojů, ovšem minimálně v tzv. zaručeném objemu (který garantuje stát).

⁶¹⁾ Určitá potíž je v rozporném postavení pracovního kolektivu; ten nemůže nebýt současně kolektivem pracovníků, tj. nositelem zaměstnaneckých zájmů. Nebezpečí přenášení těchto hledisek do rozhodování podnikových rad je tedy reálné.

Avšak různost názorů a vzájemný dialog samy o sobě nelze považovat za škodlivé, pokud nevedou ke sporům takového druhu, že celý mechanismus vzájemné spolupráce se zadře, vývoj podniku se na něm zastaví. Proti takovýmto situacím však osnova zákona určité garancie dává; jednak v ustanoveních vymezujících taxative působnost kolektivních správních orgánů i poskytujících řediteli ochranu proti správnímu orgánu (ve formě pevně stanoveného funkčního období), jednak v ustanoveních, která naopak zabezpečují, aby ředitel skutečně jednal ve smyslu direktiv daných správním orgánem v rámci jeho působnosti (odpovědnost ředitele vůči podnikové radě). Litera zákona ovšem je vždy jen mrtvou literou, není-li naplněna jí adekvátním životním obsahem. Život jde dál než právní norma. Norma zajišťuje jen určité minimum. Hlavní garancí musí být životní moudrost lidí, demokratický respekt k názorům druhého i permanentní snaha pochopit ho atd.

VI. ZÁVĚR

Zabýval jsem se otázkou pojmu a vývoje podniku a naznačil jsem hlavní požadavky na právní úpravu postavení socialistických podniků, jak vyplývají z ekonomického způsobu řízení. Danou problematiku jsem nevyčerpal v plném rozsahu; nebylo to ani možné. Upustil jsem zejména od úvah o zabezpečení majetkové samostatnosti podniků a právní konstrukce vlastnictví, neboť na toto téma bylo publikováno již mnoho pojednání,⁶²⁾ i když žádoucí jednotu názorů ani obecně přijatelných výsledků dosaženo nebylo. Proto považuji za nutné v této souvislosti zdůraznit jen, že socialistickému podniku musí být — s ohledem na nutnost zabezpečit jeho postavení jako skutečného účastníka trhu — zajištěno *právo majetek držet, užívat ho a nakládat s ním a ochrana proti jakémukoliv omezení tohoto práva*, ať již jde o omezení povahy obecné nebo v individuálním případě, které by nebylo založeno zákonem. Bude-li toto právo zajištěno, pak otázku teoretické konstrukce vlastnického práva považuji za sekundární.

V závěru ještě poznamenávám: Článek byl napsán původně jako dopo-

⁶²⁾ Např. J. Spišiak: Hospodárske právo a vedecké riadenie, Bratislava 1966; D. Plachtinský: Úvahy o socialistickej tovarovej výrobe a vlastníctve, Ekonomický časopis č. 9/1966; K. Čepok: Majetkoprávní postavení státních hospodářských organizací, Hospodářství a právo č. 1—2/1967; D. Hanes: Socialistický štát, štátne orgány a organizácie v riadení národného hospodárstva, Právny obzor č. 4/1967; S. Plíva: Majetková samostatnosť státnych průmyslových podniků, Acta Universitatis Carolinae — Iuridica č. 4/1967; J. Spišiak: Hospodárske právo a vedecké plánovanie, Bratislava 1968; J. Spišiak: Niektoré aspekty na členitú jednotu štátneho socialistického vlastníctva, Právnické štúdie č. 1/1968; J. Fiala—J. Švestka: Nová hospodárska soustava a některé základní aspekty vztahu státu a socialistických podniků, Právník č. 2/1968; K. Čapek: K problematice státního socialistického vlastníctví, Právník č. 5/1968; M. Klang: Nová ekonomická soustava a státní socialistické vlastníctví, Právník č. 10/1968; N. Hanzelová: Socialistické vlastníctvo a podnik, Nová mysl č. 9—10/1968; Z. Šulc: Ideály, iluze a skutečnost, eseje o socialismu, Praha 1968 atd.

ručení de lege ferenda pro právní úpravu postavení socialistických podniků v dubnu 1968, tedy v době, kdy ještě neexistovalo první znění osnovy zákona o socialistických podnicích a kdy i celková situace v národním hospodářství byla příznivější přechodu na ekonomický systém řízení. Souběhem několika příčin se stalo, že k publikaci dochází až nyní. Mohl jsem provést jen nejnutnější úpravy článku tak, aby text nebyl v markantním rozporu se skutečnostmi, které nastaly zjara 1969, a doplnit někde poznámkový aparát citacemi novějších prací. Prosim, aby tak byl článek posuzován.

К вопросу об основах правового положения предприятия

РЕЗЮМЕ

I

Статья посвящена политическо-правовым размышлениям об основных принципах положения социалистического предприятия с точки зрения потребностей новой системы руководства народным хозяйством, которая является неотделимой частью чехословацкой экономической реформы и которую можно характеризовать как синтез плана и рынка. Статья состоит из 6 частей, политическо-правовые рассуждения сосредоточены в шестой части.

В введении отмечается прежняя работа особой комиссии специалистов, образованной для исследования вопроса о новом понимании функции и положения социалистического предприятия и литературная обработка этой проблемы отдельными специалистами, в особенности экономистами, как результата работы в этой комиссии. Статья связана, с одной стороны с работой этой комиссии и, с другой стороны, с работой Богушака и Йичинского (Правниче штудие № 1), посвященной вообще проблеме права в разных системах руководства социалистическим хозяйством.

II

Вторая часть статьи посвящена проблеме самого понятия предприятия. В работе отмечается многообразие определения предприятия не только в разных отраслях науки, но и внутри отдельных отраслей. Особое внимание уделяется более старым взглядам в чехословацкой буржуазной науке торгового права (Ранда, Герман—Отавский, Маловский—Вениг), которая понимала предприятие (в объективном смысле) как нематериальную вещь, которая потом считалась предметом особого субъективного права в предприятии. Эта концепция, как констатирует автор статьи, основывалась на экономической структуре капитализма свободной конкуренции, которой лучше всех отвечала. Изменения в экономической структуре общества в более поздних периодах, однако, создали условия для нового понимания предприятия. Правовая наука, однако, придерживалась старых схем. Факт, который называется объективизацией предприятия, означал усиление самого предприятия в ущерб предпринимателя и таким образом является презднаменованием дальнейшего развития общества в области материальных отношений, развития к социализму.

III

Третья часть статьи содержит краткий обзор как развития чехословацкого законодательства о социалистическом предприятии после 1945 г., так и современного законодательства. Национализация части промышленности и создание предпринимательской формы национального предприятия в 1945 г. в Чехословакии было первой попыткой дать вышеуказанному тренду в развитии от предприятия предпринимателя к предприятию объективному законное основание.

Когда в начале 50-х годов в чехословацком народном хозяйстве начала последовательно применяться господствовавшая в то время в марксистской политической экономии концепция, согласно которой отношения между субъектами социалистического хозяйства, или же большинство из них, не являются рыночными отношениями, в законодательстве посте-

ленно термин предприятие начал заменяться обозначением социалистическая организация как общее обозначение для всех участников так наз. внерыночных отношений и термин хозяйственная организация как общее обозначение для тех социалистических организаций, которые занимались какой-либо хозяйственной деятельностью. В статье далее рассматриваются лишь те общественные организмы, которые ныне действующие правовые нормы обозначают как: государственные хозяйственные организации, кооперативы и кооперативные организации высших звеньев; кооперативные предприятия и общие кооперативные предприятия; предприятия или же иные хозяйственные предприятия общественных организаций; предприятия внешней торговли; акционерные общества (если считаются социалистическими организациями); организации, возникшие на основе договора об объединении социалистических организаций.

IV

В четвертой части статьи дана краткая характеристика основных принципов положения вышеуказанных хозяйственных организаций согласно действующему законодательству.

Что касается отношения государства к хозяйственной организации, автор в особенности констатирует, что прежняя неограниченная их подчиненность государственным органам, характерная для административно-централистической системы руководства народным хозяйством, была в современном законодательстве (см. распоряжение правительства № 100/1966 СЗ) существенным образом сужена, а именно в области планирования путем возложения так называемых обязательных (чрезвычайно-обязательных) плановых заданий плана и обязательных лимитов и в области финансовой путем использования так называемых долгосрочных и оперативных экономических рычагов. В руках вышестоящих органов конечно, остается право решать такие важные вопросы, касающиеся хозяйственных организаций, как, например, образование и прекращение этих организаций и назначение или снятие с должности их директоров. Вышеуказанное ограничение подчиненности предприятий руководящим органам становится таким образом весьма проблематическим.

Хозяйственные организации образуются либо прямо самим государством либо некоторыми иными субъектами (коллективными, как, например, отдельными государственными и кооперативными организациями и т. д. или отдельными лицами, как например, при создании кооператива). В тех случаях, когда государство не образует хозяйственные организации само, оно, как правило, оставляет за собой определенную форму вмешательства в правовых нормах путем применения концессионной или регистрационной системы; только в виде исключения допускается свободное образование хозяйственных организаций. Этому механизму возникновения предприятий соответствует в основном и механизм прекращения хозяйственных организаций. Правовая регламентация обоих механизмов содержит еще много административных элементов, которые являются чужими в новой системе руководства народным хозяйством. Поэтому нужно подвергнуть ревизии соответствующую правовую регламентацию и в законодательном порядке закрепить новые принципы возникновения и прератива предприятий.

Управление и руководство хозяйственными организациями в большинстве случаев основывается на принципе единоначалия, в некоторых случаях (в частности у кооперативов и акционерных обществ) на принципе коллективности; в этих случаях применяются также демократические начала при образовании коллективных управленческих и руководящих органов. Второй из вышеуказанных способов решения в большей мере соответствует идеям новой системы руководства народным хозяйством.

V

Пятая часть статьи содержит конкретные предложения по решению некоторых основных вопросов положения социалистического предприятия в условиях новой системы руководства народным хозяйством.

Что касается отношений между социалистическим предприятием и государством, в статье подчеркивается, что они исходят из характера социалистической экономики, которая, являясь переходным этапом между капиталистическим и коммунистическим строем, объединяет в диалектическом единстве планирование в масштабах всего общества и ры-

ночные отношения. С этим связано также противоречивое „двойственное“ положение предприятия, которое является, с одной стороны, предприятием общественным, выполняющим задачи всего общества, а, с другой стороны, автономным товаропроизводителем. Автор поддерживает такую концепцию, согласно которой считает план и рынок двумя сферами, из которых каждая представляет иную координационную систему, развивающуюся относительно самостоятельно. Поэтому автор не соглашается с тем мнением, согласно которому развитие рыночных отношений означает снижение плановости и, наоборот. Из этого понимания плана и рынка автор делает вывод о необходимости отделения экономической и государственной деятельности. Однако, автор ясно подчеркивает, что это не означает, что государственно-властное вмешательство в деятельность социалистических предприятий является недопустимым. Такое вмешательство автор считает необходимым тогда, когда речь идет об охране общественных интересов или тогда, когда речь идет об активном влиянии на развитие хозяйственных процессов, однако, он считает, что такое вмешательство должно быть ограничено на более или менее исключительные (вынужденные) случаи.

С точки зрения будущего правового регулирования является весьма важным и решение организационного устройства соответствующих государственных органов. Прежнее развитие делится на два этапа. На первом этапе (в 1945—1949 гг.) осуществлялись поиски новых организационных форм (Хозяйственный совет, Генеральный секретариат Хозяйственного совета и Государственный плановый комитет, которые не являлись органами государственного управления в традиционном понимании). Второй этап означает возвращение к традиционным формам государственного аппарата; управление осуществляют высоко специализированные хозяйственные министерства как традиционные органы государственного управления. Для дальнейшего этапа развития автор предлагает снижение количества специализированных министерств и создание специального центрального органа хозяйственного руководства, который будет работать на предпринимательских принципах. Следовательно, это будет своеобразный государственный предпринимательский орган.

Осуществление экономической реформы потребует изменений также в системе типов предприятий. Некоторые типы (как например, кооперативы и акционерные общества) могут быть сохранены, однако, в прежнем едином типе государственных хозяйственных организаций необходимо провести дифференциацию (примерно до 3—4 типов) и изменения в большинстве этих новых типов в сторону усиления коммерческих начал.

Механизм возникновения и прекращения предприятий также нужно приспособить потребностям новой системы руководства. Автор поддерживает предложение об ограничении фактической монополии государства на образование предприятий и признания права образовывать предприятия в более широкой мере прямым участникам рынка (отдельные предприятия самостоятельно; несколько предприятий совместно). Причем автор считает целесообразным, чтобы перспективно в правовых нормах применялось вмешательство государства в деятельность таким способом образованных предприятий путем заведения нормативной системы.

Что касается управления и руководства предприятиями, автор предлагает, чтобы во всех случаях, следовательно, и там, где это не было, применять принцип коллективных органов. Коллективный орган, который будет образовываться демократическим способом, должен будет прежде всего решать основные вопросы деятельности предприятия; оперативное управление и в дальнейшем будет осуществляться единоначальником.

Предложения, касающиеся ференда, содержащиеся в статье, находятся в соответствии с проектом закона о социалистических предприятиях, который был подготовлен отделом по делам организации и руководства при федеральном правительстве. Следовательно, автор поддерживает текст этого проекта и относится критически к другим предложениям, которые были высказаны в начале 68-го года в ходе дискуссии о проспекте указанного закона.

VI

В заключение статьи автор подчеркивает вещное содержание прав социалистических предприятий к общественному имуществу, как оно должно быть урегулировано и охраняемо с точки зрения потребностей экономической реформы.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 3 - 1969

© Universita Karlova v Praze 1969

Redakční rada série Iuridica: prof. dr. V. Outrata (předseda),

doc. dr. Z. Lukeš (tajemník), prof. dr. J. Boguszak, doc. dr. J. Hrdlička,
doc. dr. O. Novotný

Graficky upravil Jaroslav Příbramský

Z nové sazby písmem Primus vytiskl TISK, knižní výroba, n. p.,
Brno, závod 1

Náklad 500 výtisků — Vydání I.

Cena výtisku Kčs 10,—

V MONOGRAFICKÉ ČÁSTI
ACTA UNIVERSITATIS
CAROLINAE
IURIDICA
VYŠLO OD ROKU 1963:

Milde Michael, dr., The problems of liabilities in international carriage by air (anglicky),

Malý Karel, dr., Pozemkové zákony říjnové revoluce,

Čepelka Č., dr., Les conséquences juridique du délits en droit international contemporain (francouzsky),

Radvanová Senta, dr., Rozvod manželství v čs. právu,

Císařová Dagmar, dr., Obhájce v čs. trestním řízení,

Kučera Zdeněk, dr., Suretyship in private international law (anglicky),

Tomeš Igor, dr., Old age pension, condition of eligibility (anglicky),

Kincl Jaromír, dr., Studie o otrocích, kolónech a propuštěncích ve vizigótském státě 5.—8. století (česky),

Lukeš Zdeněk, dr., Obecné a speciální zmocnění ve správě na úseku ochrany veřejného pořádku.

Publikace lze obdržet nebo objednat
v knihovně právnické fakulty
University Karlovy,
Praha 1, nám. Curieových 7

